

TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV
FACULTY OF HISTORY
DEPARTMENT OF MODERN AND CONTEMPORARY HISTORY OF FOREIGN COUNTRIES

ISSN 2524-048X



ЄВРОПЕЙСЬКІ
ІСТОРИЧНІ
СТУДІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№20 - 2021

EUROPEAN
HISTORICAL
STUDIES

ACADEMIC JOURNAL

Рекомендовано Вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол №7 від 23 грудня 2021 р.)

Європейські історичні студії: науковий журнал. – № 20. – К., 2021. – 172 с.

ISSN 2524-048X

<https://doi.org/10.17721/2524-048X.2021.20>

УДК 94

Тематика згідно з галуззю науки «07.00.00 – Історичні науки» відповідно до чинного переліку галузей наук. Висвітлюються європейські інтеграційні процеси, зовнішня політика країн Європейського Союзу, євроінтеграція України, європейська історія та міжнародні відносини.

Редакційна колегія

Коларж П., д-р габілітований, проф. (Університет м. Констанц, ФРН) (голова редколегії)
Машевський О. П., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка) (заступник голови редколегії)
Купчик О. Р., к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка) (заступник голови редколегії)
Пількевич В. О., к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка) (відповідальний секретар)
Коваль А. П., к.і.н., ас. (КНУ імені Тараса Шевченка) (технічний редактор)
Банті Р., доктор філософії (Історія) (Міністерство освіти Ізраїлю, Єрусалим, Держава Ізраїль)
Біленький С., доктор філософії (Історія), доц. (Університет Торонто, Канада)
Власенко В. М., к.і.н., доц. (Сумський державний університет)
Грубінко А. В., д-р іст. наук, проф. (З національний університет)
Городня Н. Д., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Гасимли М., Джафар огли, д-р іст. наук, проф. (Бакинський Державний Університет, Азербайджанська Республіка)
Добронські Ч. А., д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)
Зихович Д., доктор філософії (історія), доц. (Університет Мічегану, США)
Йокубаускас В., д-р гуманітарних наук (Історія), старший наук. співроб. (Клайпедський університет, Литовська Республіка)
Казакевич О. М., д-р іст. наук, доц. (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова)
Котляр Ю. В., д-р іст. наук, проф. (Чорноморський національний університет імені Петра Могили)
Конта Р. М., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Кожокару Л. Д., д-р іст. наук, доц. (Державний університет Молдови, Республіка Молдова)
Латиш Ю. В., к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Мартинов А. Ю., д-р іст. наук, проф. (Інститут історії України НАНУ)
Малько В., доктор філософії (Історія) (Каліфорнійський університет, Фресно, США)
Миронович Є., д-р габілітований, проф. (Університет м. Білосток, Республіка Польща)
Мордвінцев В. М., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Патриляк І. К., д-р іст. наук, проф. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Перга Т. Ю., к.і.н., ст. наук. співроб. (ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»)
Рахно К. Ю., д-р іст. наук, ст. наук. співроб. (Інститут народознавства НАН України, Інститут керамології)
Руккас А. О., к.і.н., доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)
Сава-Чайка Е., д-р філософії (Історія) (Вища школа міжнародних відносин і американістики, Варшава, Республіка Польща)
Чолій С. В., к.і.н., доц. (Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»)

Рекомендовано Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка до поширення через мережу Інтернет

Електронний журнал Європейські історичні студії включений до переліку електронних фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю «історичні науки».

(Наказ МОН України від 28.12.2019 № 1643 «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо діяльності спеціалізованих вчених рад від 16 грудня 2019 року»).

Рецензенти:

Дьомін О. Б., д-р іст. наук, проф. (Одеський національний університет ім. І. Мечникова)
Потехін О. В. д-р іст. наук, проф. (ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»)

Адреса редакційної колегії:

01601, Київ, вул. Володимирська, 60, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн
Тел. (044) 239 34 24, 066 360 00 80 e-mail: european_studies@ukr.net , olegmashev@ukr.net
Сайт журналу: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>
Засновник: Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавець: історичний факультет, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн
Періодичність наукового видання – тричі на рік

Recommended by the Academic Council of Faculty of History Taras Shevchenko National University of Kyiv to spread through the Internet (Protocol № 7 of December 23, 2021).

European Historical Studies: Scientific Journal. – № 20. – Kyiv, 2021. – 172 p.

ISSN 2524-048X <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2021.21> UDC 94

Topics under the branch of science "07.00.00 – Historical sciences" according to the current list of sciences. Highlights European integration processes, foreign policy of the European Union, the European integration of Ukraine, European history and international relations.

Editorial Board

Kolarz, P. – Dr. habil. (History), Professor (University of Konstanz, The Federal Republic of Germany) (Chairman of Editorial Board)

Mashevskiy, O. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (Deputy Chairman of Editorial Board)

Kupchyk, O. – Ph. D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (Deputy Chairman of Editorial Board)

Pilkevych, V. – Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (Executive Secretary)

Koval, A. – Ph.D. (History), Assistant Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine) (Technical editor)

Banti, R. – Ph.D (History), (Ministry of Education of Israel, Jerusalem, The State of Israel)

Bilenky, S. – Ph.D (History), Associate Professor (University of Toronto, Canada)

Cojocar, L. – Dr. habil. (History), Associate Professor (State University of Moldova, Moldova)

Choliy, S. – Ph.D. (History), Associate Professor (National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Ukraine)

Dobronski, Ch. – Dr. habil. (History), Professor (University of Bialystok, The Republic of Poland)

Gasimli M. Jafar oglu. – Dr. habil. (History), Professor (Baku State University, The Republic of Azerbaijan)

Horodnya, N. – Dr.habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Hrubinko, A. – Dr.habil. (History), Professor (Ternopil National Economic University, Ukraine)

Jokubauskas, V. – Ph.D. (History), Senior Research Fellow (Klaipeda University, The Republic of Lithuania)

Kazakevych, O. – Dr. habil. (History), Associate Professor (National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine)

Konta, R. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Kotliar, Yu. – Dr. habil. (History), Professor (Petro Mohyla Black Sea National University, Ukraine)

Latysh, Yu. – Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Martynov, A. – Dr. habil. (History), Professor (Institute of History of Ukraine NASU, Ukraine)

Malko, W. – Ph.D. (History), Associate Professor (University of California, Fresno, United States of America)

Myronovych, E. – Dr. habil. (History), Professor (University of Bialystok, The Republic of Poland)

Mordvintsev, V. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Patryliak, I. – Dr. habil. (History), Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Perga, T. – Ph.D. (History), Senior Research Fellow (State Institution "Institute of World History of NAS of Ukraine")

Rakhno, K. – Dr. habil. (History), Senior research fellow (the Ethnology Institute of Ukraine NASU, Ukraine).

Rukkas, A. – Ph.D. (History), Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Sawa-Czajka, E. – Ph.D. (History), Associate Professor (History), (The Academy of International Relations and American Studies, The Republic of Poland)

Vlasenko, V. – Ph.D. (History), Associate Professor (Sumy State University, Ukraine)

Zychowicz, J. – Ph.D (History), Associate Professor (University of Michigan, United States of America)

Electronic journal «European Historical Studies» is included in the list of professional electronic journals of Ukraine, in which can be published results of dissertations for degree of doctor and candidate of sciences, speciality «historical science».

(Order of Ministry of Education Ukraine from 28.12.2019 № 1643 "On Approval of decisions concerning the Certifying Board of the Ministry of academic councils of 16 December 2019")

Reviewers:

Diomin, O. B. Dr. habil. (History), Professor (Odessa Mechnikov National University);

Potiekhin O. V. Dr.habil. (History), Professor, Chief Researcher (Institute of World History NASU)

Editorial address:

01601, 60 Volodymyrska Str., City of Kyiv, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries

Phone: (044) 239 34 24, 066 360 00 80, e-mail: european_studies@ukr.net, olegmashev@ukr.net

Web-page: <http://www.eustudies.history.univ.kiev.ua>

Founder: Taras Shevchenko National University of Kyiv

Publisher: Faculty of History, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries

Frequency of scientific journal – three times a year

ЗМІСТ

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Максим Герасименко. Сучасний стан співробітництва між Молдовою та Європейським Союзом6

Маргарита Миронова. Підходи ЄС щодо врегулювання конфліктів: наслідки для країн Східного партнерства 16

Дмитро Лакішик. Внутрішні кризи в країнах радянського блоку в контексті європейської безпеки 34

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ

ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Олексій Антонюк, Ярослав Антонюк. Політика комуністичної влади щодо зміни церковного управління на Західних і Північних землях Польщі (1945–1951)..... 56

Олександр Іванов, Данило Матвієнко. Передумови та причини ремілітаризації ФРН і утворення Бундесверу (1949–1957 рр.)..... 72

Олег Купчик. Зв'язки КДУ ім. Т. Г. Шевченка з науковими й освітніми установами країн «соціалістичного блоку» (1964–1975 рр) 87

Андрій Мартинов. Німецька парламентська демократія після виборів 2021 року 105

Ігор Срібняк, Марина Палієнко. Спільна юнацька школа армії УНР в Польщі на завершальному етапі діяльності (1922–1924 рр.) 124

Андрій Володькін. Фактори ідентичності у формуванні зовнішньополітичного курсу держав Балтії у 1991–2014 рр. 144

Наталія Шевченко, Юлія Шемета. Іспанські студенти в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка: кінець 20 – початок 21 століття 161

CONTENTS

EUROPEAN INTEGRATION: PAST AND PRESENT

- Maxym Herasymenko.** Current state of cooperation between Moldova and the European Union6
- Margarita Mironova.** The EU's approach to conflict resolution: implications for Eastern Partnership countries 16
- Dmytro Lakishyk.** Internal crises in the countries of the Soviet bloc in contexts of European security..... 34

ACTUAL PROBLEMS OF EUROPEAN HISTORY

AND INTERNATIONAL RELATIONS

- Oleksii Antoniuk, Yaroslav Antoniuk.** The policy of the Polish communist power on changing church governance in the Western and Northern lands of Poland (1945-1951) 56
- Oleksandr Ivanov, Danylo Matviienko.** Prerequisites and reasons for the remilitarization of Germany and the formation of the Bundeswer (1949–1957) 72
- Oleh Kupchyk.** Taras Shevchenko Kyiv State University's international cooperation with scientific and education institutions of the countries of Socialist bloc in 1964–1975's 87
- Andrii Martynov.** German parliamentary democracy after 2021 election 105
- Ihor Sribnyak, Maryna Paliienko** Joint Cadet School of the UPR Army in the Final Stage of Its Functioning in Poland (1922–1924)..... 124
- Andrei Valodzkin.** Identity factors in the making of Baltic states' foreign policy course in 1991–2014 144
- Nataliya Shevchenko, Yuliia Shemeta.** Spanish students at the Taras Shevchenko National University of Kyiv: the late 20th and early 21st centuries 161

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК 94(478):061.1ЄС

<https://doi.org/10.17721/2524-048X.2021.20.1>

Максим Герасименко,

аспірант

Уманський державний педагогічний

університет імені Павла Тичини,

м. Умань, Україна

СУЧАСНИЙ СТАН СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ МОЛДОВОЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ

Анотація. Нині питання вступу Молдови до ЄС залишається малодослідженим. З року в рік, із черговою зміною влади, від одного президента до іншого молдавани йдуть то в напрямок Європи, то Росії. При цьому життя в країні йде своїм плином, і, врешті, народ починає розуміти, що шлях до процвітання знаходиться у напрямку Європи. Саме тому на прикладі Молдови, є змога показати як країна пов'язує краще життя з просуванням у напрямку євроінтеграції.

Метою статті є аналіз вирішення зовнішньополітичних та внутрішніх (територіальних) проблем Республіки Молдова у контексті співробітництва з Європейським Союзом.

Завдання статті є дослідження сучасного стану співробітництва між Республікою Молдова та Європейським Союзом, визначенні рівня зацікавленості ЄС в новому партнері.

У статті досліджено сучасний стан євроінтеграційного курсу Республіки Молдова (від часу проголошення незалежності у 1991 р. до кінця 2021 р.) та її шлях до Євросоюзу. Прослідковано динаміку зовнішньополітичних відносин Молдови з ЄС. Охарактеризовано ключові проблеми, які не дають змоги вступити до лав країн-членів. У статті окремо проаналізовано політико-правовий процес всередині країни та чинники, які впливають на її теперішню проєвропейську орієнтацію. Враховано позиції двох політичних сторін всередині країни (проєвропейської та проросійської). Виокремлено досягнення Молдови на шляху в ЄС.

Актуальним залишається ще одне питання: спільний міжнародний примус щодо приборкання імперських амбіцій Російської Федерації, який сприятиме стабілізації й прискоренню суспільного розвитку в Молдові, підштовхне теперішнє керівництво Придністров'я до повернення у політико-правовий та господарський простір країни, адже тепер у ньому розвиватимуться чітко визначені переваги.

Таким чином, зроблено висновок, що у політичному відношенні Республіка Молдова взяла курс на євроінтеграцію. Після перемоги проєвропейського табору на чолі з Маєю Санду, молдавани вперше за останні роки взяли курс на Європу. Президент країни завірила лідерів Єврокомісії в тому, що попри усі проблеми, вона зуміє втримати країну на шляху до ЄС. Головною перешкодою залишається Придністровський конфлікт між Республікою Молдова та проросійськи орієнтованою самопроголошеною т. зв. «Придністровською Молдовською Республікою».

Ключові слова: Молдова, Придністров'я, Європейський Союз, геополітика, сепаратизм, європейська інтеграція, Східне партнерство.

Серед європейських держав колишнього Радянського Союзу чи не найскладніші геополітичні обставини для реалізації зовнішньополітичного курсу випали на долю Республіки Молдова. Країна на порядку денному має

чимало завдань для того, щоб вийти на новий рівень. Молдова прагне відігравати на зовнішньополітичній арені більшу роль – стати членом Європейського Союзу. Але одного бажання для цього замало, потрібні зміни, які в кінцевому рахунку стануть плацдармом для успішного входження до лав країн-членів. Про складність політичного становища Молдови свідчать численні внутрішні та зовнішні чинники. Суперечки в уряді країни, корупція, політичні скандали та розбіжності всередині країни, повільні реформи, це саме ті проблеми, які не дають країні вийти на новий рівень міжнародних відносин.

Дослідженням проблем співробітництва між Республікою Молдова та Європейським Союзом займаються чимало науковців. Варто відмітити роботу Н. Антонюк та І. Зінько [1], в якій вони аналізують здобутки Молдови в напрямку ЄС як приклад для наслідування іншим країнам, наголошують на прагненні обох сторін у поглибленні співпраці. У дослідженні П. Гензеля [3], розкрито нові можливості для вступу до лав країн-членів, оскільки вперше за довгий час проєвропейські прагнення молдаван розділяє й заохочує очільниця держави Мая Санду. Т. Стародуб [7] у своїй праці обґрунтовує теперішні можливості для країн-кандидатів у їх прагненні приєднання до ЄС та акцентує увагу на проблемах вступу.

Республіка Молдова є відносно молодою, енергійною та перспективною країною, яка прагне вийти на новий політичний та економічний рівень розвитку і стати в подальшому країною-членом Європейського Союзу. Від часу проголошення незалежності 27 серпня 1991 р. країна пройшла тернистий шлях у напрямку зближення з ЄС і має повне право подальшого приєднання до решти учасників. Проте існує ряд перешкод, які Республіка Молдова ніяк не може вирішити. Перш за все це – повільні реформи, корупція на місцях та організована злочинність, проти якої країна практично безсила. І звісно, досі не вирішене питання цілісності країни – «Придністровський конфлікт». Саме Придністров'я є формально частиною Молдови, але, насправді, контрольоване сепаратистським урядом державне утворення, підконтрольне Російській федерації. А, на бажання молдавського уряду увійти до ЄС, Росія збільшує тут свій вплив та підтримку й унеможливорює вивід російських військових з цієї території, а якогось прогресу у переговорах так і не було досягнуто. Молдова та Україна мають рівні можливості для реалізації своїх планів, оскільки мають схожі політичні системи, проблеми, цілі та амбіції. Саме тому на сьогоднішній день вкрай важливим є переймання досвіду та взаємодопомога у питаннях курсу на євроінтеграцію. Так як у майбутньому процес євроінтеграції ЄС буде

поширюватись на Схід, обом країнам необхідно налагоджувати більш тісний зв'язок та об'єднати зусилля заради спільної мети.

Перш за все варто зазначити здобутки Республіки Молдова у відносинах з Європейським Союзом. У цьому питанні вкрай важливою є регіональна взаємодія, співпраця країн Східної Європи та їх політична прихильність до Європейського Союзу і без втручання у їх справи Росії.

Почалося все започаткуванням у травні 2009 р. програми Східного партнерства, що мало на меті створення так званого регіонального блоку східноєвропейських країн – Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії, України та Молдови. для розвитку їх співпраці між собою і посилення співпраці та інтеграції з Європейським Союзом [5, с. 1]. Після створення Східного партнерства країни пострадянського простору нові перспективи зближення з ЄС. Орієнтовані на вступ до Євросоюзу країни, майже відразу отримали чимало можливостей у міжнародних відносинах. До країн Східного партнерства посилилась політична та економічна увага, їх почали запрошувати на саміти, зустрічі, залучати до переговорів. З ними почали рахуватись на політичній арені, проводити спільні засідання, підписувати двосторонні угоди, і це лише перші кроки зроблені країнами Східного Партнерства у напрямку Європейського Союзу.

Завдяки участі у Східному партнерстві країни-партнери мають можливість брати участь у низці програм, які діють в рамках Європейської політики сусідства чи безпосередньо в рамках ініціативи Східного партнерства. Для Республіки Молдова, так як і для інших країн, ці програми є досить вигідними у плані розвитку багатьох сфер (малого та середнього бізнесу, освіти, культури, науки та інновацій, інфраструктури міст тощо). Перелік цих програм включає такі ініціативи як «EU4Business», «EU4Energy», «EU4Youth», «Креативна Європа», «Культура і креативність», «Мери та економічне зростання», «Угода мерів – демонстраційні проекти», «Erasmus+», «Горизонт 2020», «Інтегроване управління кордонами» та інші [5, с. 3]. Саме завдяки програмам, які реалізуються у країнах Східного партнерства прослідковується за даними ЄС послідовне економічне зростання. Впродовж наступних років після їх впровадження, кількість робочих місць у країн-партнерів збільшилась, зросли також позики цим країнам на більш вигідних умовах, а також, збільшилась чисельність громадян з вищою освітою, що розширило коло спеціалістів у багатьох сферах розвитку.

Республіка Молдова закликає ЄС надати перспективи членства в ЄС країнам, які в майбутньому можуть досягти критеріїв вступу до ЄС. Також,

Молдова звертає увагу на недостатнє використання внутрішньої співпраці між країнами Партнерства та зауважує, що Східне Партнерство може привести до повного згасання ентузіазму, як з боку держав-членів ЄС так і країн-учасниць «Східного Партнерства». З боку ЄС, Молдова сьогодні оцінюється як країна, що робить значні успіхи у сфері реалізації реформ та наближення до Євросоюзу. Зокрема, звертається увага на прогрес у демократичних досягненнях та на швидке просування в переговорному процесі з ЄС щодо УА та ЗВТ [4, с. 31].

Також, більш міцними стали відносини між країнами-членами партнерства, які почали створювати спільні проекти щодо покращення своїх політичних та економічних можливостей, що також у перспективі сприятиме їх зближенню як між собою, так і з ЄС. Головним сподвижником Республіки Молдова є Україна, яка має спільні для обох країн прагнення, кордони, а також конфлікт з Російською Федерацією. На міжнародній арені ці країни висловлюють підтримку одне одному і готовність до спільних дій.

Додатковим, але не менш важливим чинником зовнішньополітичного вибору Республіки Молдова є глобальна роль США, зокрема її активне сприяння розвитку політичних процесів у країнах Центрально-Східної Європи, а також зростання вагомості спільної зовнішньої та інтеграційної політики Європейського Союзу, для якого румунсько-молдовський кордон став частиною зовнішнього кордону [1, с. 158].

Найбільше від цього потерпає стратегічний євроінтеграційний напрям зовнішньої політики країни. Треба зазначити, що намагання якомога швидше увійти до складу європейських інтеграційних структур проголошувалося серед пріоритетних завдань практично всіх президентів та урядів Молдови. Це значною мірою спонукало підтримку Росією сепаратистських настроїв у Придністров'ї та Гагаузії, що спричинило збройний конфлікт та вихід зі складу Молдови лівобережної частини Дністра [1, с. 158–159].

У 2007 р. з приєднанням Румунії до лав Європейської спільноти, кордони ЄС підійшли до Молдови, фактично найбіднішої країни Європи, країни, яка зазнала зовнішнього втручання і відторгнення територій, де є проблеми з корупцією, і досі не вирішене «Придністровське питання». Російський вплив у Придністров'ї беззаперечно сильний, і чим ближче Молдова крокує до ЄС тим гострішими стають відносини з самопроголошеною Придністровською Молдавською Республікою [2, с. 89].

Значні зміни у відносинах Кишиніву та Тирасполя відбулися, коли ЄС нарешті втрутився. Європарламент почав розглядати вирішення

Придністровського конфлікту як інструмент до подальших зрушень у реформах Молдови та в перспективі зменшення впливу Росії в регіоні. Європейський Союз став третьою (нейтральною) стороною конфлікту. З цією метою Євросоюз запустив Місію по прикордонній допомозі – EUBAM. Висновки Місії показали, що Придністров'я є «чорним ринком» організованої контрабанди у великих масштабах, прибуток з якого рівняється десятками мільйонів євро на рік. З метою покращення керування на кордонах, EUBAM зробила ряд рекомендацій молдовському та українському урядам з метою приведення стандартів до європейських, а саме модернізація інформаційних технологій, наділення всіх прикордонних органів слідчими повноваженнями, поліпшення щоденного обміну інформацією, розвиток можливостей аналізу ризиків і децентралізації повноважень [2, с. 91].

Незважаючи на великі суспільні очікування та оптимізм європейських лідерів, шлях на Захід буде дуже складним. Молдова – наразі одна із найбільш бідніших країн Європи, і постійні економічні негаразди протягом останніх десятиліть вигнали за кордон третину з 3,5 мільйонів населення. Корупція роками була і є серйозною проблемою. З погляду прозорості, Молдова посідає лише 120-те місце (зі 180) в Індексі сприйняття корупції. У цій ситуації потрібно здійснити низку інституційно-правових реформ, оскільки без зміцнення основ держави відновлення економіки та цивілізаційний поступ будуть неможливі [3].

Ще одним кроком на шляху до Європейського Союзу стало отримання у січні 2011 р. Молдовою безвізового режиму, який набув чинності 28 березня 2017 р. [5, с. 4–5]. Завдяки можливості відвідувати країни ЄС у Республіці Молдова посилилась поінформованість громадян цих країн. За даними опитування населення Республіки Молдова у своїй більшості підтримують демократичні реформи та вступ до ЄС. На фоні цього, під час президентських виборів в кінці 2020 р. голосувала рекордна кількість виборців (навіть представники молдовської діаспори взяли участь у голосуванні). Перемогу у другому турі здобула проєвропейськи орієнтована – Мая Санду 57,63% (938 тис. виборців), обігнавши колишнього проросійськи орієнтованого президента – Ігоря Додона 42,37 (689 тис. виборців).

Хоча кордони Молдови проходять тільки з двома країнами, Румунією та Україною, фактично країна може бути з'єднувальною ланкою між багатьма державами та економічними партнерами регіону. Ефективне використання даного положення зможе сприяти європейській інтеграції країни і трансформуватися з обмежувального у сприятливий чинник розвитку

молдавської державності. Особливо це важливо враховувати у контексті реалізації програми ЄС Чорноморська синергія та Європейської політики сусідства, частиною якої є програма Східного партнерства ЄС [1, с. 160].

Важливим також є підписання Угоди про асоціацію з Євросоюзом. Так, у січні 2010 р. Молдова почала переговори з ЄС щодо укладення «Угоди про асоціацію» (УА) і після п'ятнадцяти раундів переговорів завершила їх у червні 2013 р. На саміті ініціативи «Східне партнерство» у Вільнюсі (28–29 листопада 2013 р.), текст УА між ЄС і Молдовою був парафований на найвищому рівні. Урочисте підписання УА відбулося 27 червня 2014 р. в Брюсселі. Щодо технічних деталей, то тексти УА між ЄС та Молдовою складаються з преамбули, 1 статті, 7 розділів й додатків, у яких визначаються нормативні акти ЄС, які слід прийняти до визначеної дати, та протоколів. Крім того, щоб більш чітко та виразно заявити про своє прагнення вступити до Європейського Союзу, Молдова під час переговорів дотримувалась максималістського підходу, обіцяючи адаптувати усі аспекти власного законодавства під стандарти законодавства ЄС [6, с. 3–5].

Парламент Молдови ратифікував УА 2 липня 2014 р., тобто через п'ять днів після підписання, встановивши, тим самим, своєрідний рекорд. Європейський Парламент ратифікував УА з Молдовою 13 листопада 2014 р. (535 голосів «за», 94 – «проти», 44 – «утримались»). Загалом процес ратифікації УА між ЄС і Молдовою завершився 26 листопада 2015 р., коли УА ратифікувала Італія [6, с. 7].

Одним з питань, що затримує переговори з ЄС, є сертифікація Молдови щодо походження її експорту. Те, що Молдова не контролює всю територію, породжує дві важливі проблеми. По-перше, нестача контролю над імпортом з України, який досягає Молдови через Придністров'я. По-друге, молдавські офіційні особи не мають доступу до придністровських заводів і, таким чином, не можуть перевірити виробничі процедури [2, с. 92–93].

З приходом до влади у Республіці Молдова проєвропейської президентки – Маї Санду, уряд Кишиніва взяв курс на зближення з Європейським Союзом. На початку 2021 р. новий уряд Республіки спільно з представниками ЄС ухвалили план, за яким члени Союзу надаватимуть економічну підтримку країні в її прагненні «очищення» від олігархічного керівництва на демократичне. Крім того, залишається чимало невирішених питань, зокрема непоборна корупція та Придністровський конфлікт. Країні є над чим працювати і нова голова уряду сповнена рішучості впроваджувати демократичні реформи.

Молдовани пов'язують з президентством М. Санду сподівання на відкриття нового розділу в історії країни. Високий рівень електоральної підтримки свідчить про затребуваність кардинальних змін у політиці. «Кидаючи бюлетені у виборчі скриньки, мешканці Молдови вирішували: піде їхня країна на Захід чи залишиться на Сході», – пояснює доктор Кароліна Котулевич-Вісінська з кафедри політичних наук Економічного університету в Кракові. «Амбіційна програма М. Санду – це шанс для економічного розвитку країни та вирішення таких проблем, як корупція та низький рівень життя. Важливо, що серед пріоритетів є також консолідація суспільства навколо ідеї демократичної держави за західним взірцем» [3].

Як наголошує К. Котулевич-Вісінська, наступним завданням нової президентки буде поліпшення міжнародного становища Молдови шляхом посилення відносин із сусідами, Європейською Унією та США. Прийняття нового курсу зовнішньої політики означає розворот на 180 градусів щодо проросійської політики колишнього президента Ігоря Додона. М. Санду доведеться боротися із сепаратистськими тенденціями в Придністров'ї та «могутністю» Росії, яка має на меті зберегти якнайширшу сферу впливу у Східній Європі [3].

Однак, шанси на швидкий вступ до ЄС псує ситуація в Придністров'ї, яку Кремль використовує для збереження свого впливу. У невизнаній міжнародною спільнотою Придністровській Республіці дислокується близько тисячі російських солдатів. К. Котулевич-Вісінська зазначає, що спроби вирішити цю ситуацію тривають майже 30 років.

Своєю чергою в автономній Гагаузії в лютому 2014 р. було проведено два референдуми, на яких виборці відхилили членство в ЄС і вибрали приєднання до Митного союзу Білорусь-Казахстан-Росія. Тож, вживаючи заходів для сприяння членству Молдови в ЄС, Маї Санду доведеться подбати про забезпечення територіальної цілісності країни. Кремль, маючи на своїх руках придністровську карту, може використовувати її для захисту власних інтересів. У цій ситуації М. Санду потрібно виробити компроміс у відносинах з Москвою, а також шукати активної підтримки своєї політики в Європейських країнах та США [3].

Президент Мая Санду неодноразово заявляла про намір урегулювання Придністровського конфлікту виключно мирних шляхом в рамках майданчиків для переговорів при дотриманні суверенітету й територіальної цілісності країни. Молдова незмінно підтримує та керується положеннями міжнародного

права, готова долучитися до відновлення верховенства права в регіоні, створення правил, зокрема, для мирного вирішення регіональних конфліктів.

У рамках стратегічного погляду на процес врегулювання «замороженого конфлікту» у Придністров'ї, сторонами такого конфлікту ЄС визнає сепаратистський режим Придністров'я, Російську Федерацію та Молдову. В існуючих умовах Євросоюз має суттєві важелі впливу на дві сторони конфлікту – Республіку Молдова та сепаратистський режим Придністров'я. Єврокомісія з одного боку обмежує в'їзд на свою територію лідерів сепаратистського регіону, стимулює політиків готових вести переговорний процес, який на сьогоднішній день заведений у глухий кут. Крім того ЄС здійснює кроки щодо демократизації Придністровського регіону Молдови, виходить з принципів «незастосування сили» та «збереження територіальної цілісності» Молдови. У плані можливостей щодо інтернаціоналізації процесу врегулювання конфлікту Брюссель не намагається виходити за рамки здійснення та оприлюднення міжнародного моніторингу ситуації, проте готовий надавати енергійну допомогу Кишиніву в дипломатичному, економічному та міжнародно-правовому вимірах.

Водночас, усіх цих кроків недостатньо для того, щоб змінити позиції третьої переговорної сторони – Російської Федерації, яка у Придністровському конфлікті є ключовою. У своїй підтримці контрольованої нестабільності у Молдові, яка є подразником як засад регіональної безпеки, так і національних інтересів України, офіційна Москва зберігає сталість і не схильна до компромісів, втілення яких потенційно міг би забезпечити Євросоюз [7, с. 6].

Найболючішим на порядку денному стоїть спалах коронавірусу, який не вирізняє ні кордонів, ні політичних систем, ні расову та державну приналежність. Саме зараз країнам світу і, зокрема Європі, варто об'єднати зусилля заради боротьби з його наслідками. ЄС у цьому плані надає Республіці Молдова та іншим країнам Східного партнерства фінансову допомогу. Йдеться про економічну підтримку у розмірі 80 мільйонів євро для вирішення гострих потреб ліквідації наслідків пандемії Covid 19, а також 883 мільйони як пакет соціально-економічного відновлення.

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що Республіка Молдова має ціль – вступити до Європейського Союзу. Впродовж років вона йде важкими кроками у цьому напрямку, проте і ЄС тепло відноситься до молдаван та їх прагнень й всіляко допомагає державі у її внутрішніх та зовнішніх проблемах. Головною перешкодою до цієї мети є проблема територіальної

цілісності Молдови у Придністров'ї, проблемою, яку на сьогоднішній день не вдалося владнати жодному президенту від початку незалежності у 1991 р.

Теперішній уряд Маї Санду взяв курс на вирішення існуючих проблем країни як внутрішніх, так і зовнішніх. Зі свого боку ЄС надає Молдові фінансову й технічну допомогу, зацікавлений у розширенні кордонів ЄС на Схід. Тому, для Республіки Молдова є можливість на приєднання до країн-членів Європейського Союзу в недалекому майбутньому.

Список джерел та літератури:

1. Антонюк Н. Геополітичні детермінанти євроінтеграційної політики республіки Молдова / Н. Антонюк, І. Зінько // *Грані*. – 2015. – № 6 (122). – С. 157–163.
2. Баканова А. Особливості міжнародного становища Молдови на сучасному етапі / А. Баканова // *Актуальні проблеми політики*. – 2015. – Вип. 55. – С. 89–97.
3. Гензель П. Мрія про Європу. Шанс на новий розділ в історії Молдови [Електронний ресурс] / П. Гензель // *Zaxid.net, Nowa Europa Wschodnia*. – 2020. – URL: https://zaxid.net/mriya_pro_yevropu_n1512304 (Дата звернення: 15.08.21) – Назва з екрану.
4. Ініціатива ЄС «Східне Партнерство»: Перспективи ефективної реалізації та можливості для України / О. Снігир [та ін.]. – Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2011. – 50 с.
5. Ключові 10 досягнень Східного партнерства: український вимір [Електронний ресурс] // Керівний комітет та Секретаріат Української національної платформи Форуму громадянського суспільства Східного партнерства. – 2019. – URL: https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/10-klyuchovyh-dosyagnen-ShP_ukrayinskyj-vymir.pdf (Дата звернення: 06.08.21) – Назва з екрану.
6. Рудік Н. М. Угоди про асоціацію між ЄС та Україною, Грузією та Молдовою: спільні риси та відмінності [Електронний ресурс] / Н. М. Рудік // *Публічне адміністрування: теорія та практика*. – 2016. – Вип. 2(16). – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2016_2_8 (Дата звернення: 03.08.21) – Назва з екрану.
7. Стародуб Т. Стратегія Європейського Союзу щодо розширеного Чорноморського регіону: можливості для України / Т. Стародуб. – Київ : Friedrich Ebert Stiftung, 2010. – 17 с.

References:

1. Antoniuk, N. (2015). Neopolitychni determinanty yevrointehratsiinoi polityky respubliky Moldova. *Hrani*, 6 (122), 157–163.
2. Bakanova, A. (2015). Osoblyvosti mizhnarodnoho stanovyscha Moldovy na suchasnomu etapi. *Aktualni problemy polityky*, 55, 89–97.
3. Henzel, P. (2020). Mriia pro Yevropu. Shans na novyi rozdil v istorii Moldovy. *Zaxid.net, Nowa Europa Wschodnia*. Retrieved from https://zaxid.net/mriya_pro_yevropu_n1512304
4. Snihyr, O. (2011). *Iniatsiavya EU's «Skhidne Partnerstvo»: Perspektyvy efektyvnoi realizatsii ta mozhlyvosti dlia Ukrainy*. Kyuyiv: Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen.
5. Kliuchovi 10 dosiahnen Skhidnoho partnerstva: ukrainskyi vymir / Kerivnyi komitet ta Sekretariat Ukrainskoi natsionalnoi platformy Forumu hromadianskoho suspilstva Skhidnoho partnerstva. Retrieved from https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/10-klyuchovyh-dosyagnen-ShP_ukrayinskyj-vymir.pdf
6. Rudik, N. (2016). Uhody pro asotsiatsiiu mizh EU`s ta Ukrainoiu, Hruziieiu ta Moldovoiu: spilni rysy ta vidminnosti. *Publichne administruvannia: teoriia ta praktyka*. 2(16). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2016_2_8

7. Starodub, T. (2010). *Stratehiia Yevropeiskoho Soiuzu shchodo rozshyrenoho Chornomorskoho rehionu: mozhlyvosti dlia Ukrainy*. Kyiv: Friedrich Ebert Stiftung.

Maxym Herasymenko,

Postgraduate student

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine

CURRENT STATE OF COOPERATION BETWEEN MOLDOVA AND THE EUROPEAN UNION

Abstract. *To date, the issue of Moldova's accession to the EU remains unexplored. From year to year, from one president to another, Moldovans go in the direction of Europe, then Russia. At the same time, life in the country takes its turn, and eventually the people begin to understand that the path to prosperity is in the direction of Europe. That is why, on the example of Moldova, there is an opportunity to show how the country is fighting for a better life in the EU.*

The aim of the article is to analyze the solution of foreign and domestic (territorial) problems of the Republic of Moldova in the context of cooperation with the European Union.

The main task of this article is to study the current state of cooperation between the Republic of Moldova and the European Union; in determining the level of EU interest in the new partner.

The article examines the current state of the European integration course of the Republic of Moldova (from the time of independence in 1991 to the end of 2021) and its path to the European Union. The dynamics of Moldova's foreign relations with the EU is traced. The key problems that prevent members from joining the ranks are described. The article separately analyzes the political and legal process within the country and the factors that affect its current pro-European orientation. The positions of two political parties within the country (pro-European and pro-Russian) are taken into account. Moldova's achievements on the path to the EU are highlighted.

Another issue remains: the joint international coercion to curb the imperial ambitions of the Russian Federation, which will help stabilize and accelerate social development in Moldova, will push the current leadership of Transnistria to return to the political, legal and economic space of the country.

Thus, it was concluded that in political terms the Republic of Moldova has set a course for European integration. After the victory of the pro-European camp led by Maia Sandu, Moldovans set course for Europe for the first time in recent years. The President assured the leaders of the European Commission that despite all the problems, she will be able to keep the country on the path to the EU. The main obstacle remains the Transnistrian conflict between the Republic of Moldova and the pro-Russian self-proclaimed Transnistrian Moldovan Republic.

Keywords: *Moldova, Transnistria, European Union, geopolitics, separatism, European integration, Eastern Partnership.*

Надійшла до редколегії 17.06.2021

УДК 327.7 (061.1ЄС+477+478+479)

<https://doi.org/10.17721/2524-048X.2021.20.2>

Маргарита Миронова,

канд. політ. наук, доц.

Центр досконалості Жана Моне

Інституту міжнародних відносин,

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9700-116X>

ПІДХОДИ ЄС ЩОДО ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТІВ: НАСЛІДКИ ДЛЯ КРАЇН СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА¹

Анотація. Стаття присвячена дослідженню основних підходів ЄС щодо врегулювання криз і конфліктів на прикладі відносин з країнами Східного партнерства, внутрішніх і зовнішніх факторів впливу на реалізацію антикризової діяльності ЄС у Східній Європі та на Південному Кавказі, наслідки для ЄС та регіону.

ЄС має досвід діяльності на всіх етапах кризового циклу: раннього попередження, посередництва, розміщення власних місій та операцій в зонах конфлікту, постконфліктного миробудівництва (стабілізації, відбудови, примирення). Домінуючим в ЄС є комплексний та інтегрований підхід до управління кризами і конфліктами, що передбачає змішаний – військово-політичний – характер заходів в арсеналі організації, з акцентом на цивільний компонент Спільної безпекової і оборонної політики.

Заявлений у Глобальній стратегії 2016 р. курс на стратегічну автономію вимагає від ЄС активнішої та більш самостійної ролі безпекового актора, посилення його інституційних та функціональних спроможностей у сфері кризового управління. Проте майже невикористаним залишається потенціал ЄС як провайдера безпеки в питанні неврегульованих конфліктів у країнах-учасниках Східного партнерства. Союз намагався максимально уникати прямого залучення в конфліктне врегулювання: в рамках Європейської політики сусідства та ініціативи Східне партнерство відсутні ефективні механізми для цього.

Чинниками, що визначають підхід ЄС щодо кризового врегулювання у Східній Європі є відсутність прямої воєнної загрози та менші виклики безпеці ЄС, порівняно з регіоном Східного та Південного Середземномор'я; брак політичної волі та єдності, різновекторність зовнішніх політик держав-членів; вплив третіх країн, в першу чергу Росії, та небажання частини членів ЄС бути втягнутим у геополітичне протистояння з нею.

Через вакуум безпеки регіон потребує активнішого та ефективнішого залучення ЄС у питання неврегульованих конфліктів як провайдера безпеки. Доцільними заходами в цьому зв'язку є створення окремої безпекової платформи в рамках Східного партнерства, формування додаткових місій ЄС в регіоні, тісніша співпраця із ОБСЄ, США та НАТО в цьому питанні.

Ключові слова: Європейський Союз, Спільна зовнішня політика і політика безпеки ЄС (СЗППБ), Спільна безпекова і оборонна політика ЄС (СБОП), Східне партнерство, врегулювання конфліктів, провайдер безпеки.

¹ Дослідження проведено за підтримки програми Еразмус+ Європейського Союзу в межах проекту Центра досконалості Жана Моне № 611625-EPP-1-2019-1-UA-EPPJMO-CoE "Поглиблений розвиток європейських студій в Україні: міждисциплінарний підхід". Підтримка Європейською комісією (ЄК) створення цієї публікації не передбачає підтримку її змісту, що відображає думку тільки автора, і ЄК не може нести відповідальність за будь-яке використання інформації, яка тут міститься.

Постановка проблеми. Врегулювання криз, миротворчість представляють важливий напрямок зовнішньополітичної діяльності ЄС, його становлення як унікального актора глобальної і регіональної безпеки. За майже 30 років з моменту підписання Договору про Європейський Союз у Маастрихті 7 лютого 1992 р. ЄС отримав досвід роботи на всіх етапах кризового циклу, починаючи з раннього попередження, посередництва, розміщення власних місій та операцій в зонах конфлікту, так і постконфліктного миробудівництва (стабілізація, відбудова, примирення). ЄС має досвід проведення 36 місій та операцій, частина з яких вже завершена, на 3 континентах - Європа, Африка, Азія. Станом на серпень 2021 р. ЄС проводить 17 місій та операцій: 6 військових та 11 цивільних, зокрема 3 місії у країнах Східного Партнерства (місія ЄС з прикордонної допомоги Україні та Молдові з 2005 р., моніторингова місія ЄС в Грузії з 2008 р., консультативна місія ЄС з реформування цивільного сектору безпеки в Україні з 2014 р.).

Визначений у Глобальній стратегії 2016 р. курс на стратегічну автономію вимагає від ЄС активнішої та більш самостійної ролі безпекового актора, посилення його інституційних та функціональних спроможностей у сфері кризового управління, врегулювання конфліктів, миротворчості. Проте майже невикористаним залишається потенціал ЄС як провайдера безпеки в питанні нерегульованих конфліктів у країнах-учасниках Східного партнерства. На фоні зростання євроскептицизму, конкуренції з третіми країнами в регіоні, відкритим залишається питання ефективності ЄС як глобального гравця, посилення довіри до нього з боку партнерів.

Формулювання цілей статті. Мета роботи полягає в дослідженні еволюції концептуальних підходів ЄС до проблеми врегулювання конфліктів на прикладі країн Східного партнерства. Відповідно до мети автор ставить наступні завдання: проаналізувати ефективність та виклики для ЄС у сфері врегулювання криз і конфліктів, дослідити фактори впливу на реалізацію цього напрямку в Східній Європі та на Південному Кавказі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд використаної в статті літератури дає підстави констатувати, що дана проблема традиційно займає одне з провідних місць у наукових дослідженнях європейських та вітчизняних вчених. Питанню реформування концептуальних підходів ЄС щодо проблеми миротворчості, врегулювання конфліктів, зокрема на прикладі діяльності ЄС в країнах Східного партнерства, присвячені статті та наукові доповіді експертів провідних «мозкових центрів» (Інститут безпекових досліджень ЄС, Європейська рада зовнішніх зносин, Фундація Робера Шумана,

Джеймстаунський фонд, Центр європейських політичних досліджень тощо): Т.Тарді [21], Т.Тамінен та С.Лінтерн [16], Д.Фіотті та А.Юнкос [22], Г.Грессел та Н.Попеску [6], В.Сокоп [19], К.О.Мейер [14] та інш. Частина досліджень, зокрема проведених М.Хакобяном [7], Е.Джафаровою [8], Г.Шелест [18], Г.Максаком [11], зосереджена на визначенні шляхів реформування політики кризового врегулювання ЄС в регіоні Східної Європи та Південного Кавказу, визнання його конкурентних переваг над іншими гравцями, міжнародними організаціями. Цікавими в цьому зв'язку виявилися доповідь «Східне Партнерство. Три дилеми у часи неспокою», підготовлена групою експертів Нідерландського інституту міжнародних відносин [4], та доповідь «Східне партнерство: між «стійкістю» та «втручанням», презентована Фондом Робера Шумана [13].

Джерельно-документальну базу проведеного дослідження складають документи та матеріали ЄС, зокрема Європейської Ради, Ради ЄС, Європейської Комісії, Європейської служби зовнішньої дії тощо.

Унікальність ЄС полягає в його особливій стратегічній культурі. Формування зовнішньополітичної ідентифікації ЄС, політика кризового реагування відбувалися в рамках концепцій ЄС як «цивільного центра сили», вперше сформульованої ще в 1970-ті рр. Ф.Дюшеном, та «нормативного центра сили». В основі проекції сили ЄС на інших міжнародних акторів декларуються, в першу чергу, цінності та норми, моделі поведінки, а не економічні стимули чи військовий арсенал. На думку І.Меннерса, який першим запропонував концепцію «нормативної Європи», унікальність ЄС, що відрізняє його від інших акторів, полягає у формуванні ним нового світового порядку. [12, с.252] Демократія, верховенство права, цінність прав і свобод людини, соціальна справедливість, збереження миру та міжнародної безпеки, солідарність, сталий розвиток, багатосторонність, визначені як цілі у Договорі про Європейський Союз, – ключові принципи, що визначають міжнародну ідентичність ЄС та його відносини з третіми країнами. [3]

Вивчаючи стратегічну культуру ЄС, більшість дослідників робить акцент саме на ролі ідей, нормативності. Так, на думку професора Лондонського Королівського коледжу К.О.Мейєра, стратегічна культура ЄС - це ідентичність, що передається через ідеї, норми та моделі поведінки, що поділяються найбільш впливовими суб'єктами та соціальними групами в ЄС, задіяними в реалізацію європейської політики безпеки і оборони. [14, с.4]

Саме цим і пояснюється запроваджуваний в ЄС підхід щодо комплексного та інтегрованого управління кризами і конфліктами. У програмному документі

ЄС «Європейська стратегія безпеки. Безпечна Європа у кращому світі», представленому Високим представником ЄС із Спільної зовнішньої політики і політики безпеки Х.Соланою у 2003 р., зокрема, визначалися наступні завдання:

- *Зміцнення дипломатичного та військового потенціалу ЄС*: здатність проводити декілька операцій одночасно із застосуванням як військових, так і цивільних можливостей;
- *Превентивне залучення*: раннє попередження конфліктів та загроз з врахуванням того, що жодна з нових загроз не носить виключно військового характеру та не піддається вирішенню виключно військовими засобами;
- *Ефективне багатостороннє співробітництво*: зміцнення міжнародного порядку, заснованого на принципах та нормах міжнародного права, посилення ролі ООН та регіональних організацій та режимів, співпраця з третіми країнами. [5]

Про необхідність запровадження комплексного підходу у антикризовій стратегії (використання заходів політико-дипломатичного, економічного, поліцейського, правового, військового, гуманітарного характеру) йшлося й у Спільному повідомленні 2013 р. Європейської Комісії та Високого представника ЄС із закордонних справ та політики безпеки «Комплексний підхід ЄС до зовнішніх конфліктів та криз».

Комплексний підхід до управління конфліктами вимагав і комплексних дій. Був визначений спектр місій, т.зв. «Петерсберзькі завдання» Західноєвропейського Союзу, інтегровані Амстердамським договором у правове поле ЄС (гуманітарні та рятувальні операції, операції з підтримання миру, миротворчі операції). Зі вступом в силу Лісабонського договору про ЄС в 2009 р. коло завдань було розширено - передбачалося проведення спільних операцій з роззброєння, надання військових консультацій та допомоги, попередження конфліктів, постконфліктна стабілізація, боротьба з тероризмом, включаючи надання допомоги третім країнам на їх території. [3]

Для посилення операційної ролі ЄС паралельно створювалися оперативні можливості – військовий потенціал ЄС для проведення військових операцій і місій, реалізований у вигляді сил швидкого реагування та концепції «бойових груп», та цивільний потенціал ЄС для реалізації завдань з цивільних аспектів кризового врегулювання (поліцейські завдання, захист цивільного населення, цивільне врядування та верховенство права тощо).

На практиці діяльність ЄС в безпековій сфері носить змішаний – військово-цивільний характер, дозволяючи досягти виконання ширшого

спектру завдань, фактично змішуючи миротворчість і кризове врегулювання. [16, с.36] (як приклад, одночасне проведення цивільної і військової місій в Сомалі, Центральноафриканській Республіці, Малі). Єдине з завдань, так і не реалізоване до сьогоднішнього дня, - примус до миру військовими засобами, на кшталт операції НАТО «Союзна сила» проти Союзної Республіки Югославія в 1999 р. [24, с.20] Хоча на прикладі однієї з останніх операцій ЄС EUNAVFOR Med-Sophia у Південному та Центральному Середземномор'ї можна побачити еволюцію практики ЄС: мандатом операції передбачена можливість застосування сили для затримки суден, що перевозять контрабанду та нелегальних мігрантів. Але переважна більшість проведених ЄС операцій є цивільними.

В той же час з 2014 р. спостерігається суттєве погіршення безпекового середовища в ЄС, спробою відповіді на яке стала представлена в червні 2016 р. Глобальна стратегія ЄС «Спільне бачення, єдиний підхід: сильна Європа». По-перше, змінилася система міжнародних відносин із кризою ліберального світового порядку та поверненням епохи Realpolitik. По-друге, на фоні криз (фінансової, міграційної, Брексіт) посилюються відцентрові, євроскептичні настрої в самому ЄС. По-третє, в період 2010 – 2014 рр. ЄС фактично опинився оточеним конфліктами по всьому периметру кордонів: як на східному, так і середземноморському й близькосхідному напрямках. Глобальна стратегія констатує екзистенційну кризу як всередині ЄС, так й за його межами, що ставить під сумнів європейський проект. Якщо документ 2003 р. був сконцентрований на зовнішньополітичній діяльності ЄС, то стратегія 2016 – це, в першу чергу, власна безпека, оскільки «питання внутрішньої та зовнішньої безпеки переплітаються все тісніше, внутрішня безпека залежить від миру за межами наших кордонів». [17]

Порівняльний аналіз документів дає можливість зрозуміти характер змін, які пережив Союз за майже два десятиліття. Заявлені інтереси залишилися без змін: мир та безпека, демократія, процвітання, згуртованість Союзу, ефективне багатостороннє співробітництво, засноване на міжнародному праві. Основними пріоритетами ЄС визначаються безпека Союзу, державна та соціальна стійкість в країнах, що розташовані на схід та південь від ЄС, та комплексний підхід до врегулювання конфліктів. З іншого боку, еволюціонували оцінки загроз. Якщо на початку 2000-х рр. під впливом подій на Балканах і терористичних атак 11 вересня 2001 р. основними загрозами для ЄС вважалися тероризм, розповсюдження зброї масового знищення, регіональні конфлікти, фіаско державності, організована злочинність, то в Стратегії 2016 р. ними заявлені

тероризм, гібридні загрози, зміни клімату, нестабільність в енергетичній та економічній сферах.

Характерною тенденцією останніх років є посилення дебатів щодо дилеми «цінностей та інтересів» у зовнішній політиці ЄС. [2; 15] В Глобальній стратегії 2016 р. менше про «нормативність» ЄС, натомість пропонується ідея «принципового прагматизму». Цей крен до більшого прагматизму проявляється, в першу чергу, в оцінках Європейської політики сусідства та перспектив вибіркової співпраці з Російською Федерацією. Загалом, в тексті менше уваги до просування цінностей, натомість, більше упору на індивідуальну оцінку кожної країни та концепт «державної та соціальної стійкості» (термін «стійкість/resilience» у документі використовується понад 40 разів). Попри оцінку дій РФ в Криму та на Донбасі як порушення міжнародних норм та виклик системі європейської безпеки, зазначається, що ЄС готовий співпрацювати з РФ у випадках, коли інтереси двох сторін будуть співпадати.

Ще одним трендом Глобальної стратегії став курс на зміцнення оборонного потенціалу ЄС та заявлене прагнення до «стратегічної автономії» в сфері безпеки та оборони. Саме в цьому напрямку з моменту затвердження документу було досягнуто найбільше успіхів. Найамбітнішою з реалізованих ініціатив є «постійне структуроване співробітництво» (PESCO), передбачене ще положеннями Лісабонського договору, але реально запущене тільки в 2017 р. На сьогоднішній день реалізується 47 проектів в різних сферах, спрямованих на зміцнення оборонних можливостей ЄС. Пакет нових ініціатив в оборонній сфері включає також створений в 2017 р. Європейський оборонний фонд та позабюджетний Європейський фонд миру для проведення військових операцій як самим ЄС, так й у співпраці з партнерами.

Особливу роль в антикризовій стратегії ЄС як гаранта міжнародного миру та безпеки відіграє цивільний компонент Спільної безпекової та оборонної політики ЄС. Саме цей формат є своєрідною візитівкою ЄС (більшість місій ЄС були цивільними), що дозволяє говорити про нього як про «провайдера безпеки». Проте з точки зору виділених ресурсів та бюджету він значно уступає військовому напрямку діяльності ЄС. Кількість персоналу, задіяного у 6 військових місіях та операціях ЄС налічує 4000 осіб, в той час як в 11 цивільних місіях працює близько 2000 осіб. [20, с.5]

Тенденції до зменшення уваги до цивільних аспектів кризового реагування на фоні збільшення витрат на військові місії і операції в 2014 – 2018 рр. активно критикувалися в експертному середовищі, виходячи з переважно невійськового характеру загроз для ЄС. З іншого боку, посилюється взаємозалежність між

внутрішніми та зовнішніми загрозами безпеці. [21, с.3] Більшість загроз мають транснаціональний характер, як то тероризм, радикалізація соціальних груп, кібер та гібридні атаки, торгівля людьми та нелегальна міграція, транснаціональна організована злочинність, що як раз і потребують координації органів юстиції і поліцейських органів та вирішення в рамках завдань цивільних операцій ЄС. Активно дебатуються і кінцеві цілі СБОП ЄС. Що має бути в фокусі уваги ЄС - оперативні відповіді на поточні кризи в рамках завдань військових місій (вузький підхід) чи боротьба зі структурними причинами та наслідками криз (широкий підхід) в рамках таких завдань цивільних місій як стабілізація, стійкість, державотворення? [16, с.9]

Саме для виправлення цього дисбалансу останнім часом діяльність керівних органів ЄС була приділена підвищенню ефективності цивільного компоненту СБОП ЄС. У листопаді 2018 р. Рада ЄС ухвалила Пакетну угоду щодо цивільних компонентів СБОП, що включає 22 політичні зобов'язання, взяті на себе Брюсселем та країнами-членами для підвищення цивільного потенціалу кризового врегулювання. У продовження ініціативи в травні 2019 р. Європейська служба зовнішньої дії та Європейська Комісія представили Спільний план дій, доповнений національними імплементаційними планами держав-членів. Зобов'язання мають бути повністю виконані до середини 2023 р.

Документом визначені три основні цілі посилення ефективності ЄС у цивільних аспектах кризового реагування: [9]

- Більша дієздатність - підвищення оперативного потенціалу: нові ініціативи з підготовки кадрів, проведення тренувань та фінансова підтримка, технічне оснащення місій.
- Більша ефективність та гнучкість: швидке реагування, оптимізація часу прийняття оперативних рішень та розміщення нових місій (до 200 осіб персоналу впродовж 30 днів після ухвалення рішення Радою ЄС), забезпечення ефективного і раціонального використання бюджету ЄС.
- Краща координація діяльності цивільного компоненту СБОП, ефективніше впровадження інтегрованого підходу в антикризовій стратегії: обмін аналітичними даними, зміцнення синергії у роботі органів та інституцій ЄС, співпраця з третіми країнами, ООН та регіональними організаціями (НАТО, ОБСЄ, Африканський Союз тощо).

На практиці це означає необхідність посилення взаємозв'язку між органами та інституціями ЄС, відповідальними за Спільну безпекову та оборонну політику ЄС та Простір свободи, безпеки та юстиції [22, с.78]: Європейською службою зовнішньої дії укладено угоди про співпрацю з

Євроюст, Європол та Європейським агентством з прикордонної та берегової охорони, Frontex; проводяться спільні засідання політико-безпекового комітету ЄС, комітету з цивільних аспектів кризового врегулювання та постійного комітету з внутрішньої безпеки ЄС; відбувається обмін персоналом, інформацією та експертизою між управлінськими структурами місій СБОП, представництвами ЄС в третіх країнах та агентствами ЄС – Європол, Євроюст, Frontex (на кшталт місій ЄС з прикордонної допомоги в Україні-Молдові та у Лівії, консультативної місії ЄС в Україні з реформування цивільного сектору безпеки).

Досвід ЄС у кризовому врегулюванні в країнах Східного партнерства менш амбітний, ніж, скажімо, в регіоні Західних Балкан чи Африці. Але розширення ЄС на Схід на початку 2000-х рр. поступово запустило процес більшого залучення ЄС у безпековий діалог з майбутніми сусідами. ЄС стає активнішим у придністровському питанні через статус спостерігача у форматі «5+2», у стратегічних документах ЄС починає виокремлюватися регіон Південного Кавказу, який в 2004 р. підключається до Європейської політики сусідства, а в Грузії відкривається перша в історії ЄС місія з верховенства права. Саме Високий представник ЄС із спільної зовнішньої політики та політики безпеки Х. Солана разом із Генеральним секретарем ОБСЄ Я. Кубішем виступили посередниками між владою й опозицією під час Помаранчевої революції в Україні в 2004 р.

Перетворення ЄС у безпекового агента активно заохочувалося країнами регіону як альтернатива домінуючій російській стратегії, враховуючи й двозначність положення Росії (формально посередника у конфліктах, фактично безпосереднього їх учасника). Саме своїми військовими діями на території Грузії, а потім і в Україні, Росія неумисно підштовхнула ЄС до активнішого залучення в конфліктне врегулювання та запровадження антиросійських санкцій. [23, с.7]

Попри це, Європейська політика сусідства (ЄПС), створена в 2003 р. з метою побудови зони процвітання та дружнього сусідства - «кільця друзів», не запропонувала ефективних механізмів врегулювання конфліктів. Унікав ЄС прямого залучення у врегулювання конфліктів і в рамках ініціативи Східне партнерство, поштовхом до запровадження якої стала російсько-грузинська війна 2008 р. Показовим було пропущене Брюсселем прохання Києва про запровадження військової чи поліцейської місії ЄС на фоні розгортання бойових дій на Донбасі у 2014 р. Натомість ЄС обмежився відкриттям на базі

міністерства внутрішніх справ України консультативної місії з реформування цивільного сектору безпеки.

У властивих для Брюсселя категоріях «нормативної» чи «цивільної» сили, комплексного підходу до управління кризами Союз сконцентрувався на інструментах м'якої безпеки (довгострокові політичні та економічні реформи, демократична розбудова, посилення стійкості). Механізмом, апробованим раніше для примирення та постконфліктної відбудови в західнобалканському регіоні, мала стати й горизонтальна регіональна інтеграція - один з основних напрямків діяльності ініціативи Східне партнерство. В рамках неофункціональної парадигми широку підтримку в структурах ЄС отримала ідея доцільності регіональної інтеграції з точки зору її поступового переносу («переливу») на сфери великої політики. [8, с.72] В цьому сенсі ЄПС та Східне партнерство, формально без механізмів врегулювання конфліктів, мали б, тим не менше, позитивний вплив на процеси примирення в регіоні.

Антикризова діяльність ЄС в регіоні проходить під впливом декількох чинників. По-перше, регіон Східної Європи та Південного Кавказу представляє значно менші ризики безпеці ЄС, порівняно із Західними Балканами, Східним і Південним Середземномор'ям та Африкою. Прямі військові загрози відсутні, актуальними є такі транснаціональні виклики, як організована злочинність, контрабанда, незаконна торгівля людьми та зброєю, відмивання грошей. Суттєвим фактором є й обмеженість ресурсів ЄС. Саме з цим і пов'язаний вибір спектру місій ЄС в регіоні: проведення цивільних місій, менш затратних порівняно з військовими, орієнтованих на надання консультацій, співпрацю з органами юстиції та правоохоронними органами, управління кордонами тощо.

По-друге, визначальною для розуміння політики ЄС є його складна суб'єктність - поєднання міжурядового та наднаціонального методів інтеграції. З одного боку, все глибшим є залучення інституцій ЄС, в першу чергу, Європейської Комісії у зовнішньополітичні питання. З іншого, визначальним залишається міжурядовий характер співробітництва, механізм одностайності при голосуванні в рамках СЗППБ, особливо в питаннях безпекового та оборонного характеру. Міждержавна модель співробітництва в СЗППБ відображає традиційний підхід до зовнішньої політики, яка вважається прерогативою держав. Враховуючи різновекторність зовнішніх політик членів ЄС, вироблення згоди з політичних чи безпекових питань є об'єктивно складнішим завданням, порівняно з узгодженням питань економічної інтеграції, де переважна більшість рішень ухвалюється кваліфікованою більшістю.

Цим і пояснюється обмежене залучення ЄС у питання врегулювання конфліктів в регіоні Східного партнерства. Для значної частини членів ЄС регіон не є пріоритетом. Для тієї ж Франції пріоритетними були і залишаються процеси у Східному та Південному Середземномор'ї та Африці. Для частини членів ЄС домінуючим у регіональній стратегії у Східній Європі є російський фактор і небажання бути втягнутими у геополітичне протистояння з РФ. [4, с.15]

До обмеження ролі ЄС як медіатора призводили й амбіції членів ЄС. В ряді переговорних форматів ЄС напряду не представлений. Попри регулярні пропозиції включити ЄС у нагірно-карабаський переговорний процес, Франція з її провірменською позицією так і не погодилася віддати ЄС місце співголовуючого у Мінській групі ОБСЄ. Показовим, на відміну від подій 2004 р., стало фактичне усунення ЄС від посередництва під час революції Гідності взимку 2014 р. Цю роль спочатку взяли на себе міністри закордонних справ ФРН, Франції та Польщі, пізніше переговори почали проводитися у «нормандському форматі». Ряд дослідників вважають, що Німеччина використала свій вплив в ЄС для того, щоб фактично усунути організацію від участі у «нормандському форматі». Більше того, сам формат переважно виглядає як двосторонній російсько-німецький переговорний процес. Французька участь лише надала видимість європейської ролі самій Німеччині. [19]

Тим не менше, за декілька десятиліть ЄС спромігся вибудувати багаторівневу систему антикризової діяльності в регіоні, яка не обмежується виключно проведенням там цивільних місій: [11, с.3]

- *Політико-дипломатичні та економічні інструменти*: політичні заяви, невизнання анексії Криму та самопроголошених республік, апробований в рамках Східного партнерства принцип «кондиціональності» («позитивної» у вигляді стимулів, як то укладання Угод про асоціацію з Грузією, Україною та Молдовою і програм технічної допомоги, так і «негативної» у вигляді санкцій, як приклад, Білорусь).

- *Посередництво*: достатньо популярний в ЄС механізм для врегулювання проблем як у відносинах центра та самопроголошених республік (Придністров'я), так й у внутрішньополітичних кризах в країнах Східного партнерства. У цьому випадку можуть використовуватися як ініціативи членів ЄС («нормандський формат» для України, посередництво президента Франції Н.Саркозі під час російсько-грузинської війни 2008 р.), так і власні ініціативи Брюсселя («жневський переговорний формат» для Грузії, посередницька роль

Президента Європейської Ради Ш.Мішеля у конфлікті між правлячою «Грузинською мрією» та опозицією весною 2021 р.)

- *Діяльність спеціальних представників*: особливий інструмент для врегулювання конфліктів в пріоритетних для ЄС регіонах (Косово, Близький Схід, Сахель тощо). Був достатньо успішний досвід роботи спецпредставника по придністровському конфлікту. На сьогоднішній день в ЄС призначено 9 спецпредставників, один з яких – спецпредставник ЄС по Південному Кавказу та кризі у Грузії.

- *Моніторинг*: моніторингова місія ЄС у Грузії, розміщена у вересні 2008 р. відповідно до плану Медведєва-Саркозі. Попри її обмежений мандат, відсутність доступу на територію Південної Осетії та Абхазії, ЄС - єдина міжнародна організація, представлена наразі в регіоні після відмови РФ продовжити мандат місії ОБСЄ в 2008 р.

- *Консультативні механізми* (місія ЄС з прикордонної допомоги Україні та Молдові, консультативна місія ЄС з реформування цивільного сектору безпеки в Україні та вже завершена в Грузії місія з верховенства права).

Проте, в цілому, зусилля ЄС виявилися недостатніми для встановлення стабільності та вирішення заморожених конфліктів, причинами чого були як зовнішні виклики у вигляді політики РФ в регіоні, так і внутрішні – характер конфліктів не дозволяв їх врегулювання виключно інструментами м'якої безпеки, обраними ЄС.

З оновленням всієї системи інституцій в 2019 р. після виборів до Європарламенту та призначення нового складу Європейської Комісії пошквалилися розмови про перехід ЄС від регіональної до глобальної ролі, стратегічну автономію, використання мови сили. В тому числі був зроблений ряд кроків для адаптації регіональної політики ЄС, посилення фокусу на безпеку та стабільність, стійкість. В експертному середовищі все частіше обговорювалися пропозиції сек'ютиризації Східного партнерства, створення в ньому окремої безпекової платформи, як варіант, за участі трійки лідерів (Україна, Грузія і Молдова). [6, с.12; 13]

У представленому в березні 2020 р. спільному документі Європейської Комісії та Високого представника «Політика Східного Партнерства після 2020 р.» було визначено 5 ключових пріоритетів, серед яких «партнерство, що захищає – разом до стійких інституцій, верховенства права і безпеки». [10, с.4]

Хоча безпека в документі знов-таки переважно розглядається в контексті стійкості, внутрішньої безпеки (організована злочинність, незаконна торгівля зброєю, гібридні загрози), передбачена співпраця партнерів в рамках Спільної

безпекової і оборонної політики ЄС (військово-технічне співробітництво з ЄС, участь у проектах PESCO, вдосконалення національної оборонної спроможності відповідно до стандартів ЄС, участь в операціях і місіях ЄС в третіх країнах). Однак створення окремих механізмів конфліктного врегулювання в документі не пропонувалося.

З іншого боку, в 2020 – 2021 рр. продовжилися процеси інституціоналізації серед партнерів ЄС. Започаткований Києвом, Тбілісі та Кишиневом формат «асоційованого тріо» як інструмент тиску на ЄС у питанні надання перспективи членства, передбачає і активніше залучення ЄС у врегулювання конфліктів і відновлення територіальної цілісності країн. Зокрема, про це йдеться у Батумській декларації президентів трьох країн від 19 липня 2021 р. [1]

Пожвавилася і дипломатична діяльність ЄС в регіоні. 24 – 26 червня 2021 р. Південний Кавказ за мандатом Високого представника Ж. Борреля відвідала делегація міністрів закордонних справ Румунії, Литви та Австрії, а після цього до регіону прибув Єврокомісар із розширення та ЄПС О. Варгеї (8 – 9 липня 2021 р). Президент Європейської Ради Ш. Мішель в липні 2021 р. здійснив дипломатичну поїздку до трьох столиць Південного Кавказу, а 23 серпня 2021 р. взяв участь в установчій конференції Кримської платформи у Києві. Основне питання для обговорення – представлені Комісією та Високим представником нові пріоритети Східного партнерства та підготовка до саміту, запланованого на грудень 2021 р.

В той же час в інституціях ЄС і національних столицях активно обговорюється свіжа дипломатична ініціатива, яка безпосередньо розглядає можливість створення платформи для вирішення заморожених конфліктів у Чорноморському регіоні, яка б об'єднала всі неврегульовані конфлікти у Східному партнерстві.

Ініціатива була представлена Міністром закордонних справ Румунії Б.Ауреску та підтримана 10 іншими членами ЄС (Швеція, Португалія та 8 країн Центрально-Східної Європи). Основна ідея полягає у створенні постійного координаційного формату в рамках Східного партнерства (або за участі «асоційованого тріо», або у ширшому форматі 5 партнерів, без Білорусі), спеціально присвяченого проблемі врегулювання заморожених конфліктів.

Серед конкретних заходів обговорюється доцільність запровадження посади спецпредставника з розширеними повноваженнями, які поширюватимуться на всі конфлікти в Чорноморському регіоні, відкриття моніторингової місії ЄС в Молдові, оскільки зусиль ОБСЄ недостатньо, зміна статусу ЄС разом з США зі спостерігачів на посередників у форматі «5+2» для

Придністров'я, можливе підключення ЄС як медіатора і до Нагірнокарабаського врегулювання, тим більше, що доцільність продовження консультацій в рамках Мінської групи ОБСЄ ставиться під сумнів Азербайджаном після його військової перемоги восени 2020 р. Однією з найбільш контroversійних пропозицій є поширення дії Угод про зону вільної торгівлі ЄС з Україною, Молдовою та Грузією на непідконтрольні урядам території. Власне, Молдова пішла цим шляхом ще в 2015 р. Основна ідея полягає у заохоченні зв'язків між центром та сепаратистськими регіонами, зробивши їх реінтеграцію привабливішою. Втім, експерти ставлять під сумнів готовність Тбілісі та Києва погодитися на такі кроки. [19]

Висновки. ЄС є унікальним безпековим актором, що має досвід діяльності на всіх етапах кризового циклу: раннього попередження, посередництва, розміщення власних місій та операцій в зонах конфлікту, постконфліктного миробудівництва (стабілізації, відбудови, примирення). Домінуючим в ЄС є комплексний та інтегрований підхід до управління кризами і конфліктами, що передбачає змішаний – військово-політичний - характер заходів в арсеналі організації, з акцентом на цивільний компонент Спільної політики безпеки і оборони (більшість проведених ЄС місій були цивільними). З одного боку, це пов'язано із самоідентифікацією ЄС в категоріях «цивільного центра сили» і «нормативної сили». З іншого боку, все ще гострою проблемою залишається своєрідний «розрив між можливостями та очікуваннями» Союзу, недостатній силовий потенціал ЄС в сфері кризового врегулювання та реагування.

З точки зору ефективності досвід ЄС у кризовому врегулюванні в країнах Східного партнерства є достатньо помірним: з 36 проведених місій лише 4 були у цьому регіоні. У своїй діяльності ЄС переважно концентрується на інструментах м'якої безпеки, таких як довгострокові структурні реформи, демократична розбудова, посилення стійкості. Союз намагався максимально уникати прямого залучення в конфліктне врегулювання: Європейська політика сусідства та ініціатива Східне партнерство не запропонували ефективні механізми врегулювання конфліктів. Чинниками, що визначили такий підхід ЄС щодо кризового врегулювання у Східній Європі були:

- відсутність прямої воєнної загрози та менші виклики для ЄС, в цілому, порівняно з регіоном Східного та Південного Середземномор'я;
- брак політичної волі та єдності, пов'язаний із міждержавним характером політичної співпраці в ЄС та різновекторністю зовнішніх політик держав-членів;

• вплив третіх країн: деструктивний вплив Російської Федерації, небажання частини членів ЄС бути втягнутими у геополітичне протистояння з нею, останнім часом все відчутнішим стає конкурентний тиск з боку інших гравців, зокрема Туреччини);

Через вакуум безпеки регіон потребує активнішого та ефективнішого залучення ЄС у питання неврегульованих конфліктів. В умовах цілеспрямованого обмеження Російською Федерацією роботи ОБСЄ в регіоні, зокрема, ветування нею продовження мандату місій ОБСЄ, Європейський Союз має взяти на себе більше повноважень як провайдера безпеки. Доцільними мають бути наступні кроки: створення окремої безпекової платформи в рамках Східного партнерства, формування додаткових місій в регіоні, тісніша кооперація із США та НАТО в цьому питанні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Batumi Summit Declaration Issued by the Heads of State of Association Trio – Georgia, Republic of Moldova and Ukraine on 19 July 2021 [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.president.gov.ua/news/deklaraciya-batumskogo-samitu-shvalena-glavami-derzhav-asoci-69609> (Last Access: 29.08.2021). – Title from the Screen.
2. Biscop S. The EU Global Strategy 2020 [Electronic resource] / S. Biscop // Egmont Royal Institute for International Relation. – Security Policy Brief. – 19 March 2019. – No. 108. – Mode of access: <https://www.egmontinstitute.be/the-eu-global-strategy-2020/> (Last Access: 29.08.2021). – Title from the Screen.
3. Consolidated version of the Treaty on European Union and the Treaty on Functioning of the European Union [Electronic resource]. – Mode of access: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:2016:202:TOC> (Last Access: 29.08.2021). – Title from the Screen.
4. Deen B. The Eastern Partnership. Three dilemmas in a time of troubles [Electronic resource] / B. Deen, W. Zweers, I. van Loon // Netherlands Institute of International Relations. – Clingendael Report. – January 2021. – Mode of access: <https://www.clingendael.org/publication/eastern-partnership-three-dilemmas-time-troubles> (Last Access: 29.08.2021). – Title from the Screen.
5. European Security Strategy. A Secure Europe in a Better World [Electronic resource] / Brussels. – 2003. – Mode of access: <https://www.consilium.europa.eu/media/30823/qc7809568enc.pdf> (Last Access: 29.08.2021). – Title from the Screen.
6. Gressel G. The Best Defence: Why the EU Should Forge Security Compacts with its Eastern Neighbours [Electronic resource] / G. Gressel, N. Popescu // European Council on Foreign Relations. – Policy Brief. – 3 November 2020. – Mode of access: <https://ecfr.eu/publication/the-best-defence-why-the-eu-should-forge-security-compacts-with-its-eastern-neighbours/> (Last Access: 29.08.2021). – Title from the Screen.
7. Hakobyan M. The European Union's Conflict Resolution Capacity in Armenia, Georgia and Moldova: Undermining the Eastern Partnership? / M. Hakobyan // Securitologia. – 2017. – No. 1. – PP. 65–74.
8. Jafarova E. EU Conflict Resolution towards the South Caucasus [Electronic resource] / E. Jafarova // The Quarterly Journal. – Summer 2011. – PP. 59–81. – Mode of access:

<https://connections-qj.org/article/eu-conflict-resolution-policy-towards-south-caucasus> (Last Access: 29.08.2021). – Title from the Screen.

9. Joint Action Plan Implementing the Civilian CSDP Compact [Electronic resource] / European Commission and High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. – Joint Staff Working Document. – Brussels. – 30.4.2019 SWD (2019). – 173 final. – Mode of access:

<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8962-2019-INIT/en/pdf>

(Last Access: 29.08.2021). – Title from the Screen.

10. Joint Communication ‘Eastern Partnership Policy Beyond 2020: Reinforcing Resilience – an Eastern Partnership that Delivers for All’ [Electronic resource]. – Brussels. – 18.3.2020 JOIN (2020) 7 final. – Mode of access:

https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/76166/joint-communication-eastern-partnership-policy-beyond-2020-reinforcing-resilience-%E2%80%93-eastern_en (Last Access: 29.08.2021). – Title from the Screen.

11. Maksak H. EU and Conflict Resolution in the Eastern Partnership: Lessons for Ukraine [Electronic resource] / H. Maksak // Foreign Policy Council ‘Ukrainian Prism’. – 2020. – Mode of access:

<http://eap-csf.org.ua/2020/11/30/initsiatyvy-unp-2020-analitychna-zapyska-7/> (Last Access: 29.08.2021). – Title from the Screen.

12. Manners I. Normative Power Europe: A Contradiction in Terms? / I. Manners // Journal of Common Market Studies. – 2002. – Vol. 40. – PP. 235–258.

13. Mirel P. The Eastern Partnership, between Resilience and Interference [Electronic resource] / P. Mirel // Robert Schumann Foundation. – European Issue. – 2021. – No 589. – Mode of access:

<https://www.robert-schuman.eu/en/european-issues/0589-the-eastern-partnership-between-resilience-and-interference> (Last Access: 29.08.2021). – Title from the Screen.

14. Meyer C.O. Theorising European Strategic Culture: between Convergence and the Persistence of National Diversity / C.O. Meyer // Centre for European Policy Studies. – CEPS Working Document. – June 2004. – No. 204. – 26 p.

15. Pirozzi N. Walking the Strategic Talk. A Progressive EU Foreign Policy Agenda for the Future / N. Pirozzi, V. Ntousas // Foundation for European Progressive Studies. – Brussels. – May 2019. – 48 p.

16. Recasting EU Civilian Crisis Management / ed. by Thierry Tardy // ISS Report No 31. – January 2017. – EU Institute for Security Studies. – 86 p.

17. Shared Vision, Common Action: a Stronger Europe. A Global Strategy for the EU’s Foreign and Security Policy [Electronic resource] / Brussels. – June 2016. – Mode of access:

https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf (Last Access: 29.08.2021). – Title from the Screen.

18. Shelest H. The Prospects of the European Union Mediation and Peacekeeping in the Eastern Partnership / H. Shelest // Centre for European Studies. – CES Working Papers. – 2016. – Vol. VIII, Is. 3. – PP. 473–489.

19. Socor V. Will the EU Shake off Its Lethargy Over the Protracted Conflicts in the Black Sea Region? [Electronic resource] / V. Socor // The Jamestown Foundation. – Eurasia Daily Monitor. – 2021. – Vol. 18, Is. 121. – Mode of access:

<https://jamestown.org/program/will-the-eu-shake-off-its-lethargy-over-the-protracted-conflicts-in-the-black-sea-region-part-one/> (Last Access: 29.08.2021). – Title from the Screen.

20. Tammikko T. The Future of EU Civilian Crisis management: Finding a Niche / T. Tammikko, J. Ruohomäki // Finnish Institute of International Affairs. – FIIA Briefing Paper. – May 2019. – No 262. – 8 p.

21. Tardy T. Civilian CSDP: What Next? / T. Tardy // ISS Brief. – November 2016. – No 32. – 4 p.

22. Juncos A. E. Beyond Civilian Power? Civilian CSDP Two Decades On [Electronic resource] / A. E. Juncos in D. Fiott (ed.) *The CSDP in 2020: the EU's legacy and ambition in security and defence.* – Paris: EU Institute for Security Studies, 2020. – Mode of access: <https://www.iss.europa.eu/content/csdp-2020> (Last Access: 29.08.2021). – Title from the Screen.

23. The Eastern Partnership. A Decade On: Looking Back, Thinking Ahead [Electronic resource] / ed. by N. Popescu, St. Secieru // Chaillot Paper. – July 2019. – No 153. – Mode of access:

https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/cp153_EaP.pdf (Last Access: 29.08.2021). – Title from the Screen.

24. Understanding the EU's crisis response toolbox and decision-making processes [Electronic resource] / ed. by P. Rieker. – Norwegian Institute of International Affairs. – 2016. – Mode of access:

<http://www.eunpack.eu/publications/understanding-eu%E2%80%99s-crisis-response-toolbox-and-decision-making-processes> (Last Access: 29.08.2021). – Title from the Screen.

References:

1. *Batumi Summit Declaration Issued by the Heads of State of Association Trio - Georgia, Republic of Moldova and Ukraine*, 19 July 2021. Retrieved from:

<https://www.president.gov.ua/news/deklaraciya-batumskogo-samitu-shvalena-glavami-derzhav-asoci-69609>

2. Biscop, S. (2019). *The EU Global Strategy 2020, Security Policy Brief, Egmont Royal Institute for International Relation, 108* Retrieved from: <https://www.egmontinstitute.be/the-eu-global-strategy-2020/>

3. *Consolidated version of the Treaty on European Union and the Treaty on Functioning of the European Union.* Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:2016:202:TOC>

4. Deen, B., Zweers, W., & van Loon, I. (2021). *The Eastern Partnership. Three dilemmas in a time of troubles. Netherlands Institute of International Relations, Clingendael Report.* Retrieved from: <https://www.clingendael.org/publication/eastern-partnership-three-dilemmas-time-troubles>

5. *European Security Strategy. A Secure Europe in a Better World.* (2003). Brussels: European Union. Retrieved from:

<https://www.consilium.europa.eu/media/30823/qc7809568enc.pdf>

6. Gressel, G., & Popescu, N. (2020, 3 November). *The Best Defence: Why the EU Should Forge Security Compacts with its Eastern Neighbours, European Council on Foreign Relations, Policy Brief.* Retrieved from: <https://ecfr.eu/publication/the-best-defence-why-the-eu-should-forge-security-compacts-with-its-eastern-neighbours/>

7. Hakobyan, M. (2017). *The European Union's Conflict Resolution Capacity in Armenia, Georgia and Moldova: Undermining the Eastern Partnership? Securitologia, 1, 65–74.*

8. Jafarova, E. (2011). *EU Conflict Resolution towards the South Caucasus. The Quarterly Journal, 59–81.* Retrieved from: <https://connections-qj.org/article/eu-conflict-resolution-policy-towards-south-caucasus>

9. *Joint Action Plan Implementing the Civilian CSDP Compact, European Commission, High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, Joint Staff Working Document, Brussels, 30.4.2019 SWD(2019) 173 final.* Retrieved from: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8962-2019-INIT/en/pdf>

10. *Joint Communication 'Eastern Partnership Policy Beyond 2020: Reinforcing Resilience – an Eastern Partnership that Delivers for All', Brussels, 18.3.2020 JOIN (2020) 7 final.* Retrieved from: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/76166/joint-communication-eastern-partnership-policy-beyond-2020-reinforcing-resilience-%E2%80%93-eastern_en

11. Maksak, H. (2020). *EU and Conflict Resolution in the Eastern Partnership: Lessons for Ukraine*. Kyiv: Foreign Policy Council 'Ukrainian Prism'. Retrieved from: <http://eap-csf.org.ua/2020/11/30/initsiatyvy-unp-2020-analitychna-zapyska-7/>
12. Manners, I. (2002). Normative Power Europe: A Contradiction in Terms? *Journal of Common Market Studies*, 40, 235–258.
13. Mirel, P. (2021). The Eastern Partnership, between Resilience and Interference. *Robert Schumann Foundation, European Issue*, 589. Retrieved from: <https://www.robert-schuman.eu/en/european-issues/0589-the-eastern-partnership-between-resilience-and-interference>
14. Meyer, C.O. (2004, June). *Theorising European Strategic Culture between Convergence and the Persistence of National Diversity*. Centre for European Policy Studies, CEPS Working document. 204.
15. Pirozzi, N., & Ntousas, V. (2019). *Walking the Strategic Talk. A Progressive EU Foreign Policy Agenda for the Future*. Brussels: the Foundation for European Progressive Studies.
16. Tardy, T. (Ed.) (2017? January). *Recasting EU Civilian Crisis Management*. *EU Institute for Security Studies*, 31.
17. *Shared Vision, Common Action: a Stronger Europe*. A Global Strategy for the EU's Foreign and Security Policy (2016, June). Retrieved from: https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf
18. Shelest, H. (2016). The Prospects of the European Union Mediation and Peacekeeping in the Eastern Partnership. *Centre for European Studies, CES Working Papers, VIII (3)*, 473-489.
19. Socor, V. (2021) Will the EU Shake off Its Lethargy Over the Protracted Conflicts in the Black Sea Region? *The Jamestown Foundation, Eurasia Daily Monitor*, 18 (121). Retrieved from: <https://jamestown.org/program/will-the-eu-shake-off-its-lethargy-over-the-protracted-conflicts-in-the-black-sea-region-part-one/>
20. Tammikko, T., & Ruohomäki, J. (2019, May). *The Future of EU Civilian Crisis management: Finding a Niche*, Finnish Institute of International Affairs, FIIA Briefing Paper. 262.
21. Tardy, Th. (2016, November). Civilian CSDP: what next? *EU Institute for Security Studies ISS Brief*. 32.
22. Juncos, A. E. (2020). Beyond Civilian Power? Civilian CSDP Two Decades On. *The CSDP in 2020: the EU's legacy and ambition in security and defence*. Paris: EU Institute for Security Studies. Retrieved from: <https://www.iss.europa.eu/content/csdp-2020>
23. Popescu, N. & Secrieru, St. (2019). *The Eastern Partnership. A Decade On: Looking Back, Thinking Ahead*. 153. Retrieved from: https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/cp153_EaP.pdf
24. Rieker P. (2016). *Understanding the EU's crisis response toolbox and decision-making processes*. Retrieved from: <http://www.eunpack.eu/publications/understanding-eu%E2%80%99s-crisis-response-toolbox-and-decision-making-processes>

Margarita Mironova,

*Ph.D. (Political Sciences), Associate Professor,
Jean Monnet Centre of Excellence, Institute of International Relations,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine*

**THE EU'S APPROACH TO CONFLICT RESOLUTION:
IMPLICATIONS FOR EASTERN PARTNERSHIP COUNTRIES**

Abstract. *The article deals with examining the EU main approaches on crisis management and conflict prevention on the example of the Eastern Partnership countries, internal and external factors that affect implementation of the EU activities in Eastern Europe and South Caucasus, implications for the EU and the region.*

The EU has a unique experience of activities in all crisis phases: early warning, mediation, deployment of EU missions and operations in conflict areas, post-conflict peacebuilding (stabilisation, reconstruction and reconciliation). The EU's comprehensive and integrated approach towards crisis management includes a package of mixed political-military measures with focus on civilian component of the Common Foreign and Security Policy.

The strategic autonomy outlined as the guideline in the EU Global Strategy 2016 is an impetus for the EU more active and distinct role as a security actor, for enhancing its institutional and operational capabilities in the area of crisis regulation. Though there is a lack of EU capacity as a security provider in case of protracted conflicts in Eastern partner countries. The EU has sought to avoid direct involvement in conflict settlement: there aren't any efficient mechanisms of it within the European Neighborhood Policy and Eastern Partnership initiative.

The determining factors of the EU's approach to conflict resolution in Easter Europe are: absence of direct military threats and less challenges comparing to Southern and Eastern Mediterranean region; lack of political will and unity, multi-vector member-states' policy; external influence of other actors, mainly Russia, unwillingness of the EU member-states to be engaged in geopolitical tensions with it.

The regional security deficit requires more active and efficient EU engagement as a security provider in settling the protracted conflicts. The relevant measures should be: establishment of security compact within the Eastern Partnership initiative, deployment of additional missions in the region, coordination of activities with the OSCE, US and NATO.

Key words: *European Union, EU Common Foreign and Security Policy (CFSP), EU Common Security and Defence Policy (CSDP), Eastern Partnership, conflict resolution, security provider.*

Надійшла до редколегії 27.09.2021

УДК 94(323.2:327.5)

<https://doi.org/10.17721/2524-048X.2021.20.3>

Dmytro Lakishyk,

Ph.D. (History), Senior Research Fellow

*State Institution “Institute of World History of National Academy of Science of Ukraine”,
Kyiv, Ukraine*

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3804-9806>

INTERNAL CRISES IN THE COUNTRIES OF THE SOVIET BLOC IN CONTEXTS OF EUROPEAN SECURITY

Abstract. *The article analyzes the internal crises experienced by the Soviet bloc countries during the Cold War. It is noted that the crises of society in Eastern Europe, in which in the early 1950s the model of the state system of the totalitarian type of the Soviet model was finally established, they arose constantly and over time unfolded and deepened. The social order imposed on the states under the influence of the USSR proved to be foreign completely and the population of these countries was unprepared and refused to accept it, which was one of the main causes of permanent outbursts of social discontent. The crisis of governance in the Soviet Union that arose after Stalin's death, uncertainty, and some hope for the liberalization of public life gave the socialist camp hope for democratic reforms that could begin with a new leadership in the USSR. An extraordinary surge in social activity in the Soviet bloc led to the Twentieth Congress of the CPSU, which decided on a variety of forms of transition to socialism and could create the conditions for a peaceful and radical political and economic transformation. However, subsequent events showed the inability of the Soviet leadership to manage effectively the socialist camp in times of crisis, the use of military force as the only possible method of resolving conflicts, unwillingness to reform the system in the face of the challenges of the time, indomitable authoritarianism.*

It is noted that the internal crises that erupted in the Soviet bloc, along with the casualties of the population and the threat to the stability of European security, nevertheless showed the readiness of these countries to change and internal resistance to the system, which were able at any time, if possible, lead the states on the path of reforms and democratization.

Keywords: *Soviet bloc, Poland, the GDR, Hungarian Revolution, “Prague Spring”, Cold War.*

After the Second World War, some European states (Poland, Czechoslovakia, Hungary, Romania, Bulgaria, Yugoslavia, Albania, and the GDR) came under the influence of the Soviet Union and were forced to participate in the Cold War as part of the Socialist bloc. But very soon, namely in the 1950s, in Eastern Europe, internal instability began to grow, due to several reasons, one of which was the death of Soviet leader Stalin in 1953 and the liberalization of the political course of the region's leadership during the thaw. Another reason was the industrialization of these countries on the Soviet model, which took place in Eastern Europe and led to a significant deterioration in the financial situation, especially the peasantry, as the main investment went to industry. At the same time, the situation of workers and employees was also not much better. The economic reforms that took place during this period were practically nullified by the dogmatic intervention of the top party leadership. Internal instability in Eastern Europe was also affected by the success of Western European economic recovery in the postwar period. All this greatly

intensified the dissatisfaction with the communist regimes, causing a growing crisis in the region, which manifested itself in speeches, protests, demonstrations, revolutions, the first of which was the uprising in Berlin in June 1953.

This issue is the focus of a large number of researchers who have used archival materials, testimonies of participants in these events, memoirs of the then heads of state and more. In Soviet historiography, the crises that took place in the countries of the Soviet bloc are presented in the light of the USSR's struggle to preserve the existing order, "to protect" states from revolutions and upheavals, and so on. After the collapse of the USSR, unbiased research began both within these countries and researchers from abroad. Let us single out the works of such researchers as K. Herman, J. Grenville, N. Carmichael, R. Crampton, W. Cousin, J. Navratil, R. Ritter, S. Svilas, and O. Stykalin.

Quite a lot of attention to internal crises in the Soviet bloc is paid by modern Ukrainian authors, such as M. Derzhalyuk, I. Korol, S. Motruk, R. Pylyavets, R. Postolovsky, I. Filipchuk, V. Yarovy and many others, which actualizes this issues and fills it with new facts and in-depth analysis.

The purpose of the article is to consider the causes and consequences of internal crises in the Soviet bloc countries in the 1950s and 1960s in the context of European security.

Immediately after Stalin's death in 1953, the struggle for power in the USSR began – L. Beria, M. Khrushchev, G. Malenkov and V. Molotov. During this period, the leadership of the GDR, as well as the governments of other socialist countries, expected clear instructions from the leadership of the USSR on the further plan of action, but this did not happen. The economic crisis in East Germany was deepening, which was caused by increased production standards, the export of material resources from the GDR to the USSR and heavy reparations. All this exacerbated the already tense situation in the social sphere, and in June 1953 a wave of strikes swept the country, which gradually escalated into anti-government demonstrations. There were calls for the withdrawal of Soviet occupation troops from Germany and even for the unification of the country (as the standard of living in West Germany grew at a considerable rate thanks to the economic and financial assistance of Western countries).

Demonstrations in the GDR were quickly suppressed by Soviet troops. Eventually, the East German government, whose resignations were demanded by the demonstrators, only strengthened after the events of June 1953. Those ministers who sympathized with the protesters' demands had to resign. By July 1, 1953, the situation in the GDR had stabilized and martial law was lifted in Berlin.

Immediately after the events of 1953, with the active help of the Soviet Union, the National People's Army (NPA) of the GDR was created. In 1954, the occupation functions of Soviet troops in Germany were abolished. The legal basis for the presence of Group of Soviet troops in East Germany was the Treaty of Relations between the GDR and the USSR of September 20, 1955 and the Agreement on the Temporary Deployment of Soviet Troops in the GDR, signed on March 12, 1957. In 1957, the protection of the GDR state border was completely transferred to the German border troops. It was only after these events that the USSR began to provide economic assistance to the GDR, resulting in a significant improvement (the highest rate among socialist states) of standard of living in the GDR by the end of the 1960s. 33 large German enterprises that became Soviet property were returned to the GDR government [6].

It should be noted that after the difficult process of condemning Stalinism in the socialist countries, the ruling Communist Parties of these states began to have political differences that corresponded to the internal struggle in Moscow's collective leadership. But unlike the USSR, the removal of Beria had more serious consequences in other countries, as the former interior minister was the head of the "invisible network" of Soviet control over the people's democracies. It consisted not only of "advisers" to various governments, but also of an extensive network that penetrated the party itself to gather information and monitor its leadership. This mechanism was destroyed together with the apparatus of L. Beria [16, p. 283].

Due to the easing of external pressure, party members began to talk about their so-called legal rights, but they could not find acceptable solutions at the time. In an effort to make the political leadership more collegial, senior party, government, and state posts were divided in each country. This was a consequence of the political struggle, which took place differently in different parties. It took its most tragic forms in Hungary, where an irreconcilable clash between two leaders, M. Rakosi and I. Nagy, had serious consequences.

The process of transformation in different countries of the socialist bloc had common features and certain differences. Common was the desire to change economic goals: to reduce investment to increase consumption; it is preferable to develop light rather than heavy industry; to reduce the pressure on the peasants during collectivization; pay more attention to living standards. The most tangible contradictions took place in other areas. While many political prisoners were rehabilitated in Poland in 1954 and the almighty Ministry of State Security was abolished, Czechoslovakia was still suing former party leaders. These repressions

could no longer be explained by Soviet pressure, and the reasons for them should be sought in the internal struggle.

Soviet leaders took certain steps to improve the structure of the socialist camp that remained after Stalin's leadership. The Stalinist system was greatly influenced by the echoes of the war and the first postwar agreements. However, when Soviet leaders, focusing on the partition of Germany, began to turn the GDR into a reliable ally (as well as the United States – West Germany), it became clear that these agreements were not enough. The unrest in Berlin in June 1953 accelerated events. Changes in relations with the Germans led to a change in relations with other countries, which marked the beginning of a review of the legacy of the war. Despite attempts to coordinate national development plans, the Mutual Economic Assistance Council was still a weak organization, which potential opened up later. In general, economic relations between the states remained bilateral.

However, the updated structure of the socialist bloc was built not only in the economic sphere. On May 14, 1955, the Military-Political Union of Eastern Europe, the Warsaw Treaty Organization (also known as the Warsaw Pact), was signed in the Polish capital. In addition to the USSR, it was signed by Poland, Czechoslovakia, the GDR, Hungary, Romania, Bulgaria and Albania. The treaty provided for mutual assistance to the signatories in the event that one of them is attacked by another state or group of countries. Allied Armed Forces were placed under a single command, the first commander of which was appointed Marshal I. Konev [4].

The Warsaw Pact has always been considered a response to the creation of NATO, a copy of which it was largely, and a response to the decision to admit West Germany into the Alliance. Such was the view of Soviet historiography. They believed that the objective reason for the creation of such a union of Eastern European countries was the fear of a German threat that could be revived. However, the new alliance, which was formed seven years after the Atlantic, was of enormous importance. It legally justified the presence of Soviet troops in Germany and other countries where they were stationed in the same way as American troops in Western Europe. It made it almost automatic for the USSR to provide military assistance to its allies against any outside attack, thus clarifying its responsibilities. Finally, it corresponded to the new Soviet strategy, which attached great importance to nuclear weapons and the factor of surprise [9, c. 254].

Such new decisions, in turn, could not go unanswered. After Stalin's death, little is known about discussions among Soviet leaders. The Warsaw Pact gave the Socialist Coalition a clearer structure that was more in line with the classical

provisions of international law than those previously proposed by the disbanded Cominform or provided for bilateral treaties.

In 1955, another important event took place that had a direct impact on relations between the socialist countries – the reconciliation of the USSR with Yugoslavia. A difficult legacy left by J. Stalin was the conflict with J. Broz Tito. Until the death of J. Stalin, the parties held talks only in the language of sharp controversy. Stalin's successors began to behave more cautiously, stopping attacks by the Soviet press and making a few friendly gestures toward Yugoslavia. In August 1953, G. Malenkov announced the normalization of relations with Belgrade in the context of detente. It was a small step, given the severity of the conflict and the years that separated both countries and parties. The Yugoslav leaders took note of such friendly signs, but did not fully believe in the sincerity of the intentions of the Soviet leaders. Moreover, it was not easy for Moscow to take decisive steps, as “all bridges were burned” under Stalin. The socialist allies and the entire communist movement were involved in a sharp controversy with J. Broz Tito.

In 1954, the USSR began to reconsider carefully its position, for which a commission was set up to objectively study the internal situation in Yugoslavia. Despite the bias, the commission concluded that the Yugoslav regime had not “restored capitalism”, as propaganda claimed, but that the state was moving toward socialism in its own way. In mid-1954, Soviet leaders began to prepare for the rapprochement of J. Broz Tito with Soviet allies and major Communist parties. This was done in the form of a closed letter and an oral speech by Khrushchev to foreign delegates who arrived in Prague for the congress of the Czechoslovak Communist Party [1].

Already from the first contacts between Moscow and Belgrade behind closed doors, Soviet leaders, at least some of them, acknowledged that the old accusation of the Cominform was unfair. By the end of the year, the first signs of possible reconciliation had emerged the presence of top Soviet leaders at a reception at the Yugoslav embassy in Moscow, more objective articles in the press, and optimistic statements by J. Broz Tito. However, the new policy was still being discussed at the top of Moscow. In February 1955, V. Molotov stated that the improvement of relations depended on Yugoslavia no less than on the USSR, and thus made it clear that Yugoslavia must change its position. Tito's reaction to Molotov's words was quite restrained.

The last doubts were dispelled by Khrushchev, who arrived in Belgrade at the head of a representative Soviet delegation. In his sensational speech, he blamed the conflict on his country, accusing Beria of this deliberate crime. He expressed not only

remorse but also a wish for better relations between the two governments and between the two parties, proposing to turn some pages of the past and return to the old post-war alliance [6]. Of course, the years of mutual resentment and brutal struggle were not so easy to erase, and the Soviet-Yugoslav negotiations were not easy, as serious political and psychological obstacles had to be overcome. Finally, the agreement reached gained special importance. First of all, it was the victory of J. Broz Tito, because it recognized the value of the ideas he defended before J. Stalin. However, as in 1948, the discussion was not limited to the USSR and Yugoslavia. The 1955 agreement was of particular importance because it raised the issue of Stalinism's exports to people's democracies. It not only recognized the right of Yugoslavs to pursue independent domestic and foreign policies, to seek friends in the East and in the West, and to be equal interlocutors. Relations between the two countries were governed not only by the principles of sovereignty, independence and equality, but also by the principles of peaceful coexistence of all states. Particular emphasis was placed on mutual respect and non-interference in internal affairs for any reason – economic, political or ideological – because the internal order, differences in social systems and the diversity of specific forms of socialism is “the business of peoples”. This was the first recognition of the diversity of paths to socialism proclaimed at the XX Congress of Soviet Communists.

It should be noted that during the XX Congress the Cominform ceased to exist, although its dissolution was officially announced only on April 18, 1956. Its latest decisions were made by participating delegations (or part of them) during the congress without formally convening the organization. The cessation of its activities was calmer than the dissolution of the Comintern. The Cominform, paralyzed by the death of J. Stalin, had a hard time surviving the changes that took place in the lives of individual parties and in their relations. Reconciliation with Yugoslavia, even without its formal participation, was the last step in its dissolution [12].

The dissolution of the Cominform was only a faint manifestation of the deep general crisis that struck the entire communist movement in 1956. Stalin's undeniable authority was linked to the glorious pages of the past, especially the victory in World War II. Therefore, his conviction could not help but cause serious shocks. The new statements made by Moscow differed significantly from the dogmas imposed during the Stalinist years, and their understanding was a serious test. Khrushchev's “secret report” caught all parties by surprise – there were no previous consultations. The text of the report was read at party meetings in some people's democracies. The publication of the document in the USA was also a surprise. It should be noted that for the US Communist Party, weakened by police repression in the McCarthy era and

unable to offer a solution to the problems of American society, the Moscow events meant almost collapse.

“The storm hit us”– as noted in Italy, P. Togliatti, and, in fact, reflected the overall impression of the event. Even before the “secret report” became known, P. Togliatti stressed that the hegemonic position of the CPSU in the communist movement “is beginning to change” [1].

The political wave that arose after the XX congress marked the beginning of a general debate that had long since ceased in the communist movement. More accurate historical research has been called for on all sides. However, no one knew how to do it, because both in the USSR and abroad, the delay in researching the post-revolutionary development of Soviet society made them impossible. When turning to historical assessments, criticism of Khrushchev and the CPSU immediately acquired political significance. Much more often, there were calls to re-evaluate not only the activities of J. Stalin, but also the method of government itself, which the CPSU used for 40 years. The resonance from the XX congress was strong in every party. In Czechoslovakia, an emergency congress was demanded, and in Bulgaria, V. Chervenkov, the main representative of the post-Dimitrov course, was removed from office.

Everywhere the communist movement rejected the model of Stalinist socialism, demanding independence and democracy. However, the crisis was most severe in two countries – Poland and Hungary – where national alienation from the USSR was the deepest. Crises erupted in 1956 and developed in different ways. The Soviet government faced similar problems in both countries and was forced to make difficult decisions. In both Poland and Hungary, it proved unprepared for broad popular movements based on hostility to Soviet policy and intervention. In both cases, the Soviet leaders, who did not have a common opinion, did not react systematically and belatedly.

In Poland, the first signs of the crisis were the unrest of workers in Poznan in June 1956, suppressed by troops. They were not provoked from the outside, as indicated at the beginning, but caused by public discontent. These riots reflected in the sharpest form the political sentiments that raged for several months in enterprises and among intellectuals and did not stop all summer. They manifested themselves in deep differences within the party: a wing that advocated a political turn, ideologically based on W. Gomulka, who suffered from Stalinist repressions, and on his old conceptions of the Polish path to socialism. In October 1956, as the crisis deepened, most of the party’s leadership approached him, proposing the post of First Secretary. However, it was because of his heightened sense of patriotism that he was viewed

with distrust in Moscow, where no one could predict his intentions. Before the plenum of the Central Committee, which was to put him at the head of the party, the movement of Soviet troops in the country and on its borders posed a threat of armed intervention. In Warsaw, factories and schools were preparing for resistance [2, c. 157].

During the plenum of the Central Committee of the Polish Communist Party, on October 19, a Soviet delegation consisting of representatives of two groups arrived unexpectedly and uninvited to Warsaw: N. Khrushchev and A. Mikoyan, on the one hand, V. Molotov and L. Kaganovich, on the other. The Poles were forced to interrupt the debate in order to allow the Polish leadership and W. Gomulka to meet with Soviet leaders. The meetings lasted day and night. These were “sincere, difficult and bitter negotiations, accompanied by mutual accusations” [7]. W. Gomulka and his colleagues managed to convince their interlocutors that the expected changes in leadership and program changes are necessary to strengthen socialism in Poland and that the nature of Soviet-Polish relations should be changed – this was the main topic of discussion – to establish true friendship between the two countries. The next day, the Soviet leaders left, and W. Gomulka was elected First Secretary and presented the country with a plan of reforms focused on the concept of Polish socialism. A few weeks later, government talks took place in which W. Gomulka confirmed that he remained faithful to the union with the USSR, which, in his opinion, was in the national interests of the country. He also managed to revise a number of unfair agreements (for example, the abolition of low prices paid by the USSR for imported coal). Marshal K. Rokossovskiy left the post of commander in chief of the Polish army and returned to the USSR.

What was avoided in Poland happened in Hungary. Internal divisions and uncertain policies of the USSR intensified the national tragedy. In Hungary, the internal struggle between the Communists was fiercer than anywhere else, and the Soviet Union was more involved than in Poland or elsewhere. Of all the leaders who remained in power in Eastern Europe in 1956, M. Rakosi was more involved in the export of Stalinism. He retained his power after a brutal struggle against I. Nagy, an old opponent of his policies who became a supporter of “national” communism and “non-alignment” on the Yugoslav model. The Soviet leaders, who were often referred to as arbitrators, could not and did not want to obtain the necessary reshuffles and political changes from the Hungarian Communist Party. Only in the summer of 1956, under joint pressure from Moscow and Belgrade, M. Rakosi was forced to leave. However, even this did not lead to real changes in either the government’s policy or its composition.

The driving force of the Hungarian Revolution were political circles, opposition parties that pursued political goals: the withdrawal of Soviet troops from Hungary, the dismantling of the totalitarian regime of Rakosi as a kind of Stalinist model of socialism, the restoration of full sovereignty and independence of Hungary, the formation of a democratic system. They became a unifying platform both for the political forces within the National Popular Front and for the progressive political forces of the country led by the national government of I. Nagy, which initiated the unification of opposition movements of all directions.

Dozens of underground nationalist and patriotic organizations (Hungarian Community, Union of Hungarian Homeland, Union of Political Prisoners, Christian Organizations and Fronts, Clerical Youth Organizations, White Guerrilla Organizations, National Resistance and Faith Movement, National Unity Organizations) had illegal branches in many regions of the country. Former military and former regime officials, clergy, intellectuals, former activists and supporters of the bourgeois parties, and thousands of people released from prisons and concentration camps played a significant role in their work. They owned a network at the Hungarian and local levels, creating bases in important centers of the country. They professed extreme forms of struggle against the Rakosi regime: armed struggle, terror against state security agencies, party figures, activists of socialist transformations (nationalization, expropriation of private property, collectivization, deportation to forced labor camps). The underground activities of these thousands of groups and organizations instantly joined the struggle against the communist government in Hungary and against the interference of Soviet troops in internal affairs, for a free and independent Hungary [3, c. 122].

The difficult situation lasted until in October, during the Polish events, even a belated appeal to M. Rakosi's opponents – I. Nagy and J. Kadar – could not fix anything. There was a social explosion in the country. The passive intervention of Soviet troops stationed in Hungary on the side of the new leaders only provoked anger. The soldiers were suddenly withdrawn from Budapest. At that time, the USSR had to take into account the anti-Soviet and anti-socialist uprisings. There was a danger for the USSR that the idea of rejecting Eastern Europe would materialize – first Hungary, then other countries from the “Soviet embrace”. All Warsaw Pact countries could have been involved in these events, as Nagy announced Hungary's withdrawal, expressed his intention to abandon its orientation to the USSR, and to begin large-scale economic cooperation with Western countries. Instead of communist administrations, new authorities were created – councils. The Hungarian

crisis, which coincided with the Anglo-French military conflict in Egypt, put the international situation on the brink of disaster.

After the Warsaw lesson, in Moscow they could not dare to act for a long time. A. Mikoyan and M. Suslov arrived in insurgent Budapest in late October, hoping to use the last opportunities for compromise. On October 30, the Soviet government issued a declaration acknowledging past inequalities between socialist countries and a willingness to reconsider economic relations, the presence of advisers, and the deployment of troops with all countries concerned. Finally, at a meeting of the Presidium of the Central Committee in Moscow, it was decided to suppress the uprising with the help of Soviet troops.

Prior to the armed intervention, Soviet leaders did what was not done during the Polish events: they demanded the consent of their allies, including the Poles and the Yugoslavs. After the first temporary withdrawal of Soviet troops from Budapest, many feared that the Soviet Union had decided to leave Hungary to its own devices. “Disobedient” new Polish leaders also approved the use of force. J. Broz Tito did the same, despite the sympathies that I. Nagy enjoyed in Yugoslavia. He considered the intervention a lesser evil, as events had gone too far [5]. Eventually, the uprising was suppressed by Soviet troops, and the whole operation was reduced to a few days of fighting in the streets of Budapest. The leadership of the Hungarian government was taken over by J. Kadar, a communist who suffered from the rule of M. Rakosi. At first, he was an ally of I. Nagy, then their worldviews diverged and J. Kadar asked for help of the USSR. The events in Hungary in 1956 were the result of the collapse of Stalin’s model of socialism.

Following the events in Poland and Hungary, the leadership of Eastern Europe had to change its policy to address the root causes of discontent. Mass repressions were stopped and their victims were partially rehabilitated. There was liberalization in the field of culture, ideology, education, contacts with Western countries expanded.

Attempts were made to carry out economic reforms in most countries of the region in the early 1960s. Without abandoning the cornerstones of the economic system of socialism (the priority of the state in the economy, planning and administrative system of management and distribution of material goods, etc.), it was planned to provide enterprises with relative economic independence. However, while retaining state property, the party-bureaucratic nomenklatura ensured the possibility of full subordination of all spheres of life to their interests.

The main event of the arms race and the Cold War of this period in Europe was the Berlin Crisis of 1961. Unlike Stalin, for whom the GDR was for a long time only

a springboard for strengthening Soviet influence throughout Germany and Europe as a whole, Khrushchev sought from the West the recognition of the GDR, postwar borders in Europe and on this basis – the transition from confrontation to detente and reduce the levels of military confrontation on the continent.

Full stabilization of the GDR after the suppression of the uprising of 1953 could not be achieved, there was a mass exodus through Berlin to Germany, mostly intellectuals, and even skilled workers (it was not only better financial security in Germany, but also in political Socialist Unity Party of Germany (in German – SED) course, which suppressed the prestige of the intelligentsia in the GDR). The GDR understood that the open western border inflicted considerable economic losses on the country [6].

Berlin played a special role in the competition between the two German political and economic systems. Being in the position of an enclave near East Germany, but at the same time closely integrated into the West German economy, West Berlin embodied economic prosperity and political freedoms, which contrasted even more with the realities of the GDR. In 1957-1958, the GDR took a number of measures to increase labor productivity in agriculture and industry, which, however, did not lead to tangible results. Stagnation in the East German economy was compounded by the aggravation of military and political realities around it.

After the GDR and FRG became members of opposing military-political blocs – the Warsaw Pact and NATO, respectively – accelerated rearmament of both German states began. This was contrary to the restrictions set out in the Potsdam Conference. Tensions in the interstate relations between the GDR and FRG soon acquired crisis features. Tensions within the socialist bloc, meanwhile, were growing, with a number of Eastern European countries, most notably Poland, reluctant to artificially curb their economic ties with Germany and West Berlin.

In the end, Khrushchev chose the following course of action regarding West Berlin. Instead of suffocating the city with a blockade, it was planned to gradually reorient its economy to eastern markets, to integrate it into the system of cooperation of the socialist countries, while maintaining its “special” status. Khrushchev also did not plan any military-political actions against West Berlin, but was not against keeping the West in suspense. He relied on the fact that Western countries would not start a war because of the city and would eventually negotiate on the German question [10, c. 149].

The danger was that from the very beginning of the conflict, the leader of the GDR, W. Ulbricht, did not hide that he did not believe in the possibility of free city status for West Berlin. The issue of the peaceful integration of West Berlin into the

GDR was not even studied in essence by the East German leadership. The bet was finally made on the “separation” of West Berlin from Germany not by economic but by administrative and military methods. It was assumed that Moscow would provide all necessary assistance. From this point of view, the risk of a direct collision of systems increased, the situation became increasingly threatening [17, p. 82].

Finally, in September 1959, at a meeting with Khrushchev at Camp David, Eisenhower succeeded in convincing the Soviet leader that additional negotiations should be held on the Berlin question. After the meeting of the two leaders, the differences over Berlin lost the features of an acute crisis and took the form of a slow confrontation for a year and a half.

In early 1961, the new US administration, led by Kennedy, made it clear to the Soviet Union that the United States was well ahead of the Soviet Union in armaments. Rising tensions eventually led to aggravation of relations and another Berlin crisis. However, Khrushchev received information that Kennedy’s entourage had not yet decided what to do with the “German question”. Some statements by the US administration could be seen as a search for compromises.

Finally, in the summer of 1961, a meeting took place between Khrushchev and Kennedy, at which the parties clearly substantiated their positions on the “German question” and it became clear that neither side was seeking a compromise solution. This was followed by an increase in the military potential of both states, and W. Ulbricht noted the possibility of building a wall to isolate West Berlin. Then, however, this statement went virtually unnoticed. But in early August 1961, Khrushchev supported the idea of the head of the GDR, when the situation around Berlin could be the beginning of a military escalation.

Despite the tactical success of the lightning construction of the Berlin Wall, which the West was unprepared for, it was a strategic loss. In his memoirs, Khrushchev noted that the wall helped him to restore the status quo in Germany and that J. Kennedy was “defeated” in Berlin [13]. However, the documents show that no one in the Soviet leadership regarded the outcome of the Berlin crisis as a victory.

The Berlin Wall lasted until 1990 and became a symbol of the confrontation between the two German states, the division of Europe, the Cold War and the final establishment of a bipolar world.

In the second half of the 1960s, the reserves that provided opportunities for extensive development in Eastern Europe were significantly depleted, which led to a decrease in profits and a slowdown in the economic development of the region.

The greatest crisis of this period in Eastern Europe was the events in Czechoslovakia (1968-1969), known as the “Prague Spring”. The leader of this

country in the 1960's was A. Novotny. The pace of economic development in Czechoslovakia has declined significantly, the opportunities for extensive industrial development have been exhausted, corruption and abuse of power have flourished, and party and state bureaucracies have grown. A society with democratic traditions did not accept the authoritarian, almost dictatorial style of leadership of A. Novotny. In January 1968, he was dismissed from the post of First Secretary of the Communist Party of Czechoslovakia (leaving the post of President). A. Dubcek was elected the new leader.

It should be noted that at the first stage of development of the reform movement in Czechoslovakia, as in 1956 in Hungary, there was no goal to transform the political system in the country, but the dynamics of events inevitably brought reformists closer to this decision [15, p. 270].

The Czechoslovak reform movement began with an obvious and constructive criticism of the government for its incompetence and inability to catch up and overtake the industrialized countries of the West. This strategic goal was declared in the program of the Communist Party of Czechoslovakia. As a way out of the stalemate, it was proposed to restore much of what had been lost with the Communists' assertion of their monopoly on power.

Unlike Hungary, the reformists in Prague did not reject the revolution from above, which, according to the leaders of the movement, was to protect them from Soviet intervention and the recurrence of the tragic consequences of the Hungarian uprising. To this end, special emphasis was placed on gradual, evolutionary changes in political institutions to ensure stability in the country and irreversibility of change. The main ideas of the transformation were the expansion of democracy, the liberation of public and economic bodies from the party's vices, and the development of their own initiative.

Nevertheless, even this option of finding a way out of the stalemate of the stagnant stage of socialism proved premature for the socialist camp (with the exception of Poland and Hungary to some extent). Coinciding in time with the difficult, ambiguous processes in the Soviet Union and other socialist countries, it could not cause them ideological and political rejection.

A. Dubcek's candidacy, which was considered pro-Soviet, suited Moscow. A. Dubcek seemed to Soviet leaders "a fairly neutral personality, weak and insecure. He was perceived as a transitional and controlled figure and not the worst option" [20].

The Czechoslovak leadership, led by A. Dubcek, began to build "socialism with a human face", trying to connect the foundations of socialist society with a market

economy, pluralism, and democracy. It was proposed to reduce the state apparatus, to reform the economic mechanism and to separate it from political and state bodies. The media, which operated relatively freely in the country, played a significant role in promoting these ideas. Liberalization in public life was reflected in the emergence of new political organizations, the intensification of democratic parties, which lasted until August 1968, when the Warsaw Pact troops were introduced into the country.

It should be noted that the troops of the Soviet Union since the beginning of the summer of 1968 were on the territory of Czechoslovakia under the guise of military exercises. British researcher D. Floyd believes that in total “the Russians managed to stretch an army of about 50 thousand soldiers with the latest weapons, in addition, not allowing speculation that they invaded or occupied the country. These June 1968 maneuvers were in fact a mini-occupation with a military presence on such a scale that it took little political success to allow the Russians to turn back the clock” [6]. But Czechoslovak leaders refused to believe in the possibility of a “Hungarian” scenario. They were convinced that the Russians, under pressure from international public opinion, would sooner or later have to come to terms with the Prague experiment. At the same time, another tendency was growing inside the country, which was of great concern to the Soviet leadership: there were growing voices at the top of the Czechoslovak army for the country’s withdrawal from the Warsaw Pact. This prompted the Soviet leadership to use a forceful scenario of “bringing order” to Czechoslovakia.

In general, the reasons that led the Soviet leadership to use force against a sovereign state can be divided into two groups: geopolitical (military-strategic) and political-ideological. The vulnerability or loss of one of the Warsaw Pact partners was perceived by the Kremlin elite as something like a breakthrough in the “outer ring” of the socialist camp. It is one thing for A. Dubcek to defend democratic principles and even a “humane” version of socialism within the socialist system, and quite another to bring the Czechoslovak armed forces out of Soviet control.

However, political and ideological reasons played a decisive role in Moscow’s final decision to send troops to Czechoslovakia: fears of democratization spreading to neighboring socialist countries. The erosion of the socialist system in Czechoslovakia could be the beginning of the end of Soviet hegemony in Central and South-Eastern Europe.

In an attempt to justify interference in the internal affairs of the sovereign state, the CPSU and other fraternal parties used the thesis that later became the cornerstone of the so-called “Brezhnev Doctrine”: the current crisis is not an internal problem of Czechoslovakia. It is about the place of the Czechoslovak Socialist Republic in the

socialist camp and the international communist movement. The possible withdrawal of Czechoslovakia from the agreed line would disrupt the “balance of power in Europe and could exacerbate international tensions”.

The generally favorable position of other Warsaw Pact countries played an equally important role in resolving the Czechoslovak crisis by force. Also, note that the United States has confirmed its intention not to interfere in the situation in the Czechoslovak Republic under any circumstances.

The success of the military operation contrasted with the political improvisation that followed: the main task was to unite pro-Soviet forces and form a “shadow government” that recognized the legitimacy of any Allied action did not succeed. Romania also reacted rather harshly to the events in the Czechoslovak Republic, saying that the invasion of troops was a violation of the Warsaw Pact and called for their immediate withdrawal. The same was stated by Yugoslavia. Both countries expressed support for the Czechoslovak reformers on every occasion. J. Broz Tito feared that Romania might be next to Czechoslovakia, and then Soviet divisions would be deployed on two sections of the Yugoslav border at once – on the Hungarian and Romanian routes. Apart from Romania and Yugoslavia, Albania and China also condemned the “military intervention of the five states”. However, all these protests were “purely declarative” and could no longer affect the “balance of power in the international arena”. However, Moscow was forced to admit that the military operation did not bring the expected political results [18, p. 267].

On October 16, the USSR and Czechoslovak governments signed an agreement on the conditions of temporary stay of Soviet troops in Czechoslovakia, according to which part of the Soviet troops participating in the invasion remained in Czechoslovakia “to ensure the security of the socialist community”. The signing of the agreement was one of the main military and political results of the action of the troops of the five states.

In addition, the Soviet invasion of the Czechoslovak Republic led to an increase in the grouping of NATO troops near the Czechoslovak border, the creation of a “European group” within NATO. The Czechoslovak crisis has finally shattered the widespread illusion in the West since the Caribbean that interest in political and strategic stability, as well as closer ties with the West, will help transform real socialism into a more pluralistic society that respects pluralism.

The phased withdrawal of allied troops from the country began on October 17 and was completed by mid-November. Seven months after the occupation, A. Dubcek was removed from the post of First Secretary of the CPC. At the April 1969 Plenum of the CPC Central Committee, G. Husak was elected First Secretary. A

few years later, the political atmosphere in Czechoslovakia no longer differed from orthodox socialist regimes [14, p. 176].

Considering the internal crises that took place in the socialist bloc countries during this period, it is impossible to ignore the reaction of the United Nations to them. On October 28, 1956, at the suggestion of the United States, Great Britain, and France, a meeting of the UN Security Council was convened to discuss the situation in Hungary. Contrary to the Soviet position, the Security Council decided to convene an emergency special session of the UN General Assembly on Hungary, setting a date of November 4, but an emergency session was convened on November 1 in connection with the start of the war against Egypt. The delegations of the countries of the socialist camp actively advocated an end to the aggression against Egypt and against the discussion of the “Hungarian question”. The US representative H. Lodge stated that he was unable to accept the defeat of I. Nagy, called on the “Hungarian anti-socialist elements” not to submit to the government of J. Kadar. The United States was supported by the United Kingdom, Canada, Australia and Spain. Representatives of the USSR or the socialist bloc noted that discussing the issue at the UN was an attempt to divert public attention from armed aggression against Egypt and the need to remove the “Hungarian question” from the debate, which was interpreted as illegal interference in the internal affairs of a sovereign socialist state. However, the Austrian resolution on the inclusion of the “Hungarian question” on the agenda of the regular session of the UN General Assembly, which opened on November 12, 1956 and lasted until March 8, 1957, was adopted by a majority of votes [8, c. 490]. The Minister of Foreign Affairs of Italy G. Martino compared the events in Hungary with the capture of Czechoslovakia by Hitler in 1939. Representatives of Peru, Cuba and Ecuador also spoke out against anti-Soviet positions. Indian diplomat K. Menon insisted that the Soviet government influence the Hungarian government to invite UN Secretary-General D. Hammarskjöld to visit the country immediately. On 15 November, the Cuban delegation introduced a draft resolution accusing the USSR of deporting Hungarians to Siberia in violation of the Genocide Convention; the majority adopted this resolution. On December 1, 1956, the United States, Cuba, Ireland, and Belgium ultimately demanded the admission of UN observers to Hungary and neighboring countries (including Romania, Czechoslovakia, Yugoslavia, and Austria), which was also accepted by a majority. On December 9, a U.S. delegation introduced another draft resolution condemning the Soviet Union for violating the UN Charter in connection with interfering in Hungarian events, as well as demanding the withdrawal of Soviet troops under UN-majority supervision, which received a majority of votes. India, Burma and Ceylon

did not, as a rule, support American resolutions, but abstained. The diplomacy of these states proposed two resolutions on the “Hungarian question”, in which the main emphasis was placed on the need to withdraw Soviet troops from Hungary. A total of 13 resolutions were adopted on the “Hungarian question”. They demanded the withdrawal of Soviet troops from Hungary, the admission of UN observers to the country, the holding of UN-controlled elections, the cessation of deportations of Hungarian citizens, and so on. Until January 1, 1957, the “Hungarian question” was raised three times, and the last, fourth discussion in plenary took place on January 9-10, 1957. It ended with the adoption of a resolution establishing a special committee consisting of Australia, Ceylon, Denmark, Tunisia and Uruguay, which was instructed to “conduct indirect monitoring in Hungary and elsewhere”.

Soviet diplomacy paid special attention to characterizing the position of Moscow’s allies at the UN. It was emphasized that Poland, although it voted against the American resolutions, “behaved passively” during the discussion of the “Hungarian question”. On the issue of US interference in the internal affairs of people’s democracies, the Polish representative spoke against “any interference”, without mentioning Washington. At the meetings of the delegations of the people’s democracies, the Poles held “somewhat apart”, although in general, they did not occupy negative positions, and they had the closest relations with the Yugoslav delegation. The Yugoslavs abstained from voting on the “Hungarian question”, but their speeches often gave “Westerners” additional reasons for “anti-Sovietism”.

The XII session of the UN General Assembly (September 17-December 14, 1957) began to work in more favorable international circumstances. At the end of the session, the US delegation tried to re-launch the discussion on the “Hungarian issue” in connection with the report of the UN Special Representative Prince Wan Waithayakon (Thailand). The latter said that he had failed to do anything to implement the resolution of the XII session of the Assembly on the “Hungarian question” in connection with the Soviet and Hungarian position of boycott [11].

At the XIII session of the UN General Assembly (September 16 – December 13, 1958), the United States presented a draft resolution expressing regret that the USSR and Hungary refused to cooperate with the UN Special Committee, executed I. Nagy, P. Maleter and other prominent politicians, the Universal Declaration of Human Rights was being violated in the country. Moscow and Budapest were condemned for ignoring General Assembly resolutions and called for “respect for Hungary’s freedom and political independence”. The resolution established a special rapporteur to inform Member States before the next regular session of the General Assembly on

the situation in the country (agreed to be chaired by the President of the XII session of the UN General Assembly L. Munro (New Zealand)).

Analyzing the results of the XIII session of the UN General Assembly, Moscow noted the activity of the delegations of Czechoslovakia, Bulgaria and Romania. The Polish delegation “began to remain silent when discussing pressing issues”. Yugoslavia remained neutral, but voted against the resolution on the “Hungarian question”.

In 1959-1960, a partial amnesty was declared in Hungary, and concentration camps were closed. In 1962, the Central Committee adopted a resolution condemning the cult of personality, according to which M. Rakosi, E. Gerő and their associates were expelled from the party. The amnesty gave Kadar the opportunity to positively position his own international reputation, and in 1960, he addressed a session of the UN General Assembly. The “Hungarian question” was removed from the agenda in 1963: the country was fully returned to the UN.

As for the events of the Prague Spring, discussions in the UN Security Council on the situation in the Czechoslovak Socialist Republic began in the evening of August 21, 1968, and continued for the next few days. During this period, a number of draft resolutions were proposed, which described the actions of the five socialist states as a violation of the UN Charter. All these projects were not accepted because one of the permanent members of the UN Security Council – the USSR – vetoed them. On August 27, 1968, the Soviet mission to the UN asked the chairman of the Security Council to remove the “Czechoslovak question” from the agenda in connection with the agreement reached between the USSR and the Czechoslovak Socialist Republic during talks in Moscow on August 23-26, 1968. But at XXIII Session of the UN General Assembly, which began on September 24, 1968 the United States and its supporters have repeatedly tried to include the “Czechoslovak question” on the agenda of the session. Thanks to the efforts of the USSR, the socialist and some states that supported it, these efforts were unsuccessful [19, s. 994].

In parallel with the events in Czechoslovakia, there was a political crisis in Poland in 1968, which witnessed the catastrophic loss of power by W. Gomulka, which led to his final loss of authority and transfer of power in 1970 to E. Gierek (who also failed to stop destructive processes in the socialist system of Poland).

In Yugoslavia, amid exacerbating economic problems in the early 1970s, disparities in the development of Slovenia and Croatia, on the one hand, and other Yugoslav republics, on the other, increased, and national contradictions deepened.

Participants in the riots in Croatia in November 1971 demanded the separation of the republic from the SFRY.

After the defeat of the “Prague Spring”, events in Poland and Yugoslavia began to strengthen totalitarian regimes in Eastern Europe. Economic reforms have virtually come to a halt, and emerging market relations have either been eliminated or severely curtailed. The dissident movement intensified. The lag behind the developed countries of the West was growing. To quell discontent, the ruling Communist Party strengthened armies, law enforcement agencies, and state security.

Thus, we can conclude that the internal crises in the countries of the socialist camp were threatening to the European security system, which was just in its infancy and had to respond to the new challenges of the Cold War. It became clear that the Soviet system was unable to offer at least some acceptable solution to the problems that arose in the countries of the socialist camp, where calls for democratization, liberalization, and so on were increasingly heard. And Western countries, due to the division of spheres of influence that followed the Second World War, were unable to influence the situation in any way, and the Cold War framework of that time would not allow their intervention due to the real threat of global conflict between the two systems (the process of balancing “on the border” in the 50-60’s of the XX century was the main characteristic of the then international relations).

List of sources and literature:

1. Боффа Дж. История Советского Союза: в 2-х т. / Дж. Боффа – М.: Международные отношения, 1994. – Т. 2: От Отечественной войны до положения второй мировой державы. Сталин и Хрущев. 1941-1964 гг. – 2-е изд. – 1994. – 632 с. [Электронный ресурс] // Скепсис. – Режим доступа: https://sceptis.net/library/id_3226.html (Дата обращения: 18.12.2021). – Название с экрана.
2. Бухарін Н.І. Владислав Гомулка: на поворотах історії / Н.І. Бухарін, І.С. Яжборовська // Нова і новітня історія. – 2011. – № 4. – С. 146–168.
3. Держалюк М.С. Угорська революція 1956 року: причини, результати та уроки (Частина 1) / М.С. Держалюк // Проблеми всесвітньої історії. – 2017. – № 1(3). – С. 109–139.
4. Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи, 14 мая 1955 г. [Электронный ресурс] // 100(0) ключевых документов по российской и советской истории. – Режим доступа: https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_ru&dokument=0013_war&object=translation&l=ru (Дата обращения: 18.12.2021). – Название с экрана.
5. Едемский А.Б. По следам секретных консультаций на Брионах 2-3 ноября 1956 г. / А.Б. Едемский // Славянский альманах 2010. – 2011. – Вып. 15. – С. 462–488.
6. Лавренов С.Я. Советский Союз в локальных войнах и конфликтах / С.Я. Лавренов, И.М. Попов. – М.: АСТ; Астрель, 2003. – 776 с. [Электронный ресурс] // Милитера. – Режим доступа: http://militera.lib.ru/h/lavrenov_porov/07.html (Дата обращения: 18.12.2021). – Название с экрана.
7. Липинский П. Гомулка и советские лидеры / П. Липинский. [Электронный ресурс] // Новая Польша. – Режим доступа: <https://nowayapolsha.pl/article/gomulka-i-sovetskie-lidery/> (Дата обращения: 18.12.2021). – Название с экрана.

8. Ліхтей І. Події 1956 року в Угорщині й позиція ООН / І. Ліхтей // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – 2017. – Вип. 26. – С. 486–498.
9. Москва и восточная Европа. Становление политических режимов советского типа (1949-1953): Очерки истории / Т.В. Волокитина, Г.П. Мурашко, А.Ф. Носкова, Т.А. Покивайлова. – М.: РОССПЭН, 2002. – 686 с.
10. Политические кризисы и конфликты 50-60-х годов в Восточной Европе / РАН, Ин-т славяноведения и балканистики, науч. Центр общеслав. исслед.; отв. ред. Новопашин Ю.С.; ред. сост. Желицки Б.Й. – М., 1993. – 227 с.
11. Свилас С. «Венгерский октябрь» 1956 г. и дипломатия Белорусской ССР [Электронный ресурс] // Развитие. – Режим доступа: <http://evolutio.info/ru/journal-menu/2011-1/2011-1-svilas> (Дата обращения: 18.12.2021). – Название с экрана.
12. Стыкалин А. О конкретно исторических обстоятельствах роспуска Коминформа и перехода к новым формам взаимодействия компартий / А. Стыкалин [Электронный ресурс] // Исторична панорама: збірник наукових праць. – 2007. – Вип 5. – Чернівці: ЧНУ «Рута». – 158 с. – Режим доступа: <http://politics.ellib.org.ua/pages-4835.html> (Дата звернення: 18.12.2021). – Назва з екрану.
13. Carmichael N. A Brief History of the Berlin Crisis of 1961 / N. Carmichael [Electronic resource] // National Archives. – Mode of access: <https://www.archives.gov/files/research/foreign-policy/cold-war/1961-berlin-crisis/overview/berlin-wall-overview.pdf> (Last access: 18.12.2021). – Title from the screen.
14. Fowkes B. Eastern Europe 1945-1969: From Stalinism to Stagnation / B. Fowkes. – Routledge, 2000. – 188 p.
15. Golan G. Czechoslovak Reform Movement. Communism in Crisis 1962-1968 / G. Golan. – Cambridge: Cambridge University Press, 1971. – 360 p.
16. Knight A. Beria: Stalin's First Lieutenant / A. Knight. – Princeton: Princeton University Press, 1993. – 312 p.
17. Lakishyk D. German Question in the Foreign Policy Strategy of the USA in the Second Half of the 1940s – 1980s / D. Lakishyk // Європейські історичні студії: науковий журнал. – 2020. – № 16. – С. 73–92.
18. Ouimet M. The Rise and fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy / M. Ouimet. – Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2003. – 309 p.
19. Prager Frühling: Das internationale Krisenjahr 1968. Bd.1. Beiträge / S. Karner, N.G. Tomilina, A. Tschubarjan [undandere]. – Köln: Böhlau Verlag Köln, 2008. – 1296 s.
20. The Prague Spring 1968: A National Security Archive Documents Reader [Electronic resource] // National Security Archive. – Mode of access: <https://nsarchive.gwu.edu/prague-spring-68> (Last access: 18.12.2021). – Title from the screen.

References:

1. Boffa, Dzh. (1994). Istoriya Sovetskogo Soyuza: v 2-kh t. M.: Mezhdunarodnyye otnosheniya. T. 2: Ot Otechestvennoy voyny do polozheniya vtoroy mirovoy derzhavy. Stalin i Khrushchev. 1941-1964 gg. 2-ye izd. Retrieved from: https://scepsis.net/library/id_3226.html [in Russian].
2. Bukharin, N.I., & Yazhborovs'ka, I.S. (2011). Vladyslav Homulka: na povorotakh istoriyi. *Nova i novitnya istoriya*, 4, 146–168. [in Ukrainian].
3. Derzhalyuk, M.S. (2017). Uhors'ka revolyutsiya 1956 roku: prychny, rezul'taty ta uroky (Chastyna 1). *Problemy vsesvitn'oyi istoriyi*, 1, (3), 109–139. [in Ukrainian].
4. Dogovor o druzhbe, sotrudnichestve i vzaimnoypomoshchi, 14 maya 1955 g. *100(0) klyuchevykh dokumentov po rossiyskoy i sovetskoy istorii*. Retrieved from: https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_ru&dokument=0013_war&object=translation&l=ru [in Russian].
5. Yedemskiy, A.B. (2011). Po sledam sekretnykh konsul'tatsiy na Brionakh 2-3 noyabrya 1956 g. *Slavyanskiy al'manakh 2010*, 15, 462–488. [in Russian].

6. Lavrenov, S.YA., & Popov, I.M. (2003). *Sovetskiy Soyuz v lokal'nykh voynakh i konfliktakh*. Moskva: ACT; Astrel'. Retrieved from: http://militera.lib.ru/h/lavrenov_popov/07.html [in Russian].
7. Lipinskiy, P. Gomulka i sovetskiye lidery. *Novaya Pol'sha*. Retrieved from: <https://novayapolsha.pl/article/gomulka-i-sovetskie-lidery/> [in Russian].
8. Likhtey, I. (2017). Podiyi 1956 roku v Uhorshchyni y pozytsiya OON. *Mizhnarodni zv'yazky Ukrainy: naukovy poshuky i znakhidky*, 26, 486–498. [in Ukrainian].
9. Volokitina, T.V., Murashko, G.P., & Noskova, A.F. (2002). *Moskva i vostochnaya Yevropa. Stanovleniye politicheskikh rezhimov sovetskogo tipa (1949-1953): Ocherki istorii*. Moskva: ROSSPEN. [in Russian].
10. Novopashin, YU.S. (ed.). (1993). *Politicheskiye krizisy i konflikty 50-60-kh godov v Vostochnoy Yevrope* / RAN, In-t slavyanovedeniya i balkanistiki, nauch. Tsentr obshcheslav. issled. Moskva. [in Russian].
11. Svilas, S. «Vengerskiy oktyabr'» 1956 g. i diplomatiya Belorusskoy SSR. *Razvitiye*. Retrieved from: <http://evolutio.info/ru/journal-menu/2011-1/2011-1-svilas> [in Russian].
12. Stykalyn, A. (2007). O konkretno ystorycheskykh obstoyatel'stvakh rospuska Komynforma y perekhoda k novym formam vzaymodeystviya kompartyy. *Istorychna panorama: zbirnyk naukovykh prats'*, 5. Chernivtsi: CHNU «Ruta». Retrieved from: <http://politics.ellib.org.ua/pages-4835.html> [in Russian].
13. Carmichael, N. A Brief History of the Berlin Crisis of 1961. *NationalArchives*. Retrieved from: <https://www.archives.gov/files/research/foreign-policy/cold-war/1961-berlin-crisis/overview/berlin-wall-overview.pdf> [in English].
14. Fowkes, B. (2000). *Eastern Europe 1945-1969: From Stalinism to Stagnation*. Routledge. [in English].
15. Golan, G. (1971). *Czechoslovak Reform Movement. Communism in Crisis 1962-1968*. Cambridge: Cambridge University Press. [in English].
16. Knight, A. (1993). *Beria: Stalin's First Lieutenant*. Princeton: Princeton University Press. [in English].
17. Lakishyk, D. (2020). German Question in the Foreign Policy Strategy of the USA in the Second Half of the 1940s – 1980s. *Yevropeys'ki istorychni studiyi: naukovyy zhurnal*, 16, 73–92. [in English].
18. Ouimet, M. (2003). *The Rise and fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press. [in English].
19. Karner, S., Tomilina, N.G., Tschubarjan, A., Iščenko, V.V., Prozumenščikow, M., Ruggenthaler, P... & Wilke, M. (2008). *Prager Frühling: Das internationale Krisenjahr 1968. Bd.1. Beiträge*. Köln: Böhlau Verlag Köln. [in German].
20. The Prague Spring 1968: A National Security Archive Documents Reader. *National Security Archive*. Retrieved from: <https://nsarchive.gwu.edu/prague-spring-68> [in English].

Дмитро Лакішик,

кандидат історичних наук, ст. наук. співроб.

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», Київ, Україна

ВНУТРІШНІ КРИЗИ В КРАЇНАХ РАДЯНСЬКОГО БЛОКУ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. У статті аналізуються внутрішні кризи, які переживали країни радянського блоку в період «холодної війни». Зазначається, що кризи розвитку суспільства у країнах Східної Європи, в яких на початку 1950-х рр. остаточно утвердилася модель державного устрою тоталітарного типу радянського зразка, виникали постійно й з плином часу розгорталися та поглиблювалися. Суспільний устрій, який був нав'язаний державам, що опинились у сфері впливу СРСР, виявився абсолютно чужорідним і населення цих країн

було неготовим і відмовлялось його сприймати, що стало однією з основних причин перманентних вибухів соціального невдоволення. Криза управління в Радянському Союзі, що виникла після смерті Й. Сталіна, невизначеність та певна надія на лібералізацію суспільного життя, дали надію країнам соцтабору на демократичні реформи, які могли розпочатись з новим керівництвом в СРСР. Надзвичайний сплеск соціальної активності в країнах радянського блоку спричинив XX з'їзд КПРС, на якому було ухвалене рішення про різноманіття форм переходу держав до соціалізму та можуть бути створені умови для проведення мирним шляхом корінних політичних і економічних перетворень. Але подальші події засвідчили неспроможність радянського керівництва до ефективного управління соцтабором в кризові періоди, застосування військової сили, як єдиного можливого методу вирішення конфліктних ситуацій, небажання реформувати систему зважаючи на виклики часу, незламний авторитаризм.

Зазначається, що внутрішні кризи, які спалахували у радянському блоці, поряд з жертвами, на які довелось піти населенню та загрозу стабільності загальноєвропейській безпеці, все ж виявили готовність цих країн до змін і внутрішні сили опору системі, які були здатні в будь-який час, за сприятливої можливості, вивести держави на шлях реформ та демократизації.

Ключові слова: радянський блок, Польща, НДР, Угорська революція, «Празька весна», «холодна війна».

Надійшла до редколегії 24.08.2021

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 94(438):272/273“1945/1951”

<https://doi.org/10.17721/2524-048X.2021.20.4>

Олексій Антонюк

канд. іст. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Ярослав Антонюк

студент магістратури

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПОЛІТИКА КОМУНІСТИЧНОЇ ВЛАДИ ЩОДО ЗМІНИ ЦЕРКОВНОГО УПРАВЛІННЯ НА ЗАХІДНИХ І ПІВНІЧНИХ ЗЕМЛЯХ ПОЛЬЩІ (1945–1951)

***Анотація.** У статті розглянуто політику польської комуністичної влади, спрямовану на ліквідацію тимчасового стану церковного управління та встановлення постійної церковної адміністрації на Західних і Північних землях Польщі в 1945–1951 рр. Простежено увагу партійно-державного керівництва до підготовки звернення до єпископату та проведення широкої пропагандистської акції в пресі в справі ліквідації тимчасового стану на «возз'єднаних землях». Під впливом тиску і погроз з боку комуністичної влади тимчасові церковні адміністратори дієцезій у Вроцлаві, Гданську, Гожуві, Ольштині й Ополі були змушені відмовитись від своїх посад. Свідченням рішучості дій влади стали, організовані урядом за прямою вказівкою Центрального Комітету Польської об'єднаної робітничої партії, вибори постійних капітульних вікаріїв вказаних дієцезій. Більшість посад новообраних керівників дієцезій отримали духовні особи, які взаємодіяли з владою та належали до «ксьондзів-патріотів». Висвітлено позицію єпископату щодо зміни церковного управління на Західних і Північних землях Польщі. Примас С. Вишинський намагався запобігти початку нового масштабного наступу владних структур на церковні інституції. Саме тому, за погодженням із Головною комісією єпископату, він дозволив прийняття присяги «на вірність Польській Республіці та її народно-демократичній владі» п'ятьма новими капітульними вікаріями. З'ясовано складнощі переговорного процесу партійно-державного керівництва з представниками єпископату. Особливого значення для подальших державно-церковних відносин мали особисті зустрічі примаса С. Вишинського з президентом Польщі Б. Берутом. Проаналізовано зміни державної політики в конфесійній сфері, наслідками яких стали пряме втручання комуністичної влади в кадрову політику католицької церкви та спроба змусити єпископат визнавати верховенство державної влади.*

***Ключові слова:** «возз'єднані землі», державно-церковні відносини, партійно-державне керівництво, католицька церква, церковна адміністрація, єпископат.*

Актуальність дослідження обумовлена зростанням впливу конфесійного чинника в суспільно-політичній сфері. Науковий інтерес до проблеми вдосконалення державно-церковних відносин в Україні зростає. Вивчення польського досвіду формування взаємин держави та церкви допоможе краще

зрозуміти роль церковних організацій у сучасних державотворчих процесах у нашій країні.

Метою дослідження є аналіз політики комуністичної влади Польщі, спрямованої на ліквідацію тимчасового стану церковного управління та встановлення постійної церковної адміністрації на Західних і Північних землях Республіки Польща (РП).

Відповідно до мети дослідження визначено такі завдання: 1) дослідити основні форми та методи політики влади під час реорганізації церковної адміністрації на Західних і Північних землях Польщі; 2) висвітлити позицію єпископату щодо зміни церковного управління на вказаних землях; 3) проаналізувати наслідки державної політики в конфесійній сфері.

Різні аспекти визначеної теми містяться в працях польських дослідників А. Дудека [7], Р. Гриза [11], Я. Жарина [16, 17], П. Раїни [14] та інших. Вчені Інституту слов'янознавства Російської академії наук торкаються окресленої проблеми у своїй монографії, присвяченій державно-церковним відносинам у країнах Східної Європи (1944–1953 рр.) [2]. В українській історіографії відсутні спеціальні дослідження з даної теми, що зумовлює необхідність її подальшої розробки.

Одним з проявів наступальної політики комуністичної влади щодо католицької церкви стала рішуча спроба зміни церковної адміністрації на «возз'єднаних землях»*. Вирішення цієї проблеми мало важливе значення для партійно-державного керівництва, оскільки розглядалася в контексті підтвердження історичної належності цих територій до Польщі.

Ще в умовах окупації керівництво Польської робітничої партії (ППР) обговорювало ідею повернення до Польщі Східних провінцій Німеччини. Програмна декларація ЦК ППР від листопада 1943 р. чітко окреслювала: «На заході і на Балтиці ми повинні повернути етнографічні польські землі, що були насильницькі денаціоналізовані та понімечені...» [12, s. 152]. Заклик до боротьби за повернення до Польщі цих територій лунав і в Маніфесті Польського Комітету Національного Визволення (ПКВН) від 22 липня 1944 р. [12, s. 556].

На міжнародних конференціях в Ялті і Потсдамі керівники США, Великої Британії та СРСР обговорили питання післявоєнних польських кордонів. Голова Крайової Ради Народової (КРН) і члени ПКВН були прийняті на Потсдамській конференції та повністю виклали свою точку зору. Лідери «Великої трійки» підтвердили свою думку про відкладення остаточного визначення західного кордону Польщі до мирної конференції. До цього часу, за

погодженням глав великих держав антигітлерівської коаліції, терени на схід від Одри і Ниси Лужицької із включенням частини Східної Пруссії та території «колишнього міста Данциг» (Гданськ) мали перебувати під управлінням Польської держави [4, с. 397].

Ватикан не визнав рішення Потсдамській конференції щодо встановлення нового польсько-німецького кордону та був проти зміни церковної адміністрації на «возз'єднаних землях» до проведення мирної конференції. Однак для Апостольської Столиці найважливішим було забезпечення відповідної діяльності костелу в умовах панування нової влади в Польщі. Ці питання, у тому числі й призначення апостольських адміністраторів на «возз'єднаних землях», обговорювалися на зустрічах Папи Римського Пія XII та примаса Польщі, кардинала А. Глонда, який перебував у Римі з 25 квітня до 10 липня 1945 р. Під час перемовин було знайдено компромісне рішення. Відповідь на прохання примаса знайшла своє відображення в листі Апостольської Столиці від 8 липня 1945 р., що інформував А. Глонда про отримання надзвичайних повноважень на впорядкування церковних відносин на всій території Польщі. Щодо ситуації на «возз'єднаних землях», Папа Пій XII дав згоду на організацію тимчасової адміністрації Римо-католицької церкви в Польщі [14, с. 15–17].

Одразу після завершення Потсдамській конференції примас розпочав об'їзд «возз'єднаних земель» і прийняв відставку німецьких єпископів. Декретом від 15 серпня 1945 р. кардинал А. Глонд призначив на їх місце п'ятьох польських апостольських адміністраторів з правами резиденційних єпископів у дієцезіях у Вроцлаві, Гданську, Гожуві, Ольштині й Ополі. Наступного дня примас скерував до міністра громадської адміністрації В. Керника два листа з повідомленнями про отримані від Апостольської Столиці повноваження й про свої перші призначення [16, с. 40; 5, к. 1–5].

Отримана від примаса інформація щодо саме тимчасового статусу новопризначених апостольських адміністраторів викликала негативну реакцію влади. Справа призначення А. Глондом адміністраторів на Західних і Північних землях Польщі розглядалася на засіданні політичного комітету уряду 4 вересня 1945 р. Члени Тимчасового уряду національної єдності (ТУНЄ) схвалили, що «Конкордат укладений між Польщею та Ватиканом став недійсним з моменту порушення його Ватиканом у період німецької окупації». Наступне рішення зобов'язувало «не приймати для офіційного повідомлення призначення Апостольських адміністраторів (єпископів), призначених А. Глондом без

домовленості з Урядом...» [5, к. 11]. Остаточне рішення щодо розірвання Конкордату уряд ухвалив 12 вересня 1945 р.

Незважаючи на відкладення остаточного врегулювання належності «возз'єднаних земель» до Польщі, уряд розпочав роботу з інтеграції цих територій до складу країни. Головним завданням стало швидке освоєння приєднаних територій. На пленарному засіданні ЦК ППР 20–21 травня 1945 р. лідер партії і віце-прем'єр ТУНС В. Гомулка визначив акцію переселення на «возз'єднані землі» як одну з головних завдань ППР. Зокрема, він зазначив необхідність розробки детального плану переселенської акції. «Однією з причин опори уряду в суспільстві, – наголосив секретар ЦК ППР, – є справа західних земель. Це нейтралізує різні елементи і пов'язує. Розширення земель на захід і земельна реформа пов'язує народ з системою» [10, s. 16–17].

В інтеграційних процесах особлива роль відводилась Римо-католицькій церкві, яка займала виключно патріотичну позицію та відкрито підтримувала тезу про належність «возз'єднаних земель» до Польщі. Утворюючи нові організаційні церковні структури, духівництво робило значний внесок у переселенські процеси, встановленні нових соціальних зв'язків і зміцненні зв'язків новозаселених територій із рештою країни.

Добре розуміючи значення релігійного чинника в освоєнні «возз'єднаних земель», уряд намагався не чинити перешкод у діяльності церковних організацій. Свідченням цього був лист міністра громадської адміністрації В. Керника від 17 вересня 1945 р. до відповідних державних службовців з розпорядженням про надання апостольським адміністраторам допомоги й підтримки в їх роботі. Однак, у зв'язку з урядовою постановою від 12 вересня 1945 р. Міністерство громадської адміністрації дало роз'яснення, що у відносинах із владою апостольські адміністратори не можуть виступати в офіційному статусі, а ставлення до них мало бути таке саме, як і до всіх інших духовних осіб [14, s. 21].

Проблема ліквідації тимчасового стану церковного управління на «возз'єднаних землях» піднімалася під час багатомісячних перемовин «змішаної комісії»**. Влада наполягала на вирішенні цієї проблеми, що знайшло своє відображення в «Угоді між представниками Уряду РП та Єпископату Польщі» від 14 квітня 1950 р. Так, пункт 3 Угоди наголошував: «Виходячи з положення, що Возз'єднані Землі є невід'ємною частиною Речі Посполитої, Єпископат звернеться з проханням до Апостольської Столиці, щоб церковні адміністрації, які користуються правами резиденційних єпископів були замінені на постійних єпископських ординаріатів» [13].

Саме невиконання цього пункту Угоди й ставила влада в провину єпископату. 13 червня 1950 р. представник уряду з переговорів з єпископатом, член Політбюро ЦК Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП) Ф. Мазур на зустрічі з єпископами З. Хороманським і М. Клепачем порушив питання щодо конкретних дій єпископату в справі встановлення постійної церковної адміністрації на «возз'єднаних землях». єпископи заявили, що вони безсильні у вирішенні цього питання, оскільки воно перебуває в компетенції Папи Римського. Відповіддю Ф. Мазура стало звинувачення єпископату в порушенні Угоди та заява про оцінку дій єпископату як «пряме виконання наказів закордонних центрів Ватикану й Америки» [1, с. 474–475].

Ситуація докорінно змінилася після підписання 6 червня 1950 р. декларації про маркування існуючого польсько-німецького кордону по Одрі та Нисі. Місяцем пізніше, 6 липня 1950 р., у м. Згожець представники Німецької Демократичної Республіки (НДР) та РП підписали договір, де підтверджувався державний кордон «між Німеччиною та Польщею». Так, всупереч нормам міжнародного права, в умовах реальної дводержавності НДР виступала від імені «всієї Німеччини» [3, с. 6–7].

Визнання НДР існуючого польсько-німецького кордону розв'язувало руки польському керівництву, яке розцінювало цей акт як остаточне вирішення проблеми належності «возз'єднаних земель» до Польщі. Влада змогла більш рішуче підійти до процесу ліквідації тимчасового стану апостольських адміністрацій. Це питання ретельно обговорювалось партійно-державною номенклатурою. Про це свідчать протоколи засідань керівництва ПОРП. На засіданнях Секретаріату організаційного бюро ЦК ПОРП 26 червня 1950 р. та Політбюро ЦК ПОРП 4 липня 1950 р. розглядалося питання підготовки листа до єпископату в справі ліквідації тимчасового стану церковної адміністрації на «возз'єднаних землях» [8, s. 47, 55]. Наступною дією стало схвалення рішення Секретаріату організаційного бюро ЦК ПОРП від 17 жовтня 1950 р. про спрямування цього листа до єпископату та проведення широкої пропагандистської акції в пресі в справі ліквідації тимчасового стану церковної адміністрації на «возз'єднаних землях». Для проведення переговорів з єпископатом утворювалася комісія в складі члена Політбюро ЦК ПОРП Ф. Мазура, члена Секретаріату оргбюро ЦК ПОРП Е. Охаба і міністра комунального господарства К. Міяла, яким доручили підготовку зустрічі з представниками єпископату [8, s. 65–66].

Згаданий лист до єпископату Польщі в справі ліквідації тимчасового стану церковної адміністрації на «возз'єднаних землях» з'явився 23 жовтня 1950 р.

від імені Управління в справах віросповідань (УвСВ). У ньому знайшла своє відображення офіційна позиція влади в цьому питанні. Зокрема, зверталася увага на те, що підписана угода між урядами РП та НДР про спільний кордон по Одрі і Нисі юридично закріпила факт довічної належності «возз'єднаних земель» до Польщі. Мотивуючи цією тезою, у листі містилося звинувачення на адресу керівництва католицької церкви в небажанні виконання свого зобов'язання та подальшому утриманні тимчасового стану церковної адміністрації на «возз'єднаних землях». На думку комуністичної влади, така позиція єпископату суперечила державним і національним інтересам Польщі. «Оскільки ніщо не може стати на перешкоді повної юридично-політичної стабілізації на Західних Землях, – зазначалося в листі, – Уряд РП не має наміру терпіти на терені Польської Держави такого стану речей і закликає Єпископат Польщі до ліквідації існуючого тимчасового стану церковних посад на Західних Землях, підкреслюючи, що прикриття формальними поглядами в справі такої суттєвої ваги не становить жодного виправдання» [14, s. 265].

У відповідь на звинувачувальні твердження влади єпископат підготував листа до уряду за підписом єпископа З. Хороманського від 2 листопада 1950 р. Як видно з підготовленого тексту, єпископат намагався роз'яснити свою позицію в справі стабілізації церковного життя на «возз'єднаних землях». Зокрема, зазначалося, що єпископат не зобов'язувався «до ліквідації існуючого тимчасового стану церковних посад на Західних Землях». Аргументація керівництва католицької церкви базувалась на відсутності компетенції у вирішенні цього питання як у примаса, так і всього єпископату. Документ наголошував: «Ці справи належать до компетенції Апостольської Столиці і Єпископат не зобов'язувався їх вирішувати, лише зобов'язувався запропонувати їх Папі» [14, s. 270–271].

Єпископат опинився в дуже складній ситуації. Ще в листі до Б. Берута С. Вишинський заявив про свою готовність запропонувати вирішити це питання Апостольській Столиці [15, s. 257]. Багаторазово під час перемовин у «змішаній комісії» з метою вирішення цього питання висувалася пропозиція виїзду примаса Польщі С. Вишинського і декількох єпископів до Ватикану. Цю ідею влада не підтримала, про що свідчило пряме затягування процедури видачі закордонного паспорта С. Вишинському. Єпископат надав необхідну інформацію з питання тимчасового стану церковної адміністрації на «возз'єднаних землях» Папі Римському за посередництва кардинала А. С. Сапєги, але документи, що підтверджували усну інформацію мали бути представлені особисто примасом С. Вишинським [14, s. 271].

«Ситуацію на ділянці кліру» обговорили члени Політбюро ЦК ПОРП на своєму засіданні від 20 січня 1951 р. Заслухавши інформацію Ф. Мазура в справі реорганізації церковної адміністрації на возз'єднаних землях, партійне керівництво дало вказівку проведення подальшого політичного тиску на єпископат. У зв'язку з тим, що 27 січня 1951 р. у Франкфурті-на-Одері планувалося підписання акту про демаркацію кордону між РП та НДР, на засіданні схвалено рішення провести акцію усунення церковного адміністративного апарату і вибори капітульних вікаріїв на день раніше – 26 січня 1951 р. З метою підготовки заяви уряду в справі ліквідації тимчасового стану на возз'єднаних землях Політбюро створило комісію в складі прем'єр-міністра Ю. Циранкевича, Я. Бермана та Ф. Мазура [8, s. 85].

12 лютого 1951 р. під час розмови третього секретаря посольства СРСР у Варшаві І. А. Степанова з директором УвСВ А. Бідою з'ясувалося про існування двох проєктів ліквідації тимчасового стану на возз'єднаних землях. Перший проєкт, автором якого А. Біда, передбачав ліквідацію п'яти апостольських адміністрацій шляхом приєднання їх до старих сусідніх єпархій. Другий проєкт полягав у перетворенні апостольських адміністрацій на звичайні єпархії. Окреслювалося відмова від посади апостольських адміністраторів людей, які обіймали ці посади та вибір на місця, що звільнялися радою капітули голову єпархії – капітульного вікарія. Розглянувши обидва проєкти, Секретаріат ЦК ПОРП відхилив перший і схвалив другий [1, с. 659].

На практиці реорганізація церковної адміністрації виглядало у такий спосіб: 26 січня 1951 р. апостольських адміністраторів та їх заступників відвідали комісії з представниками УвСВ і зажадали від імені уряду підписати заяву про відмову від посад апостольських адміністраторів, мотивуючи цю вимогу інтересами держави. Більшості з них, що прибули на Західні землі Польщі з територій, що відійшли до СРСР, було повідомлено, що у випадку відмови підписати заяву, вони будуть репатрійовані до СРСР. Після деякого колювання апостольські адміністратори та їх заступники підписали необхідну заяву, а також підписали зобов'язання про негайний виїзд до центральних районів Польщі та про невтручання в справи західних єпархій Польщі. 27 січня 1951 р. у всіх цих апостольських адміністраціях зібралися капітули, на яких надали заяви про відмову апостольських адміністраторів від своїх посад і вказано про необхідність обрання на звільнені посади нових керівників єпархій. До кінця дня вибори пройшли в усіх п'яти єпархіях [1, с. 659].

Подібний крок уряду свідчив про пряме втручання у внутрішні справи католицької церкви. Реакція єпископату була неоднозначною. За таємною

інформацією спецслужб, це питання обговорювалося 28 січня 1951 р. на засіданні Головної Комісії єпископату, під час якого дійшло до гострого обміну думками. Частина єпископів висловились за необхідність припинення політики перемовин. Єпископ В. Димек вимагав «припинити пактування, якщо воно – як свідчать останні місяці – веде костел до розорення й негідного падіння». Іншої думки дотримувалися примас С. Вишинський, єпископи З. Хороманський і М. Клепач, які висловилися за примирення з існуючим станом. Їхня основна теза полягала в тому, що «оскільки Уряд довго атакує костел з "адміністративного" боку і не погоджується з принципами віри, необхідно шукати *modus vivendi*, бо це дозволить костелу витримати найтяжчі часи, кожна інша тактика загрожує схизмою». Зрештою, ухвалено визнати вибори капітульних вікаріїв і організувати візит примаса до президента РП. До цього візиту примас мав ретельно підготуватися, опрацювати необхідні матеріали і письмово скласти текст свого виступу [6, к. 159].

Отже, на порядку денному стало питання організації зустрічі С. Вишинського з Б. Берутом. Як доповідав А. Біда радянському дипломату І. А. Степанову, ще на початку січня 1951 р. примас звернувся з проханням про зустріч із главою держави. Намір відвідати президента РП, ймовірно, переслідував мету отримання дозволу на виїзд до Риму. Після того, як уряд відмовив примасу в цьому проханні, мотивуючи це рішення його ворожим ставленням до сучасної Польщі, прохання про зустріч відхилили. Незабаром після проведення урядом заходів щодо зміни церковної адміністрації С. Вишинський знов попросив аудієнції у Б. Берута. Очевидно, нове прохання було викликане тривогою за початок нового наступу на костел у зв'язку з арештом єпископа Ч. Качмарека*** та реорганізацією церковної адміністрації, а також наміром запобігти цьому особистою зустріччю [1, с. 660].

Візит примаса до президента РП відбувся 3 лютого 1951 р. і тривав чотири години. Під час зустрічі обговорювалися наступні питання: реорганізація церковної адміністрації на Західних землях, виконання єпископатом Угоди від 14 квітня 1950 р., поїздка С. Вишинського до Ватикану й арешт єпископа Ч. Качмарека. З питання реорганізації церковного управління на Західних землях примас висловив згоду з проведеними змінами, зазначивши, що вони відбулися за канонічними законами католицької церкви. На прохання примаса звільнити з-під арешту єпископа Ч. Качмарека, Б. Берут відповів негативно. З приводу поїздки С. Вишинського до Ватикану, президент РП не висловив жодних заперечень [1, с. 660].

Щодо подальшого виконання єпископатою Угоди від 14 квітня 1950 р., С. Вишинський обіцяв, що найближчим часом єпископат звернеться з посланням до духівництва і вірян, у якому засудить діяльність підпілля та заявить про покарання католицького духівництва за його участь у підпільних формуваннях [1, с. 660–661]. Така обіцянка, правдоподібно, мала б призупинити подальший наступ влади на католицьку церкву.

Позиція С. Вишинського щодо лояльного ставлення до влади залишалася послідовною. Характерно, що примас не тільки сам її дотримувався, але й закликав до цього католицьке духівництво. Прикладом може служити його виступ на нараді деканів Варшавської архідієцезії 29 грудня 1950 р. Щоб не давати приводів для звинувачення духівництва в антиурядовій діяльності, С. Вишинський підкреслив: «...проповіді ксьондзів повинні носити позитивний характер без найменших акцентів ворожості щодо Уряду, хоча б навіть у формі натяку чи недомовленості – без політики...». Далі він наголосив на відповідальності за антиурядову діяльність і зазначив, що з усією строгістю буде карати тих ксьондзів, які будуть брати участь у будь-яких об'єднаннях, спрямованих проти уряду. Більше того, С. Вишинський найсуворіше заборонив проведення розмов ксьондзів з представниками державної адміністрації на теми оцінки суспільно-політичної ситуації, настроїв населення і т. п. [6, к. 134–135].

Обіцяне С. Вишинським Б. Беруту послання єпископату до духівництва з'явилося 13 травня 1951 р. під назвою «Про Мемогія Єпископату Польщі до духівництва». У ньому підтверджувалося: «Духівництво буде триматися подалі від антидержавних підступів, не буде входити в жодні таємні змови, буде уникати таємних організацій не зважаючи на те, яким цілям служать...» [14, с. 298–299].

Намагаючись посилити вплив на прийняття кадрових рішень у католицькій церкві, уряд ухвалив постанову про обов'язкове прийняття присяги «на вірність держави» для всіх, хто вступає на посаду ординаріїв єпархій. Жорсткий тиск владних структур змусив С. Вишинського, за погодженням із Головною комісією єпископату, дозволити прийняття присяги п'ятьма новими капітульними вікаріями. Підписання присяги «на вірність Польської Республіки та її народно-демократичної влади» відбулося 9 лютого 1951 р.**** Будучи світською за формою і політичною по суті, присяга зобов'язувала вікаріїв нічого не робити на шкоду держави та не виступати проти «безпеки й цілісності її кордонів» та «існуючого громадського порядку». 27 лютого 1951 р. присягу приніс і призначений замість Ч. Качмарека єпископ Ф. Сонік [2, с. 721–722].

Єпископат докладав зусиль для роз'яснення своєї позиції. 18 лютого 1951 р. вийшло комюніке єпископату до духівництва і вірян, присвячене змінам церковного управління на Західних і Північних землях Польщі. У ньому повідомлялося, що примас С. Вишинський надав канонічні повноваження новим капітульним вікаріям, обрання яких відбулося відповідно канонічного права. Комюніке закликала духівництво і вірян ставитись до новообраної влади в цих дієцезіях з довірою і надавати їм необхідну підтримку [14, s. 286].

Отримавши дозвіл від влади, примас С. Вишинський у супроводі єпископа М. Клепача і секретаря примаса ксьондза А. Бараняка виїхали до Риму. Наступного дня після прибуття до Апостольської Столиці, 5 квітня 1951 р., посол Франції у Ватикані В. д'Ормессон рапортував про неприховану стурбованість Ватикану у зв'язку з прибуттям до Риму С. Вишинського. Ця стурбованість пов'язувалась із небезпекою для примаса після його повернення до Польщі у випадку схвалення Апостольською Столицею рішення, що ставила б С. Вишинського в опозицію до уряду [14, s. 295; 15, s. 77].

Візит С. Вишинського у Папи знаходився в полі зору польської служби безпеки, яка 4 травня 1951 р. повідомляла про неприємну атмосферу, з якою зіткнувся С. Вишинський у Державному секретаріаті Ватикану. Виконуючий обов'язки державного секретаря Ватикану Д. Тардіні дорікнув примасу Польщі у перевищенні повноважень під час підписання угоди з урядом, яка, на його думку, була незаконною. По 10 днях дискусій, у яких брали участь Д. Тардіні та його заступник, перемогла польська точка зору [6, k. 201].

Перебування С. Вишинського у Ватикані викликало зацікавленість посольства СРСР у Варшаві. Як повідомлялося в довідці третього секретаря посольства І. Степанова, протягом майже місячного перебування у Ватикані відбулися дві зустрічі С. Вишинського з Папою, окрема зустріч єпископа М. Клепача з Папою та декілька зустрічей С. Вишинського із сановниками іноземної колегії Ватикану [1, с. 717].

Надаючи інформацію стосовно державно-церковних відносин і політики комуністичної влади щодо католицької церкви в Польщі, С. Вишинський намагався роз'яснити причини конфліктів з владою та значення Угоди від 14 квітня 1950 р. для збереження католицької церкви. Примас звернув увагу на проблеми, що пов'язані зі ставленням Апостольської Столиці до змін церковного управління на Західних і Північних землях Польщі.

Особливий інтерес викликали повідомлення про результати аудієнції С. Вишинського у Папи. Польські спецслужби в секретному зведенні інформували про отримання примасом права призначення єпископів на

«возз'єднаних землях». Надавалась також інформація щодо позиції Ватикану на ситуацію в Польщі. Зокрема, Папа заборонив примасу обговорювати з урядом справи щодо права вето на зміну кадрового складу дієцезій. Також повідомлялося про готовність Ватикану до проведення переговорного процесу з урядом Польщі [6, к. 201].

Добре розуміючи складність ситуації, у якій опинився єпископат Польщі, Папа пішов на певні поступки. Він погодився на призначення польських єпископів на «возз'єднаних землях», але тільки єпископів титульних, а не ординарних, тобто затверджених Папою Римським. Неприйнятною для польської влади було й рішення про передачу церковного управління на вказаних територіях до рук колишніх апостольських адміністраторів, нещодавно знятих зі своїх посад урядом. Крім того, зберігалися кордони дієцезій, які були визначені свого часу угодою з урядом гітлерівської Німеччини. У нових умовах вони не співпадали з адміністративно-територіальним поділом Польщі, що суперечило її законам. Таким чином, Ватикан зберігав ситуацію тимчасовості на «возз'єднаних землях» як з огляду церковного управління, так і з огляду визнання їх належності Польщі [2, с. 725; 8, с. 27].

3 травня 1951 р. С. Вишинський і супроводжуючі його особи повернулись до Варшави. Наступного дня секретар примаса ксьондз З. Бросс звернувся до президентської канцелярії з проханням до Б. Берута приділити аудієнцію примасу. С. Вишинський мав намір надати звіт з усіма необхідними документами про своє перебування у Ватикані [6, к. 202]. Однак Б. Берут відмовився від зустрічі, щоб не створювати враження особливого зацікавлення новинами з Ватикану. Ф. Мазуру доручили зустрітися з єпископом М. Клепачем, який надав повну інформацію про результати поїздки до Ватикану [1, с. 711].

12 травня 1951 р. Б. Берут погодився прийняти С. Вишинського. Під час бесіди, що тривала близько двох годин, С. Вишинський підтвердив інформацію надану попередньо М. Клепачем. Призначення Папою єпископів на Західних і Північних землях Польщі відбувалося без вказівки точних кордонів їх єпархій, що було рівносильне визнанню в якості кордонів єпархій тих кордонів, які були визначені угодою папи з гітлерівським урядом [1, с. 720–721].

Таке вирішення проблеми не могло задовольнити польське керівництво. Розглянувши це питання 16 травня 1951 р. на засіданні Політбюро ЦК ПОРП, партуправлінці ухвалили: «Відкинути пропозицію призначення єпископів на Возз'єднаних Землях, поки Ватикан не встановить кордони дієцезій згідно з

теперішніми кордонами Польщі» [9, s. 91]. Про непогодження уряду з рішенням Папи щодо призначення єпископів на Західних і Північних землях Польщі Ф. Мазур повідомив М. Клепача. Насправді, у силі залишалося рішення уряду, з яким раніше погодився С. Вишинський і яке зрівнювало церковну адміністрацію по всій країні [1, с. 714; 2, с. 726].

Реорганізація церковної адміністрації на Західних і Північних землях Польщі супроводжувалась активною пропагандистською кампанією, в основі якої лежали напади на єпископат і Ватикан. За провину єпископату ставили його небажання «врегулювати справи церковної адміністрації на Возз'єднаних Землях» і те, що він «не затаврував досі антипольської діяльності західно-німецького кліру» Польщі [10]. На адресу Ватикану лунали звинувачення в антипольській спрямованості його політики та зміцненні його зв'язків з імперіалістичними силами [1, с. 698].

Кульмінацією цієї пропагандистської компанії став організований 12 грудня 1951 р. у Вроцлаві з'їзд духовних і світських католицьких діячів, який проходив під гаслом «польськості Західних земель». У роботі з'їзду взяли участь понад 1500 учасників. Окрім «ксьондзів-патріотів» на з'їзді були присутні також священники, яких у примусовому порядку привезли працівники служби безпеки [7, s. 27].

Своє ставлення до роботи з'їзду єпископат висловив у своєму зверненні від 23 січня 1952 р. і зазначив, що «Вроцлавська Маніфестація не мала на меті охорону прав Польщі на Західних Землях, а, певніше, це була нова спроба сіяння бродіння серед Духівництва, засудженого на тиск і страждання з боку політичних, адміністративних і поліційних чинників» [14, s. 328].

Отже, характер дій комуністичної влади свідчив про її неприховане втручання в кадрову політику католицької церкви. Вперше в післявоєнній історії державно-церковних взаємин у Польщі, грубо порушуючи церковну автономію, уряд організував переобрання п'яти керівників церковних адміністрацій на Західних і Північних землях і змусив їх прийняти присягу «на вірність народно-демократичній владі». Застосовуючи засоби масової пропаганди, політичні репресії, залякування, намагаючись посилити розкол духівництва, влада переслідувала мету підпорядкувати державі Католицьку церкву в Польщі. У результаті, єпископат був змушений відступити та погодитись із здійсненими змінами церковного управління на Західних і Північних землях Польщі.

Продовженням даного дослідження може бути вивчення подальшого втручання комуністичної влади в кадрову політику Католицької церкви в Польщі.

Примітки

* Колишні східні території Німеччини, що відійшли до Польщі за рішеннями Кримської і Потсдамської міжнародних конференцій у 1945 р., а також за результатами двосторонніх радянсько-польських договорів, отримали назви – «возз'єднані землі», «повернуті землі», «Західні і Північні землі» або «Західні землі» (пол. *Ziemia Odzyskane, Ziemia Powracające, Ziemia Zachodnie i Północne, Ziemia Zachodnie*).

** У липні 1949 р. за ініціативи примаса С. Вишинського була створена т. зв. «змішана комісія» (пол. *Komisja Mieszana*) для проведення переговорів між представниками влади та єпископату Польщі.

*** Ч. Качмарек(1895–1963) – єпископ Келецький, арештований 20 січня 1951 р. за підозрою у колаборації, шпигунстві на користь США та Ватикану.

**** Текст присяги, наданий радянському посольству у Варшаві директором УвСВ А. Бідою, 18 лютого 1951 р. було направлено до Москви:

«Польська Республіка

Присяга

У зв'язку зі вступом на посаду ординарія єпархії...

Урочисто присягаю на вірність Польській Республіці та її народній демократичній владі. Обіцяю, що нічого не зроблю, що б суперечило її інтересам і було б спрямоване проти безпеки й цілісності її кордонів. Буду діяти так, щоб підпорядковане мені духівництво нічого не робило на шкоду Польській держави чи проти існуючого громадського порядку. Піклуючись про благо в інтересах держави, буду намагатися про позбавлення його від усіляких небезпек, що загрожують йому і про які мені було відомо.

Ім'я, прізвище.....

Варшава, дня.....1951 р.

Присяга прийнята у присутності.....»

[2, с. 721; 1, с. 662].

Список використаних джерел та літератури:

1. Власть и церковь в Восточной Европе. 1944–1953 гг. Документы российских архивов: в 2 т. / Ред. кол.: Т. В. Волокитина (отв. ред.), Г. П. Мурашко, А. Ф. Носкова, Д. Н. Нохотович. – Т. 2.: 1949–1953 гг. – Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2009. – 1223 с.

2. Волокитина Т. В. Москва и Восточная Европа. Власть и церковь в период общественных трансформаций 40–50-х годов XX века: Очерки истории / Т. В. Волокитина,

Г. П. Мурашко, А. Ф. Носкова. – Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2008. – 807 с.

3. Павлов Н. В. Внешняя политика ГДР (1949–1990) [Электронный ресурс] / Н. В. Павлов // MGIMO.ru. – 2012. – Февраль. – С. 1–27. – Режим доступа: URL: www.mgimo.ru/study/faculty/mo/keuroam/docs/210929. (Дата обращения: 14.09.2021). – Название с экрана.

4. Тегеран, Ялта, Потсдам. Сборник документов. – 3-е изд. – Москва: Международные отношения, 1971. – 416 с.

5. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), zesp. KC PPR, sygn. 295/VII-217.

6. AAN, zesp. KC PZPR, sygn. 237/V-158.

7. Dudek A. Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970 / A. Dudek. – Kraków: PiT, 1995. – 280 s.

8. Centrum władzy. Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR. Wybór z lat 1949-1970. Dokumenty do dziejów PRL. Zeszyt 13 / Oprac. A. Dudek, A. Kochański, K. Persak; red. A. Paczkowski. – Warszawa: ISP PAN, 2000. – 436 s.

9. Katolicy polscy przeciwstawiają się zakusom imperialistów na granicę Odry i Nysy // Dziennik Polski. – 1951. – Nr 324. – 15 grudnia. – S. 2.

10. Protokoły obrad KC PPR w maju 1945 roku. Dokumenty do dziejów PRL. Zeszyt 1 / oprac. A. Kochański. – Warszawa: ISP PAN, 1992. – 94 s.

11. Gryz R. Państwo a Kościół w Polsce 1945-1956: na przykładzie Województwa Keleckiego / R. Gryz. – Kraków: Nomos, 1999. – 414 s.

12. Polska Partia Robotnicza. Dokumenty programowe 1942-1948 / red. M. Malinowski i in. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1984. – 648 s.

13. Porozumienie zawarte między przedstawicielami Rządu Rzeczypospolitej Polskiej i Episkopatu Polski w dniu 14 kwietnia 1950 r. – Dziennik Polski. – 1950. – Nr 104. – 16 kwietnia. – S. 1–2.

14. Raina R. Kościół w PRL. Dokumenty / R. Raina. – T. I. – 1945-1959. – Poznań: W Drodze, 1994. – 779 s.

15. Wyrwa T. Kościół i państwo w pierwszym dziesięcioleciu PRL (na podstawie raportów dyplomatów francuskich) / T. Wyrwa. – Zeszyty historyczne. – Paryż: Instytut literacki, 1987. – Tom 82. – S. 59–85.

16. Żaryn J. Kościół a władza w Polsce. 1945–1950 / J. Żaryn. – Warszawa: DiG, 1997. – 388 s.

17. Żaryn J. Stolica Apostolska wobec Polski i Polaków w latach 1944-1958 w świetle materiałów ambasady RP przy Watykanie (Wybór dokumentów) / J. Żaryn. – Warszawa: Neriton, 1998. – 295 302 s.

References:

1. Volokitina, T. V. ed. (2009). *Vlast i tserkov v Vostochnoi Yevropie. 1944–1953. Dokumenty rossiiskikh arkhivov [Power and Church in Eastern Europe. 1944–1953. Documents of the Russian archives]* (Vol. 1-2; Vol. 2). Moskva: Rossiiskaia politicheskaiia entsyklopediia. [in Russian].

2. Volokitina, T. V., Murashko, G. P., & Noskova, A. F. (2008). *Moskva i Vostochnaya Yevropa. Vlast i tserkov v period obshchestvennykh transformatsiy 40–50-kh godov XX veka: Ocherki istorii [Moscow and Eastern Europe. Power and the Church during the period of social transformations of the 40–50s of the XX century: Essays on History]*. Moskva: Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya (ROSSPEN); Fond Pervogo Prezidenta Rossii B. N. Yeltsina. [in Russian].

3. Pavlov, N. V. (2012, Fevral'). *Vneshnjaja politika GDR (1949–1990). Foreign policy of the GDR (1949-1990)*. *MGIMO.ru*. 1–27. Retrieved from <https://www.mgimo.ru/study/faculty/mo/keuroam/docs/210929>. [in Russian].

4. Tegeran. Yalta. Potsdam: Sbornik dokumentov. (1971). (3-ye izd.). Tehran, Yalta, Potsdam. [Collection of documents]. Moskva: Mezhdunarodnyye otnosheniya. [in Russian].
5. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN) [Archives of New Files in Warsaw], zesp. KC PZPR, sygn. 295/VII-217. [in Polish].
6. AAN, zesp. KC PZPR, sygn. 237/V-158. [in Polish].
7. Dudek, A. (1995). *Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970. [The state and the Church in Poland 1945-1970]*. Kraków: PiT. [in Polish].
8. Centrum władzy. Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR. Wybór z lat 1949-1970. *Dokumenty do dziejów PRL. [Centrum of power. Minutes of meetings of the PZPR management. Selection from 1949-1970. Documents for the history of the PRL]*. (2000). Warszawa: ISP PAN. [in Polish].
9. Katolicy polscy przeciwstawiają się zakusom imperialistów na granicę Odry i Nysy [Polish Catholics oppose the imperialists' attempts to border the Odra and Neisse rivers]. (1951, 15 December). *Dziennik Polski*, 324, 2. [in Polish].
10. Protokoły obrad KC PPR w maju 1945 roku. Dokumenty do dziejów PRL. [Minutes of the session of the Central Committee of the Polish Workers' Party in May 1945. *Documents for the history of the PRL]*. (1992). Warszawa: ISP PAN. [in Polish].
11. Gryz, R. (1999). *Państwo a Kościół w Polsce 1945-1956: na przykładzie Województwa Keleckiego [The state and the Church in Poland 1945-1956: on the example of the Keleckie Voivodship]*. Kraków: Nomos. [in Polish].
12. Malinowski, M. ed. (1984). *Polska Partia Robotnicza. Dokumenty programowe 1942-1948. [Polish Workers' Party. Program documents 1942-1948]*. Warszawa: Książka i Wiedza. [in Polish].
13. Porozumienie zawarte między przedstawicielami Rządu Rzeczypospolitej Polskiej i Episkopatu Polski w dniu 14 kwietnia 1950 r. [Agreement concluded between the representatives of the Government of the Republic of Poland and the Polish Episcopate on April 14, 1950]. (1950, 16 April). *Dziennik Polski*, 104, 1–2. [in Polish].
14. Raina, R. (1994). *Kościół w PRL. Dokumenty. [Church in the PRL. Documents]*. (Vol. 1-3; Vol. 1. 1945-1959). Poznań: W Drodze. [in Polish].
15. Wyrwa, T. (1987). *Kościół i państwo w pierwszym dziesięcioleciu PRL (na podstawie raportów dyplomatów francuskich). Church and state in the first decade of the Polish People's Republic (based on reports by French diplomats)*. *Zeszyty historyczne. Paryż: Instytut literacki*. 82, 59–85. [in Polish].
16. Żaryn, J. (1997). *Kościół a władza w Polsce. 1945–1950. Church and authorities in Poland. 1945-1950]*. Warszawa: DiG. [in Polish].
17. Żaryn, J. (1998). *Stolica Apostolska wobec Polski i Polaków w latach 1944-1958 w świetle materiałów ambasady RP przy Watykanie (Wybór dokumentów). [The Holy See towards Poland and Poles in the years 1944-1958 in the light of the materials of the Polish Embassy in the Vatican (Selection of documents)]*. Warszawa: Neriton. [in Polish].

Oleksii Antoniuk,

*Ph.D (History), Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine*

Yaroslav Antoniuk,

*Master's Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine*

THE POLICY OF THE POLISH COMMUNIST POWER ON CHANGING CHURCH GOVERNANCE IN THE WESTERN AND NORTHERN LANDS OF POLAND (1945-1951)

Abstract. *The article considers the policy of the Polish communist power, which aimed at eliminating the temporary condition of church government and establishing a permanent church administration in the Western and Northern lands of Poland in 1945-1951. The attention of the party-state leadership to the preparation of an appeal to episcopate and to the conduct of a broad propaganda campaign in the press to eliminate the temporary condition in the "reunited lands" has been traced. Under the influence of pressure and threats from the authorities, the temporary church administrators of Wrocław, Gdańsk, Gorzów, Olsztyn and Opole resigned their posts. The election of permanent capitular vicars of these dioceses, organized by the government on the direct instructions of the Central Committee of the Polish United Workers' Party, indicates the determination of the authorities' actions. Most of the newly elected diocesan leaders were clergymen who belonged to "patriotic priests". The position of the episcopate on changing church governance in the Western and Northern lands of Poland has been highlighted. Trying to prevent further advance on church institutions of power structures, Primate S. Wyszyński, in agreement with the Main Commission of the Episcopate, allowed to take an oath "of allegiance to the Polish Republic and its People's Democratic power" by five new capitular vicars. The difficulties of the negotiation process between the party-state leadership and the representatives of the episcopate have been clarified. Personal meetings between Primate S. Wyszyński and president of Poland B. Bierut were of particular importance for further church-state relations. Changes in the confessional sphere of state policy, which resulted in the direct intervention of the communist authorities in the personnel policy of the Catholic Church and the attempt to force the episcopate to recognize the supremacy of state power, have been analyzed.*

Key words: *"reunited lands", state-church relations, party-state leadership, the Catholic Church, the church administration, the episcopate.*

Надійшла до редколегії 10.07.2021

УДК 94(430):355.02"1949/1957"

<https://doi.org/10.17721/2524-048X.2021.20.5>

Олександр Іванов,

канд. іст. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0570-3448>

Данило Матвієнко,

студент магістратури

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4616-8146>

ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРИЧИНИ РЕМІЛІТАРИЗАЦІЇ ФРН І УТВОРЕННЯ БУНДЕСВЕРУ (1949–1957 РР.)

Анотація. На основі аналізу опублікованих джерел, а також враховуючи дослідження німецьких, радянських та російських істориків, з'ясовуються причини та передумови, які зумовили ремілітаризацію Федеративної Республіки Німеччини. Крім цього автори також ставлять перед собою мету висвітлити процеси підготовки та прийняття політичних рішень, а також роль історичних постатей, які впливали на побудову західнонімецької армії та безпосередньо брали участь у цьому процесі. Наукову новизну даної статті обумовлює передусім те, що ця проблема ще не була предметом спеціального аналізу в українській історіографії.

Особливу увагу автори звертають на чинники, які впливали на створення західнонімецької армії. Встановлено, що до внутрішньо-німецьких чинників передусім налажати розкол Німеччини і потреба побудови нової суверенної західнонімецької держави, а також нарощування військової сили в Східній Німеччині. До зовнішніх факторів слід віднести розгортання холодної війни у світі, одним із об'єктів якої була саме повоєнна Німеччина, а також початок Корейської війни, що викликав порушення співвідношення воєнної сили в Європі.

У результаті дослідження автори прийшли до висновку, що все ж таки вирішальним фактором створення західнонімецьких збройних сил були саме міжнародні чинники. Це підтверджується й тим фактом, що на міжнародних зустрічах представників США, Великої Британії та Франції, як і в ході двосторонніх діалогів між західнонімецьким та американським керівництвом питання ремілітаризації ФРН постійно знаходилося в центрі уваги сторін. Зрештою, без відома американської військової адміністрації, яка на той час знаходилася на території ФРН, було б неможливо розпочати концептуальне та законодавче забезпечення побудови армії, проведення призову, розробки стратегічних та тактичних планів її застосування.

Ключові слова: Бундесвер, Конрад Аденауер, ремілітаризація, НАТО СРСР, США, ФРН.

Постановка проблеми. З утворенням у 1949 році двох німецьких держав – Федеративної Республіки Німеччина та Німецької Демократичної Республіки, одразу постали питання про шляхи їх подальшої розбудови, місця й ролі в їх структурі таких традиційних державних інститутів як збройні сили і зрештою – місця цих нових держав у системі повоєнного устрою світу. Одним із наріжних каменів відновлення повоєнної німецької держави, закладених рішеннями Потсдамської конференції країн-переможниць у Другій світовій війні, була

демлітаризація країни. Це було чи не єдиним провідним напрямом окупаційної політики, у якому колишні союзники по антигітлерівській коаліції не мали суттєвих розбіжностей і протягом 1945-1949 років наполегливо та послідовно довели Німеччину до повної демлітаризації. Правда, в реалізації інших основних рішень Потсдамської конференції – денацифікації суспільства, відновленні економіки, а особливо демократизації країни, одразу ж виявилися та все більше посилювалися суттєві розбіжності у методах та кінцевих цілях повоєнних перетворень в окупованій Німеччині, що зрештою в умовах масштабного розгортання Холодної війни й привело до розколу Німеччини на дві держави.

Мета статті – з'ясувати історичні передумови та зовнішні й внутрішні чинники, які обумовили ремлітаризацію Федеративної Республіки Німеччини в достатньо короткий час всупереч одному із засадничих рішень Потсдамської конференції, а також дослідити процес підготовки та прийняття рішень про утворення Бундесверу, участь у цьому процесі різних політичних сил та фігур.

Історіографія питання. Слід зазначити, що попри здавалося б очевидність чи зрозумілість історії цього питання, воно має досить різні інтерпретації та оцінки в публікаціях авторів різних країн у різний час. Стосовно радянської історіографії варто пам'ятати, що праці радянських авторів мали чітко визначену політико-ідеологічну спрямованість. У них домінувала концепція, що побудова збройних сил «боннської держави» була одним із проявів реваншизму та неонацизму. Зокрема у праці кандидата історичних наук, генерал-майора М.К. Глазунова «Бундесвер і НАТО: Історія створення і розвитку збройних сил Федеративної Республіки Німеччини» стверджувалося, що «народження Бундесверу стало наслідком реваншистської політики і результатом мілітаризації країни протягом першого повоєнного десятиліття». Він наголошував на тому, що політичне призначення Бундесверу практично не розходиться із задумами створення Вермахту напередодні Другої світової війни, і отримало таким чином певну спадковість від гітлерівської Німеччини»[1, с.37].

Дещо схожу позицію має й сучасна російська історіографія. Так, зокрема І.В. Полонський у своїй праці «Перші кроки Бундесверу. Як створювалася армія ФРН» відзначає, що реваншистські ідеї були наявні серед політичного та військового керівництва ФРН ще напередодні створення армії. Але для того, щоб їх максимально приховати, Західна Німеччина прагнула створення загальноєвропейської армії. Він стверджує, що «після закінчення Другої світової війни плани створення «загальноєвропейської армії» отримали нове

дихання. На цей раз вони використовувалися приборниками відродження німецької армії для приховування їх реваншистських планів, адже загальноєвропейська армія ніби і не була німецькою, проте всім було зрозуміло, що у випадку її створення провідну роль в ній буде грати саме німецький компонент»[4].

На противагу радянському та російському підходу німецька історіографія має іншу позицію. Серед німецьких істориків її чудово репрезентує Детлеф Бальд, співробітник Інституту соціальних наук Бундесверу в Мюнхені. Зокрема у своїй праці «Політика переозброєння» він зазначає, що реваншизму як такого не могло бути у ФРН ні в політичних, ні у військових колах, адже «Союзники – США, Велика Британія, Радянський Союз та Франція у серпні 1945 р. домовилися стосовно запобігання з боку Німеччини «загрози світовому миру» та «нацизму й мілітаризму в усіх формах». Це означало демілітаризацію та контроль німецької політики». Далі автор зазначає: «Безпека Німеччини вимагала стримування та контролю німецьких військових. Для цього була побудована певна структура в НАТО, в яку були інтегровані всі німецькі війська. Таким чином протягом десятиліть жоден німецький офіцер не мав незалежної оперативної компетенції щодо своїх солдатів». Також відповідно до ідеології класичної традиційної держави Конрада Аденауера, а він був одним із найбільших приборників ремілітаризації, державна влада повинна мати у своєму розпорядженні збройні сили: «Його мислення формувалося ідеалом класичної національної держави з військом як символом та інструментом суверенної влади, як це було за правління канцлера Бісмарка в Німецькій імперії»[8].

В українській же історіографії це питання ще не було предметом спеціального дослідження, не дивлячись на чисельні його констатації в узагальнюючій історичній, довідковій чи навчальній літературі. Разом з тим нагальні проблеми, які стоять сьогодні перед Україною у практичному визначенні свого геополітичного місця в Європі та у світі, а також гостра потреба розбудови на новій основі своїх збройних сил, обумовлюють не лише безумовну науково-пізнавальну, але разом з тим й практично-політичну значимість дослідження вказаної теми.

Стосовно джерельної бази, якою послуговуються автори, то перш за все варто виділити спогади самого Конрада Аденауера [6], у яких перший канцлер ФРН розкриває умови зародження Західнонімецька держава та вказує на ті виклики, які стояли перед нею. Наступна група джерел це закони та нормативно-правові акти, які закладали правову основу побудови нових

силових структур – федеральної поліції, прикордонної служби, а згодом і Бундесверу. Третьою групою джерел є міжнародні договори, відповідно до яких ФРН приєдналася до євроатлантичного простору та оборонної системи, у тому числі позбуваючись окупаційного режиму.

Перш за все варто відзначити, що ідея формування нової німецької армії виникла ще до створення ФРН. Майже відразу по завершенню війни у радянській зоні окупації почалося створення парамілітарних формувань, які спочатку мали на меті захист цивільного порядку та були під контролем Радянської військової адміністрації в Німеччині. Йдеться про утворення в 1946 році у Східній Німеччині Народної поліції, яка виконувала лише допоміжні функції та мала короткоствольну стрілецьку зброю. Однак ситуація кардинально змінилася, коли чисельність даних підрозділів безпеки почала поступово збільшуватись і на 1950 рік нараховувала вже 65 тис. осіб [17, s. 212]. До того ж Радянський Союз надавав і певне озброєння, в тому числі гранатомети, реактивні літаки, та сприяв налагодженню фахової військової підготовки цих структур. Таким чином, на цей час Народна поліція, на думку Франка-Хайнца Бауера, була більше схожою на регулярні військові частини, проте правляча в НДР Соціалістична єдина партія Німеччини наголошувала виключно на її поліцейському характері [9].

Про побоювання щодо нарощування військового контингенту в Східній Німеччині писав у своїх спогадах і Конрад Аденауер [6, s. 345]. До того ж, аналізуючи матеріали засобів масової інформації, можна сміливо стверджувати, що ідея відбудови армії виникла в першого канцлера практично з перших днів існування самої ФРН. Зокрема на цей факт вказує інтерв'ю Конрада Аденауера американському виданню «Cleveland Plain Dealer» від 4 грудня 1949 р., в якому він зазначає наступне: «Німеччина повинна зробити свій внесок у захист Європи під керівництвом вищого європейського командування. З цього моменту Сполученим Штатам Америки буде не лише правильно, а й необхідно поширити свою військову програму також і на Німеччину» [16].

У самому західнонімецькому суспільстві ідею переозброєння сприйняли досить вороже. Наприклад, протягом 1949 – 1955 рр. відбулася низка акцій протесту християнських, профспілкових, соціал-демократичних організацій тощо проти ремілітаризації країни. Найбільш відомими постатями в даному русі були німецький теолог Мартін Німеллер, майбутній президент ФРН Густав Гайнеман, лауреат Нобелівської премії миру 1952 р. Альберт Швейцер та інші [8].

У свою чергу також варто не забувати, що на території ФРН на той час ще діяв окупаційний режим. 10 квітня 1949 р. було опубліковано Окупаційний Статут, в якому зазначалося, що Союзницька рада зберігає свій контроль над деякими сферами державної влади, зокрема йдеться про зовнішню політику, репарації, питання біженців тощо [10]. Під контролем союзників залишався також процес демілітаризації, який рішеннями Потсдамської конференції визначався як один із наріжних каменів оновлення повоєнної Німеччини. Таким чином, будь які наміри та спроби переозброєння перш за все мали робити Союзники. Вперше на цьому рівні питання щодо побудови збройних сил ФРН було порушено 16 травня 1950 року в місті Петербург (земля Північний Рейн-Вестфалія). Тут відбулася зустріч Конрада Аденауера з представниками окупаційних держав, у тому числі з Верховним комісаром США Джоном Маклоєм, які дали згоду на початок планування майбутніх збройних сил [4]. Однак дані дії мали бути цілком таємними та не афішуватися, адже відповідно до «Закону Вищої комісії союзників про ліквідацію німецького мілітаризму» від 16 грудня 1949 р. на території ФРН було заборонено не просто будувати збройні сили, але й розробляти плани, принципи, теорії майбутньої армії, проводити підготовку, відкривати військові навчальні заклади тощо [20, s.48].

У свою чергу 24 травня 1950 року Конрад Аденауер призначає колишнього генерала танкових військ Вермахту Герхарда фон Шверіна своїм консультантом з військових справ. На практиці фон Шверін очолив спеціальне відомство у справах «служби батьківщині» («Zentrale für Heimatdienst»), яке мало зосередитися на розбудові високомобільної та воєнізованої федеральної поліції. Крім нього до даного відомства також увійшли полковник Курт фон Кінле (помічник зі стратегічних питань), Отто Фішер (відповідав за кадровий, навчальний та тактичний напрям), Ахім Остер (займався розвідувальною службою) та ін. З американської сторони консультантом було призначено генерала Джорджа Хейса, співробітника американської військової адміністрації в Німеччині, який згодом у 1952 році очолить американські війська в Австрії [12, s. 45].

Певним каталізатором розбудови збройних сил ФРН стала Корейська війна, яка розпочалася 25 червня 1950 р., внаслідок чого частина американського військового контингенту була змушена передислокуватися, що значно змінювало баланс сил в Центральній Європі та Німеччині зокрема. В той самий час збройні формування на території НДР почали лише нарощуватися: за різними даними там перебувало 220 тис. радянських солдат, 6 тис. танків та 70 тис. особового складу Народної поліції [19, s. 139]. На це також вказує

доповідь, проголошена в липні 1950 року в британському парламенті міністром оборони Менні Шинвелом, який зазначив, що кількість дивізій в НДР зросла до 30, вони забезпечені усім необхідним, мають хороший запас провізії та знаходяться в бойовій готовності [21].

У той самий час в серпні 1950 року відбулася чергова зустріч Конрада Аденауера з генералом Джорджем Хейсом, на якій було порушено ряд питань, і зокрема, чи зможе західнонімецька поліція протидіяти в разі нападу Народній поліції НДР, чи знайдеться достатня кількість голосів в Бундестазі для підтримки побудови Федеральної воєнізованої поліції (Bereitschaftspolizei), чи будуть Західні держави розглядати напад на ФРН як напад на весь Західний світ. Також на даній зустрічі було вирішено створити спеціальну експертну військову комісію задля розробки концепції майбутніх збройних сил та політики оборони [6, s. 360–361].

У той же час в Європі почала активно обговорюватися ідея створення єдиної європейської армії, в тому числі із залученням німецького контингенту. Так, 11 серпня 1950 року дана ініціатива була висунута Вінстоном Черчиллем у Раді Європи [5]. Через місяць 11 вересня чи не в перше публічно висловився з цього приводу також Державний секретар США Дін Ачесон, який також підтримав дану ідею [24]. Однак такі наміри США з приводу переозброєння ФРН були сприйняті вороже у Франції, і це не дивно, адже обидві країни мають спільний кордон. Франція одна з перших була окупована нацистською Німеччиною, тому побоювання щодо ремілітаризації були цілком виправданими. Певною мірою знайти компроміс намагався прем'єр-міністр Франції 1950 – 1951 років Рене Плевен, який запропонував створити європейське оборонне співтовариство, однак з певними запобіжниками щодо Німеччини. У самому плані пропонувалося створити спільну європейську армію під єдиним командуванням, тобто німецькі війська мали бути інтегровані та знаходитися постійно під контролем інших держав. Паралельно з цим заборонялося формувати, рекрутувати будь-які війська, які б знаходилися не в сфері юрисдикції європейського оборонного співтовариства (ст. 9). Проте існував один виняток, який дозволяв державам-членам створювати армію за умови, що вона буде розміщена не в Європі (ст.10, §1), тобто здебільшого це стосувалося держав, що мають колонії (Велика Британія, Франція тощо) [22].

Однак дана ініціатива не отримала підтримки у французькому суспільстві та була відхилена парламентом 30 серпня 1954 року 319 голосами проти 264 [24]. Варто зазначити, що через рік за аналогічним принципом буде створено

Європейську спільноту з вугілля та сталі, що покладе початок довготривалому процесу європейської інтеграції.

Активні військові дії в Кореї, а також нарощування військового контингенту в НДР спонукали керівництво ФРН швидше приступити до розробки установчих документів та принципів побудови майбутніх збройних сил. Експертна військова комісія, яка була створена ще в серпні 1950 року в результаті переговорів Конрада Аденауера та Джорджа Хейса, вперше приступила до роботи 6 – 9 жовтня 1950 року. Варто зазначити, що більше дана комісія не збиралася. Протягом декількох днів було обговорено ряд важливих питань, які стосувалися принципів побудови армії, умов та стратегії її використання тощо. Зокрема передбачалося, що основою німецького внеску в європейську оборонну систему будуть танкові дивізії, які, разом з іншими європейськими державами, в разі наступу ворога, будуть спроможні втримати кордон та протистояти першим атакам [19, s. 174]. Окрім цього передбачалося формування особового складу у кількості 12 дивізій, об'єднаних у 6 корпусів, які б нараховували 250 тис. осіб. Війська планувалося розмістити рівномірно на території ФРН (по 4 дивізії на Півночі, Півдні та Заході Західної Німеччини [19, s. 174]).

Одним із непростих завдань у планах побудови збройних сил було показати, що майбутня нова армія повоєнної демократичної Німеччини не має ніякої спадковості з Вермахтом. У перші роки існування Бундесверу ставлення суспільства до нього було досить скептичним: нерідко його називали «новим Вермахтом». Тому з самого початку за пропозицією колишнього офіцера Вермахту Вольфа фон Боудіссіна було запропоновано засадничі принципи «внутрішнього лідерства» та «громадянина у формі», які діють в Бундесвері й по-сьогодні [12, s. 45]. Згодом фон Боудіссін отримав звання генерал-лейтенанта Бундесверу та займав різні керівні посади в НАТО.

Окрім нього до складу даної комісії входило ще 14 осіб, яких варто назвати та коротко охарактеризувати їх майбутню кар'єру. Так, Адольф Хойзінгер в листопаді 1955 року отримав звання генерал-лейтенанта Бундесверу, через рік став першим генеральним інспектором Бундесверу (до 1964 р.), а в 1961 р. очолив військовий комітет НАТО. Ганс Шпейдель в 1957 році отримав звання генерал-лейтенанта, а протягом 1957-1963 рр. займав пост командуючого об'єднаними сухопутними військами НАТО в Центральній Європі. Герман Ферч був одним із засновників Федеральної служби розвідки, у якій працював також Альфред Шульц-Гінріхс. Ряд інших членів комісії також займали високі посади в Бундесвері: Йоганн фон Кільмансег – бригадний генерал Бундесверу,

Роберт Кнаус – генерал авіації, Горст Крюгер – генерал-майор Бундесверу, Рудольф Майстер – генерал авіації, Еберхард фон Ностіц – бригадний генерал Бундесверу (згодом служив в Федеральній розвідувальній службі), Ганс Реттігер – генерал-лейтенант Бундесверу, Фрідріх Руге – віце-адмірал Бундесверу. Фрідолін фон Еттерлін займався військовими дослідженнями. Вальтер Гладіш та Генріх фон Вієтінгоф-Шель загинули ще до створення Бундесверу.

У результаті діяльності вище вказаної комісії було вироблено Хіммеродський меморандум 5 – 9 жовтня 1950 р. (назва походить від місця його створення – абатство Хіммерод, земля Рейнланд-Пфальц), який нерідко ще називають «фактичним народженням Бундесверу», хоча саме слово Бундесвер жодного разу не згадується в даному документі, а ця назва буде прийнята Бундестагом лише в 1956 році [8].

У той же час, у жовтні 1950 року, відбулася низка кадрових змін. Зокрема Конрад Аденауер звільнив Герхарда фон Шверіна та розпустив його відомство у справах «служби батьківщині». Натомість 26 жовтня новим радником з військових справ було призначено Теодора Бланка. З даного приводу існує декілька версій: наприклад, непорозуміння фон Шверіна та Аденауера щодо майбутніх збройних сил, конфлікт фон Шверіна та Бланка тощо. Однак найбільш вірогідною причиною є те, що Конрад Аденауер бажав показати Західним державам, у першу чергу Франції, що навіть ще до створення армії верховенство в ній матимуть політики, а не військові. Адже якщо ми звернемося до біографії фон Шверіна, то помітимо, що походив він із знатного військового роду, служив у Рейхсвері та Вермахті, мав чудову репутацію серед військової еліти тощо. На противагу ньому Теодор Бланк до приходу нацистів до влади працював у профспілках, під час Другої світової війни був призваний до Вермахту, дослужився до звання лейтенанта, однак безпосередньої участі в бойових діях не брав, здебільшого займався технічним обслуговуванням танків. Робота нового уповноваженого канцлера з питань збройних сил здебільшого сконцентрована на практичних нововведеннях, наприклад, підборі камуфляжу для військовослужбовців, технічного оснащення тощо. Також варто зазначити, що при Теодорі Бланку було створено за аналогією відомства фон Шверіна спеціальне управління (Офіс Бланка, або «пустий офіс»), яке він очолив. Згодом саме ця структура стане основою для створення Міністерства оборони ФРН (7 червня 1955 р.), а сам Бланк стане його першим міністром (1955–1956 рр.).

Одним із перших досягнень у розбудові збройних сил ФРН стало заснування 27 жовтня 1950 року Федеральної воєнізованої поліції (Bereitschaftspolizei). За задумом її організаторів саме вона мала стати ядром майбутнього Бундесверу. Дозвіл на створення подібної структури було надано на нараді Міністрів закордонних справ Франції, Великої Британії та США у вересні 1950 року в Нью-Йорку [25]. Відповідно до цього у кожній федеральній землі мав бути певний контингент воєнізованої поліції, яка слідкувала б за громадським порядком, а в разі зовнішньої загрози протистояла б ймовірному нападу зі Сходу. Однак до даного рішення досить скептично поставилося керівництво земель. Це у свою чергу призвело до того, що міністру внутрішніх справ було доручено розробити своєрідну адміністративну угоду між федеральним та земельними урядами [23].

Наступним етапом на шляху до створення Бундесверу було заснування 16 березня 1951 року Федеральної прикордонної служби (Bundesgrenzschutz) [13], яка знаходилася у підпорядкуванні Міністерства внутрішніх справ і мала б нараховувати 10 тис. осіб. Згодом у 1953 році цю чисельність було збільшено до 20 тис. осіб [25]. Фактично дана служба стала останньою ланкою перед побудовою повноцінних регулярних збройних сил.

Однак на заваді стояла ще низка нормативно-правових актів, які були прийняті після Другої світової війни та були певною перешкодою для повноцінного переозброєння ФРН. Для того щоб прибрати будь-які бар'єри протягом 19 – 23 жовтня 1954 року відбулася Паризька конференція за участі дев'яти держав (Бельгія, Нідерланди, Люксембург, США, Канада, Велика Британія, Франція, Італія та Німеччина). В останній день було підписано Паризькі угоди, які не лише змінили подальшу воєнно-політичну історію ФРН, але й мали також помітний вплив на всю Європу. Щодо ФРН, то було проголошено наступні положення: віднині вона має повний суверенітет у своїх внутрішніх та зовнішніх справах (Ст.1 п.1) [3]. Відповідно це означало скасування окупаційного режиму, що був встановлений одразу по завершенню Другої світової війни (Ст.1 п.2). Щоправда західні союзні держави все ж таки залишали за собою певні права на території ФРН, зокрема це стосується розміщення збройних контингентів (Ст.2 п.2), а у випадку надзвичайної ситуації (перелік також зазначено у договорі) вони навіть могли бути використані для наведення порядку (Ст.5 п.3). Окрім даних домовленостей, було також вирішено, що ФРН разом з Італією приєднаються до Брюссельського договору та вступлять до НАТО [18]. Після того, як 5 травня 1955 року ці домовленості набудуть чинності, згодом 7 червня 1955 р. буде

створено Міністерство оборони ФРН, а вже 12 листопада 1955 р. на службу в армію буде прийнято перших 101 добровольців [15].

Висновки. Отже з утворенням двох німецьких держав у 1949 р., які в умовах Холодної війни опинилися у ворогуючих таборах, для ФРН чи не відразу постала потреба ремілітаризації та побудови армії задля захисту своїх кордонів від потенційної загрози зі Сходу та досягнення повного суверенітету. На це також впливали деякі процеси та обставини, які умовно можна поділити на внутрішньо-німецькі та зовнішні.

Зокрема до перших можна віднести активне нарощування військової сили, створення парамілітарних формувань та загалом мілітаризації Східної Німеччини, що опинилася в радянській зоні окупації. Про потенційну загрозу зі Сходу нерідко згадував у своїх спогадах й Конрад Аденауер.

Разом з тим, до внутрішніх німецьких чинників додавалися також і зовнішні обставини. Однією з найголовніших був початок Корейської війни, у результаті чого американський військовий контингент, який розміщувався у Європі, був змушений змінити своє місце дислокації. Це у свою чергу призвело до чисельного домінування радянських контингентів у Європі, чого побоювалися Західні держави. Таким чином постала потреба замінити американські частини на німецькі, які у разі нападу СРСР мали одними з перших тримати оборону та не дати противнику просунути далі на Захід, а у разі контрнаступу своїми танковими клинами проходити все далі на ворожу територію.

У даному можна стверджувати, що в силу вищезазначених обставин саме США мали вирішальний вплив на ремілітаризацію Німеччини. Це проявлялося у чисельних зустрічах американського військового керівництва із німецькими політиками, лобіюванні створення федеральної поліції на Нью-Йоркській конференції міністрів закордонних справу вересні 1950 року. В свою чергу ФРН за ініціативи її першого канцлера Конрада Аденауера почала також проводити послідовний та цілеспрямований курс, який призвів спочатку до створення воєнізованої федеральної поліції та прикордонної служби, які згодом стали ядром Бундесверу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Глазунов Н.К. Бундесвер и НАТО: История создания и развития вооруженных сил ФРГ (1955–1978) / Николай Кузьмич Глазунов. – Москва: Воениздат, 1979. – 271 с.
2. Залетный А.Ф. Милитаризация ФРГ. (1955–1966 гг.): Автореферат дис. на соискание ученой степени доктора исторических наук / Залетный Алексей Федорович – Москва, 1966. – 45 с.

3. Парижские соглашения [Електронний ресурс]. – 1954. – Режим доступу до ресурсу: https://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0018_par&object=translation&l=ru (Дата звернення 24.01.2021).
4. Полонский И. Первые шаги бундесвера. Как создавалась армия ФРГ [Електронний ресурс] / Илья Полонский // Военное обозрение. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://topwar.ru/88807-pervye-shagi-bundesvera-kak-sozdavalas-armiya-frg.html> (Дата звернення 23. 01. 2021).
5. Address given by Winston Churchill to the Council of Europe [Електронний ресурс] // Digital Research in European Studies. – 11.08.1950 – Режим доступу до ресурсу: https://www.cvce.eu/en/obj/address_given_by_winston_churchill_to_the_council_of_europe_strasbourg_11_august_1950-en-ed9e513b-af3b-47a0-b03c-8335a7aa237d.html (Дата звернення 19.01.2021)
6. Adenauer K. Erinnerungen 1945 – 1953 [Електронний ресурс] / Konrad Adenauer // DEUTSCHE VERLAGS-ANSTALT STUTTGART. – 1980. – Режим доступу до ресурсу: https://www.konrad-adenauer.de/application/files/2914/5951/6452/Adenauer_Erinnerungen.pdf (Дата звернення 19.01.2021).
7. Auf dem Weg zum Verteidigungsministerium: Die Zentrale für Heimatdienst und das "Amt Blank" 1950–1955 [Електронний ресурс] // Das Bundesarchiv – Режим доступу до ресурсу: <https://www.bundesarchiv.de/DE/Content/Virtuelle-Ausstellungen/Auf-Dem-Weg-Zum-Verteidigungsministerium-Die-Zentrale-Fur-Heimatdienst-Und-Das-Amt-Blank-1950-1955/auf-dem-weg-zum-verteidigungsministerium-die-zentrale-fur-heimatdienst-und-das-amt-blank-1950-1955.html> (Дата звернення 20.01.2021)
8. Bald D. Die Politik der Wiederbewaffnung [Електронний ресурс] / Detlef Bald. // Bundeszentrale für politische Bildung. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.bpb.de/politik/grundfragen/deutsche-verteidigungspolitik/199276/wiederbewaffnung> (Дата звернення 20.01.2021).
9. Bauer F. „Geräuschlos“ und „ohne Geschrei!“ – Sicherheitspolitik von 1949 bis 1956 [Електроннийресурс] / Frank Heinz Bauer // Bundeszentrale für politische Bildung. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/deutschlandarchiv/288677/sicherheitspolitik-beider-deutscher-staaten-von-1949-bis-1956> (Дата звернення 20.01.2021).
10. Besatzungsstatut zur Abgrenzung der Befugnisse und Verantwortlichkeiten zwischen der zukünftigen deutschen Regierung und der Alliierten Kontrollbehörde [Електронний ресурс]. – 1949. – Режим доступу до ресурсу: https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0013_bes&object=abstract&st=&l=de (Дата звернення 20.01.2021).
11. Dahlhoff G. Konrad Adenauer. Innenpolitik 1949–53 und ihre Bedeutung / Günther Dahlhoff. – Marburg: Tectum Verlag, 2015. – 674 S.
12. Dossier Deutsche Verteidigungspolitik [Електронний ресурс] // Bundeszentrale für politische Bildung. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <file:///C:/Users/User/Downloads/pdflib-199272.pdf> (Дата звернення 23.01.2021).
13. Gesetz über den Bundesgrenzschutz und die Einrichtung von Bundesgrenzschutzbehörden [Електронний ресурс] // Bundesanzeiger Verlag. – Bonn, 16.03.1951. – Режим доступу до ресурсу: https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?start=%2F%2F%5B%40attr_id%3D%27bgbl151s0201.pdf%27%5D#_bgbl_%2F%2F%5B%40attr_id%3D%27bgbl151s0201.pdf%27%5D_1614255878906 (Дата звернення 25.01.2021).
14. Kellerhoff S. Mit diesem Waffen-Schrott startete die Bundeswehr [Електронний ресурс]. / Sven Felix Kellerhoff // Welt. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.welt.de/geschichte/article148751699/Mit-diesem-Waffen-Schrott-startete-die-Bundeswehr.html> (Дата звернення 22.01.2021).

15. Keßelring A. Aufstellung der Bundeswehr [Электронный ресурс] / A. Keßelring, T. Loch // Konrad Adenauer Stiftung. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.kas.de/de/web/geschichte-der-cdu/kalender/kalender-detail/-/content/gruendung-der-bundeswehr> (Дата звернення 24.01.2021).
16. Leacacos P. Artikel des Europakorrespondenten der amerikanischen Zeitung "Cleveland Plain Dealer", Leacacos, über ein Interview mit dem Bundeskanzler [Электронный ресурс] / Peter John Leacacos // Konrad-Adenauer-Stiftung. – 1949. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.konrad-adenauer.de/quellen/interviews/1949-12-04-cleveland-plain-dealer> (Дата звернення 21.01.2021).
17. Lindenberger T. Volkspolizei. Herrschaftspraxis und öffentliche Ordnung im SED-Staat 1952–1968 [Электронный ресурс] / Thomas Lindenberger // Zentrum für Zeithistorische Forschung. – 2003. – Режим доступа до ресурсу: https://zeitgeschichte-digital.de/doks/frontdoor/deliver/index/docId/531/file/Lindenberger_Volkspolizei_2003.pdf (Дата звернення 23.01.2021)
18. Protocol No. I (and Annex) Modifying and Completing the Brussels Treaty [Электронный ресурс]. – 1954. – Режим доступа до ресурсу: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/we003.asp (Дата звернення 24.01. 2021).
19. Rautenberg H. Die "Himmeroder Denkschrift" vom Oktober 1950 [Электронный ресурс] / H. Rautenberg, N. Wiggershaus. – Режим доступа до ресурсу: [file:///C:/Users/User/Downloads/\[21966850%20-%20Milit%C3%A4rgeschichtliche%20Zeitschrift\]%20Die%20%20%20C2%BBHimmeroder%20Denkschrift%20%20%20C2%AB%20vom%20Oktober%201950.pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/[21966850%20-%20Milit%C3%A4rgeschichtliche%20Zeitschrift]%20Die%20%20%20C2%BBHimmeroder%20Denkschrift%20%20%20C2%AB%20vom%20Oktober%201950.pdf) (Дата звернення 23.01.2021)
20. Rechtsbestimmungen der Alliierten zum Sport in Deutschland 1944–1950 zusammengestellt von Prof. Dr. Claus Tiedemann, Hamburg. – 1989. - [Электронный ресурс] / ClausTiedemann – Режим доступа до ресурсу: https://www.offenburgerfv.de/pdf/alliiertes_rechtsdokumente.pdf (Дата звернення 20.01.2021).
21. Regierungserklärung des Bundeskanzlers Adenauer in der 98. Sitzung des Deutschen Bundestages [Электронный ресурс] // Konrad-Adenauer-Stiftung. – 1950. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.konrad-adenauer.de/quellen/erklarungen/1950-11-08-regierungserklaerung> (Дата звернення 18.01.2021).
22. Vertrag über die Gründung einer Europäischen Verteidigungsgemeinschaft [Электронный ресурс] // Bundesanzeiger Verlag. – 27.05.1952. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.politische-union.de/evgv/> (Дата звернення 19.01.2021).
23. Verwaltungsabkommen mit den Ländern über die Errichtung von Bereitschaftspolizeien [Электронный ресурс] // Das Bundesarchiv. – 1950. – Режим доступа до ресурсу: https://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/0100/k/k1950k/kap1_2/kap2_80/para3_8.html (Дата звернення 24.01.2021).
24. Vor 65 Jahren: Das Scheitern der Europäischen Verteidigungsgemeinschaft [Электронный ресурс] // Bundeszentrale für politische Bildung. – 2019. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.bpb.de/politik/hintergrund-aktuell/295713/evg-vertrag> (Дата звернення 23.01.2021).
25. Winter M. Kleine Geschichte des Bundesgrenzschutzes – eine Chronologie [Электронный ресурс] / Martin Winter // Institut für Bürgerrechte & öffentliche Sicherheit. – 1994. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.cilip.de/1994/02/24/kleine-geschichte-des-bundesgrenzschutzes-eine-chronologie/> (Дата звернення 24.01.2021).

References:

1. Glazunov N.K., (1979). *Bundesver i NATO: Istoriya sozdaniya i razvitiya vooruzhennykh sil FRG (1955–1978)*. Moscow: Voennydat [in Russian].
2. Zaletnyj, A.F. (1966). *Militarizatsiya FRG. (1955–1966 gg.)*: Avtoreferat dis. Na soiskanie uchenoi stepeni doktora istoricheskikh nauk. Moscow [in Russian].

3. *Paryzhskie sohlasheniya*, (1954). Retrieved from: https://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0018_par&object=translation&l=ru [in Russian].
4. Polonskyj, Y. (2016). Pervye shagi bundesvera. Kak sozdavalas armiya FRG. *Voennoe obozrenye*. Retrieved from: <https://topwar.ru/88807-pervye-shagi-bundesvera-kak-sozdavalas-armiya-frg.html> [in Russian].
5. Address given by Winston Churchill to the Council of Europe (1950). *Digital Research in European Studies*. Retrieved from: https://www.cvce.eu/en/obj/address_given_by_winston_churchill_to_the_council_of_europe_strasbourg_11_august_1950-en-ed9e513b-af3b-47a0-b03c-8335a7aa237d.html [in English].
6. Adenauer K. (1980). Erinnerungen 1945–1953. *Deutsche Verlags-Anstalt*. Retrieved from: https://www.konrad-adenauer.de/application/files/2914/5951/6452/Adenauer_Erinnerungen.pdf [in German].
7. Auf dem Weg zum Verteidigungsministerium: Die Zentrale für Heimatdienst und das "Amt Blank" 1950–1955. *Das Bundesarchiv*. Retrieved from: <https://www.bundesarchiv.de/DE/Content/Virtuelle-Ausstellungen/Auf-Dem-Weg-Zum-Verteidigungsministerium-Die-Zentrale-Fur-Heimatdienst-Und-Das-Amt-Blank-1950-1955/auf-dem-weg-zum-verteidigungsministerium-die-zentrale-fur-heimatdienst-und-das-amt-blank-1950-1955.html> [in German].
8. Bald, D. (2015). *Die Politik der Wiederbewaffnung. Bundeszentrale für politische Bildung*. Retrieved from: <https://www.bpb.de/politik/grundfragen/deutsche-verteidigungspolitik/199276/wiederbewaffnung> [in German].
9. Bauer, F. (2019). „Geräuschlos“ und „ohne Geschrei!“ – Sicherheitspolitik von 1949 bis 1956. *Bundeszentrale für politische Bildung*. <https://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/deutschlandarchiv/288677/sicherheitspolitik-beider-deutscher-staaten-von-1949-bis-1956> [in German].
10. *Besatzungsstatut zur Abgrenzung der Befugnisse und Verantwortlichkeiten zwischen der zukünftigen deutschen Regierung und der Alliierten Kontrollbehörde* (1949). Retrieved from: https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0013_bes&object=abstract&st=&l=de [in German].
11. Dahlhoff, G. (2015). *Konrad Adenauer. Innenpolitik 1949–53 und ihre Bedeutung*. Marburg: Tectum Verlag [in Germany].
12. Dossier Deutsche Verteidigungspolitik. (2021). *Bundeszentrale für politische Bildung*. Retrieved from: <file:///C:/Users/User/Downloads/pdflib-199272.pdf> [in German].
13. Gesetz über den Bundesgrenzschutz und die Einrichtung von Bundesgrenzschutzbehörden (1951). *Bundesanzeiger Verlag*. Retrieved from: https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?start=%2F%2F%5B%40attr_id%3D%27bgbl151s0201.pdf%27%5D#bgbl_%2F%2F%5B%40attr_id%3D%27bgbl151s0201.pdf%27%5D_1614255878906 [in German].
14. Kellerhoff, S. (2015). Mit diesem Waffen-Schrott startete die Bundeswehr. *Welt*. Retrieved from: <https://www.welt.de/geschichte/article148751699/Mit-diesem-Waffen-Schrott-startete-die-Bundeswehr.html> [in German].
15. Keßelring, A. (2020). Aufstellung der Bundeswehr. *Konrad Adenauer Stiftung*. Retrieved from: <https://www.kas.de/de/web/guest/geschichte-der-cdu/kalender/kalender-detail/-/content/gruendung-der-bundeswehr> [in German].
16. Leacacos, P.J. (1949). Artikel des Europakorrespondenten der amerikanischen Zeitung "Cleveland Plain Dealer", Leacacos, über ein Interview mit dem Bundeskanzler. *Konrad-Adenauer-Stiftung*. Retrieved from: <https://www.konrad-adenauer.de/quellen/interviews/1949-12-04-cleveland-plain-dealer> [in German].
17. Lindenberger, T. (2003). Volkspolizei. Herrschaftspraxis und öffentliche Ordnung im SED-Staat 1952–1968. *Zentrum für Zeithistorische Forschung*. Retrieved from: <https://zeitgeschichte->

digital.de/doks/frontdoor/deliver/index/docId/531/file/Lindenberger_Volkspolizei_2003.pdf [in German].

18. Protocol No. I (and Annex) Modifying and Completing the Brussels Treaty. (1954). Retrieved from: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/we003.asp [in English].

19. Rautenberg, H. (1950). *Die "Himmeroder Denkschrift" vom Oktober 1950*. Retrieved from: [file:///C:/Users/User/Downloads/\[21966850%20-%20Milit%C3%A4rgeschichtliche%20Zeitschrift\]%20Die%20C2%BBHimmeroder%20Denkschrift%20C2%AB%20vom%20Oktober%201950.pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/[21966850%20-%20Milit%C3%A4rgeschichtliche%20Zeitschrift]%20Die%20C2%BBHimmeroder%20Denkschrift%20C2%AB%20vom%20Oktober%201950.pdf) [in German].

20. Rechtsbestimmungen der Alliierten zum Sport in Deutschland 1944–1950 zusammengestellt von Prof. Dr. Claus Tiedemann (1989). Hamburg. Retrieved from: https://www.offenburgerfv.de/pdf/alliiierter_rechtsdokumente.pdf [in German].

21. Regierungserklärung des Bundeskanzlers Adenauer in der 98. Sitzung des Deutschen Bundestages. (1950). *Konrad-Adenauer-Stiftung*. Retrieved from: <https://www.konrad-adenauer.de/quellen/erklaerungen/1950-11-08-regierungserklaerung> [in German].

22. Vertrag über die Gründung einer Europäischen Verteidigungsgemeinschaft. (1952). *Bundesanzeiger Verlag*. Retrieved from: <http://www.politische-union.de/evgv/> [in German].

23. Verwaltungsabkommen mit den Ländern über die Errichtung von Bereitschaftspolizeien. (1950). *Das Bundesarchiv*. Retrieved from: https://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/0100/k/k1950k/kap1_2/kap2_80/para3_8.html [in German].

24. Vor 65 Jahren: Das Scheitern der Europäischen Verteidigungsgemeinschaft. (2019). *Bundeszentrale für politische Bildung*. Retrieved from: <https://www.bpb.de/politik/hintergrund-aktuell/295713/evg-vertrag> [in German].

25. Winter, M. (1994). *Kleine Geschichte des Bundesgrenzschutzes – eine Chronologie*. *Institut für Bürgerrechte & öffentliche Sicherheit*. Retrieved from: <https://www.cilip.de/1994/02/24/kleine-geschichte-des-bundesgrenzschutzes-eine-chronologie/> [in German].

Oleksandr Ivanov,

Ph.D (History), Associate Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Danylo Matviienko,

Master's Student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PREREQUISITES AND REASONS FOR THE REMILITARIZATION OF GERMANY AND THE FORMATION OF THE BUNDESWEHR (1949–1957)

Annotation. *Based on the analysis of published sources, and the research of German, Soviet and Russian historians, the reasons and preconditions that led to the remilitarization of West Germany are clarified. Moreover, the authors also aim to highlight the processes of preparation and political decision-making, as well as the role of historical figures who influenced the construction of the West German army and directly participated in this process. Where as this problem has not been the subject of special analysis in Ukrainian historiography yet, this to some extent determines the scientific novelty of this article.*

The authors pay special attention to the factors that influenced on the creation of the West German army, namely the internal political circumstances: the split of Germany and the need to build a new sovereign West German state, increasing military power in East Germany. External factors included the development of the Cold War in the world, one of the objects of which was

post-war Germany, as well as the beginning of the Korean War, which caused a violation of the balance of military power in Europe.

As a result of the research, the authors came to the conclusion that the decisive factor in the creation of the West German armed forces were international factors. This is confirmed by the fact that at international meetings of representatives of the United States, Great Britain and France, as well as during bilateral dialogues between the West German and American leadership, the issue of remilitarization of Germany was constantly in the spotlight. After all, without information of the US military administration, which was then in Germany, it would be impossible to begin conceptual and legislative support for the construction of the army, conscription, development of strategic and tactical plans for its use.

Keywords: *Bundeswehr, Konrad Adenauer, remilitarization, NATO USSR, USA, Germany.*

Надійшла до редколегії 17.08.2021

УДК 94 “1964/1975”

<https://doi.org/10.17721/2524-048X.2021.20.6>

Олег Купчик,

канд. іст. наук, доц.

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЗВ'ЯЗКИ КДУ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА З НАУКОВИМИ Й ОСВІТНИМИ УСТАНОВАМИ КРАЇН «СОЦІАЛІСТИЧНОГО БЛОКУ» (1964–1975 РР)

Анотація. У статті розкрито міжнародне співробітництво Київського Державного Університету імені Тараса Шевченка з науковими й освітніми установами країн «соціалістичного блоку» в 1964–1975 роках. Згадано про візити керівництва університетів Чехословаччини, Польщі, Румунії, Угорщини, Східної Німеччини до КДУ ім. Т. Г. Шевченка для ознайомлення з організацією наукової, навчальної та виховної роботи, а також про візити ректорів, проректорів, деканів факультету Київського університету з аналогічною метою до вузів країн «соціалістичного блоку». Зазначено про налагодження факультетами і кафедрами КДУ ім. Т. Г. Шевченка міжнародних зв'язків шляхом укладення угод із факультетами і кафедрами вузів країн «соціалістичного блоку».

Розкрито участь наукових і науково-педагогічних працівників університету в конференціях, семінарах, конгресах, симпозиумах Югославії, Болгарії, Чехословаччини, Східної Німеччини, Угорщини, Польщі, Чехословаччини, Румунії. Висвітлено тематику лекцій і наукових доповідей в КДУ ім. Т. Г. Шевченка німецьких, чехословацьких, польських, угорських викладачів і науковців. Проінформовано про спільні наукові проекти учених Київського університету з колегами із університетів Праги, Братислави, Брно, Кракова, Лейпцига, Дебрецена. Розказано, що науковці й викладачі Київського університету публікували статті у виданнях країн «соціалістичного блоку». А науковці й викладачі з цих країн натомість публікували у «Віснику» Київського університету. Розкрито тему закордонного стажування. Зазначено, що радянські студенти проходили виробничу практику в Східній Німеччині, Польщі, Угорщині. Проінформовано, що студенти-чехословаки, поляки, болгари та ін. навчалися в аспірантурі Київського університету, де готували й успішно захищали дисертації. Згадано про проведення міжнародного книгообміну. Розказано про співпрацю молодіжних організацій, зокрема про т.зв. «будівельні загони» радянських студентів до Лейпцига і Кракова. Згадано про міжнародні спортивні змагання. Зауважено про динамічне зростання в КДУ ім. Т. Шевченка протягом 1971–1975 років чисельності студентів з країн «соціалістичного блоку».

Ключові слова: візит, делегація, конференція, книгообмін, лекція, угода, університет.

Постановка проблеми. Наука й освіта покликані забезпечувати розвиток суспільства. Наукові знання допомагають йому знаходити відповіді на поставлені актуальні питання та способи долати складні проблеми. А вища освіта має на основі наукових знань готувати кваліфікованих фахівців, які й задовільняють потреби суспільства.

Провідні ж держави світу використовують міжнародне наукове й освітнє співробітництво для поглиблення закордонних зв'язків. Саме це співробітництво вони застосовують, аби поширювати в іноземних країнах

власні погляди щодо світового устрою, ідеології та культури. Не вирізнявся у цьому Радянський Союз у відносинах з країнами «соціалістичного блоку».

Для УСРР, з її формальною міжнародною правосуб'єктністю, це дало можливість відновити й розвивати втрачені колись міжнародні науково-освітні зв'язки. Виконання цього завдання було покладено на Київський Державний Університет ім. Т. Г. Шевченка і стосувалось головне наукових установ і вузів країн «соціалістичного блоку».

Аналіз джерел і літератури. Прикметно, що у радянській час були описані лише окремі епізоди співпраці Київського Державного Університету ім. Т. Г. Шевченка з науковими установами й вузами країн «соціалістичного блоку» в 1964–1975 роках. Вони подані у виданнях, присвячених історії Університету [7; 10; 11; 12; 13]. У свою чергу, сучасні українські науковці також не здійснили комплексного дослідження зв'язків КДУ ім. Т. Г. Шевченка з науковими установами й вузами комуністичних Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Румунії, Болгарії, Східної Німеччини та ін. у зазначений період [6]. Попри те, можливість розв'язання цієї наукової проблеми забезпечене джерельною базою, а саме «Текстовими звітами про учбову та науково-дослідну роботу університету» й матеріалами газети «Київський університет».

Постановка завдання. Нині у питанні покращення ефективності міжнародних зв'язків українські університети здебільшого вдаються до іноземного досвіду. Попри це ними майже повністю знівельовано і призабуто досвід міжнародної співпраці університетів радянського періоду. Тому метою статті є розкрити зміст, напрями, форми та способи здійснення КДУ ім. Т. Г. Шевченка міжнародного співробітництва з країнами «соціалістичного» блоку в 1964–1975 роках.

Основний матеріал. До 1964 року у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка сформувався колектив досвідчених і знаних наукових та науково-педагогічних працівників. Основні потреби університету у навчальній і науково-методичній літературі тоді були забезпечені, він володів добротною матеріально-технічною базою. Це дозволило університету розвивати налагоджені раніше зв'язки з науковими установами й вузами країн «соціалістичного блоку». На цей час він мав двосторонні угоди про співробітництво з Братиславським університетом ім. Я. А. Коменського, Університетом ім. Я. Є. Пуркіне в м. Брно (ЧССР), Дебреценським університетом ім. Л. Кошута (Угорщина), Загребським університетом (Югославія), Лейпцігським університетом ім. Карла Маркса (НДР), Ягеллонським університетом в м. Кракові (Польща) [21, арк. 198].

Для ознайомлення з організацією навчальної, наукової та виховної роботи в університетах країн «соціалістичного блоку», їх матеріально-технічною базою, функціонуванням студентського самоврядування щороку виїздили університетські делегації, до яких входили академік АН УРСР, ректор Швець І. Т., проректор з навчальної роботи, член-кореспондентом АН УРСР Маринич О. М., проректор з наукової роботи, професор Жмудський О. З. і декани факультетів. Так у 1965 році вони побували у Братиславському університеті, в 1966 році – Будапештському, в 1967 році – Празькому, в 1968 році – Дебреценському, в 1969 році – м. Брно, в 1970 році – Краківському, Лейпцігському університетах.

З аналогічною метою КДУ ім. Т. Г. Шевченка відвідували делегації вузів країн «соціалістичного блоку», серед них: очолювана проректором з наукової роботи, проф. Л. Богнаром делегація Дебреценського університету (1966 р.), делегації від юридичних факультетів Ягеллонського, Братиславського, Лейпцігського університетів (1967 р.), делегація від хімічного факультету Будапештського університету (1968 р.). В 1970 році Київський університет відвідали: очолювана ректором проф. В. Ернестом делегація Лейпцігського, проректором проф. І. Коня делегація Дебреценського, очолювана д-ром А. Рейнце делегація від економічного факультету Лейпцігського та ін. університетів [22, арк. 240; 24, арк. 164].

Тоді ж науковці й викладачі КДУ ім. Т. Г. Шевченка брали участь у наукових заходах, які організовували наукові установи й вузи країн «соціалістичного блоку». Так ректор університету, академік АН УРСР Швець І. Т. взяв участь у симпозіумі в Югославії з доповіддю на тему «Університет сьогодні», проректор доц. Цветков В. В. на симпозіумі в німецькому місті Лейпциг виступив з доповіддю «Проблеми зв'язку середньої школи й університетської освіти».

З доповідями у наукових установах та вузах країн «соціалістичного блоку» в цей час виступили проф. Всехсвятський С. К. (в ЧССР на конгресі астрономів), доц. Макарова Г. І. (в Польщі на симпозіумі з проблем програмованого навчання і використання навчальних машин), проф. Білий М. У. та доц. Карханін Ю. І. (в Угорщині на конференції з проблем люмінесценції), проф. Калужнін Л. А. (в НДР), проф. Шинкарук В. І. (в Празі на Гегелівському конгресі). Декан філологічного факультету доц. Ішук А. О. з доповіддю виступив на Міжнародному конгресі славистів (Софія, Болгарія).

Особливо активно науковці й викладачі КДУ ім. Т. Г. Шевченка брали участь в наукових заходах, організованих чехословацькими колегами. Так

доцент Маляренко А. Н. виступив з доповіддю на тему «Прогресивна преса Закарпатської України другої половини ХІХ ст.» на конференції в Пряшеві, доцент Лисиченко В. К. виступив з доповіддю «Про розвиток програмованого навчання і використання навчальних машин у Київському університеті» на міжнародному симпозиумі в Братиславі, доцент Бондар А. Д. виступив з доповіддю «А. В. Духнович і розвиток народної школи на Закарпатті» на конференції в Пряшеві, професор Богач П. Г. на виступив конференції фізіологів з доповіддю на тему «Роль гіпоталаруса в регуляції у вживанні продуктів харчування і води». На запрошення науково-дослідного інституту при Генеральній Прокуратурі ЧССР заступник декана юридичного факультету доцент Лисиченко В. К. у 1965 р. виступив з доповідями «Про систему науково-дослідних криміналістичних установ в СРСР» і «Про науково-пізнавальне значення судової статистики» [22, арк. 239].

З науковими доповідями в Братиславському університеті виступили провідні учені-юристи університету, а саме проф. Матвеев Г. К., проф. Недбайло П. О., декан юридичного факультету, доц. Заворотько П. П. У наступному році в Дебреценському університеті з доповіддю на тему «50-річчя розвитку астрономії в СРСР» доповідав проф. Всехсвятський С. К. У 1969 році у Лейпцігському університеті з науковими доповідями виступили проректор університету доц. Карнухов І. М., зав. кафедри ядерної фізики проф. Стрижак В. І., професори фізичного факультету Голик О. З. і Горбань І. С., а також доцент Петренко П. В., зав. кафедри історії КПРС проф. Матвійчук М. М., зав. кафедри міжнародного права й іноземного законодавства юридичного факультету проф. Забігайло К. С. Наступного року у Ягеллонському університеті з науковими доповідями виступили проф. Всехсвятський С. К., зав. кафедри фізико-хімії полімерів і колоїдів доц. Усков І. А., декан географічного факультету, доц. Щербань М. І. У Дебреценському університеті доповідали професор фізичного факультету Шиманський Ю. І., доц. кафедри російської мови Карпенко М. А. [23, арк. 221].

За запрошенням викладачі КДУ ім. Т. Г. Шевченка читали лекції в університетах країн «соціалістичного блоку». Так в 1965 році Особливий інтерес у студентів-юристів Братиславського університету викликали лекції доцента Лисиченка В. К. про методику складання і практичного застосування в навчальному процесі програмованих матеріалів з криміналістики. Для словацьких колег він же провів семінар на тему «Техніка складання програмованих матеріалів з криміналістики». Цього ж року у Братиславському

університеті та Університеті м. Крно прочитав лекції та провів семінари на тему «Датчики ритму кишкових скорочень» професор Богач П. Г.

В Братиславському університеті знову відзначено лекції для студентів-юристів доцента Лисиченко В. К. про використання в криміналістиці властивостей радіоактивності. А у Лейпцігському університеті хвалили його лекції про диференціацію олівців за допомогою мікрохімічного аналізу штрихових записів. У наступному році для студентів-міжнародників Варшавського університету успішно прочитав лекції про риси міжнародного права професор Лукашук І. І. А доцент Підпригора П. А. для студентів-юристів цього ж університету прочитав лекції про проблеми спадкового права у новому Цивільному кодексі УРСР. В 1969 році лекції у вузах країн «соціалістичного блоку» читали проф. Бабишев Ф. С., проф. Маркевич А. П., канд. економ. наук Литвиненко О. І., викладачі Рогачова Л. А., Сухенко К. М. та ін. [21, арк. 235; 22, арк. 239; 23, арк. 223; 24, арк. 164].

У свою чергу, впродовж 1965–1970 років з лекціями і науковими доповідями перед студентами і викладачами КДУ ім. Т. Г. Шевченка виступили науковці й викладачі наукових установ і вузів країн «соціалістичного блоку». Особливий інтерес тоді викликали лекції і доповіді професора Г. Майєра (для студентів німецької філології, 1966), зав. кафедри кримінального права Братиславського університету, директора Інституту криміналістики при Генеральній Прокуратурі ЧССР проф. Л. Шуберта (для студентів-юристів, 1967), викладача кафедри молекулярної фізики Познанського університету З. Бохинського (для студентів фізичного факультету, 1969), старшого викладача кафедри біофізики і біохімії Дебреценського університету І. Фокеге (для студентів біологічного факультету, 1969), академіка Угорської АН, проф. Л. Богнара (для студентів-хіміків, 1969), професора Ягеллонського університету В. Серчика (для студентів-істориків, 1970), доцента кафедри польської держави і права цього ж вузу С. Гродзинського (для студентів-юристів, 1970), доцента кафедри астрономії Ягеллонського університету К. Кардилевського.

Змістовними тоді ж були також лекції і наукові доповіді викладачів Лейпцігського університету, зокрема доктора філософії В. Мюллера («Теорія соціалістичної свідомості»), доктора економічних наук Р. Гатлера («Місце вчення вартості у системі сучасної буржуазної політекономії»), доктора філософії Х. Еккарта, доктора філологічних наук, професора, директора Лужицько-сербського інституту при Лейпцігському університеті Ш.-Х. Шустера («Проблематика лужицько-сербського етимологічного словника»),

«Марксистська національна політика в НДР (на прикладі лужицьких сербів)», декана економічного факультету доктора А. Рейнце («Проблеми кризового закону і його дії при імперіалізмі, і зокрема в Західній Німеччині»), «Становище і розвиток західнонімецького імперіалізму», «Третя вища реформа вищих учбових закладів в НДР при особливому врахуванні економічних наукових дисциплін») [21, арк. 237; 22, арк. 241; 23, арк. 224; 24, арк. 162].

В 1970 році перед студентами-математиками університету з цікавими доповідями виступили: асистент кафедри математики Університету ім. Ф. Шіллера Б. Лутц, науковий співробітник Інституту трудового права Лейпцігського університету Г. Тіме, проректор Дебреценського університету професор І. Коня, професор Лодзинського університету Є. Врублевські і доцент цього ж вузу В. Броневиц [24, арк. 167].

У свою чергу, науковці й викладачі КДУ ім. Т. Г. Шевченка працювали з колегами із країн «соціалістичного блоку» над спільними проектами. Так проф. Путята В. Й. разом із колегами з Лейпцігського університету працював над проблемами безпечної посадки космічного корабля на поверхню небесного тіла. Декан механіко-математичного факультету проф. Ляшко І. І. разом із ученими університетів Лейпцига і Брно працювали над новим методом чисельного розв'язання граничних задач математичної фізики. Колектив хімічного факультету університету разом із колегами із хімічного факультету Дебреценського університету, підготував науковий збірник «Органічна хімія» (1965 рік).

В 1966 році історики КДУ ім. Т. Г. Шевченка разом з колегами із Краківського, Братиславського, Брно і Дебреценського університетів підготували науково-популярний збірник «Дружба братських університетів». До 1000-річчя Польської держави вийшов збірник «Дружба, скріплена кров'ю». З колегами із університету Лейпцига підготовлено книгу «Риси нової соціалістичної людини» [22, арк. 240].

Практикувався тоді обмін науковими статтями. В 1966 році у спеціальному випуску університетського «Вісника» було опубліковано статті науковців Лейпцігського та Київського університетів. В 1969 році учені університету опублікували чотири статті у «Науковому віснику» Дебреценського університету, натомість угорські науковці – п'ять статей у «Віснику» Київського університету [24, арк. 166].

Звичним явищем стали спільна наукова робота учених КДУ ім. Т. Г. Шевченка з колегами із країн «соціалістичного блоку». Так доцент Скопенко В. В., під час стажування в Лейпцігському університеті, здійснив під

керівництвом д-ра Е. Гойера дослідження з органічної хімії. Доц. Середа І. П. у співавторстві з д-ром Х. Хенніхом підготував і опублікував наукові статті. Цікаву наукову роботу ст. викладач Сухан В. В. виконав спільно з д-ром Е. Улеманном. Під керівництвом угорського академіка Р. Богнара аспірант В. П. Хиля стажувався в Дебрецені з хімії природних сполук і досяг важливих результатів, працюючи над темою по виділенню та дослідженню флавоноїдів із японської акації. Наукові результати фізик Ситько С. П. отримав під час стажування у Польщі, а проф. Жугайлін А. В. у Берлінському університеті. У свою чергу геолог доц. Латиш В. Т. разом з угорським професором Фелдварном (Дебреценський університет) здійснили спільні експериментально-лабораторні дослідження різних мінералогічних утворень. Проф. Богач П. Г. разом зі словацькими колегами провів семінар «Датчики ритму кишечник скорочень» у Братиславському університеті. Такі молоді викладачі як Будкін В. С. і Хіль В. І. пройшли довготривале (до 10-ти місяців), стажування відповідно в ЧССР і Угорщині [21, арк. 238].

Тоді ж науковці та викладачі КДУ ім. Т. Шевченка активно проходили стажування у наукових установах та вузах країн «соціалістичного блоку». Так доцент Кундюба І. Д. у Польщі збирав матеріал для написання докторської дисертації на тему «Польсько-радянські відносини в 1944–1959 рр.», доцент Корнеєв О. П. у лабораторії з вивчення хребетних АН ЧССР ознайомлювався з методикою вивчення ссавців, професор кафедри алгебри і геометрії Калужнін Л. А. в угорських вузах ознайомлювався з роботою їх математичних кафедр. Доцент Білокін І. в Празькому університеті ознайомлювався з роботою кафедри ботаніки і функціонуючого при ній ботанічного саду, а також із роботою кафедри фізіології рослин. Тоді ж він консультувався у відомого чехословацького біолога академіка Немеца Б., відвідав Біологічний інститут АН ЧССР, дендрарій при ньому, Національний парк в Пругоніцах, а також ознайомився з рослинним складом ботанічного саду університету м. Брно, із результатами роботи кафедри ботаніки Вищої сільськогосподарської та лісової школи [22, арк. 240].

Окремими напрямком наукової співпраці КДУ ім. Т. Г. Шевченка з вузами й науковими установами країн «соціалістичного блоку» стало підготовка і захист за кордоном дисертацій, консультування аспірантів, опонування на захистах дисертацій. Так викладач факультету журналістики Бурмака М. М. під керівництвом професора Клімеша підготував до захисту в Празі кандидатську дисертацію на тему «Преса чехословацьких патріотів в СРСР в роки Великої Вітчизняної війни». Доц. Федченко П. М. у Будапешті виступив опонентом на

захисті дисертації на тему «Українська класична і радянська література в Угорщині». У свою чергу, проф. Богач П. Г. консультував з теми дисертації аспіранта-фізіолога в Кошицькому університеті. Він так само консультував аспіранта-фізіолога з АН ЧССР. Доц. Заворотько П. П. консультував аспіранта-юриста в Братиславському, а доц. Лисиченко В. К. – аспіранта-юриста цього ж університету [23, арк. 221].

Важливо, що організаційно міжнародні зв'язки налагоджували на рівні факультетів і навіть кафедр. Так механіко-математичний факультет і факультет журналістики університету уклали угоди про співпрацю з аналогічними факультетами університету Лейпцига. Кафедра органічної хімії університету уклала таку ж угоду з кафедрою органічної хімії Дебреценського університету. Предметом їх зв'язків стало дослідження хімії ізофлавоноїдів. Кафедра мікробіології університету уклала угоду про співпрацю з кафедрою мікробіологами Братиславського університету. Предметом їх зв'язків став пошук протигрибкових препаратів [24, арк. 167].

Важливим для посилення зв'язків КДУ ім. Т. Г. Шевченка з науковими установами й вузами країн «соціалістичного блоку» став обмін фотовиставками. Так до 150 річчя з дня народження Т. Г. Шевченка в закордонні вузи спрямували фотовиставку «Дорогами Тараса» із супровідним текстом доповіді про життя і діяльність видатного українського поета і Кобзаря. У зв'язку із 500-річчям першого вищого навчального закладу країни – Академії Істрополітана, фотовиставку щодо програмованого навчання було надіслано до Братиславського університету. В 1965 році була виготовлена й надіслана університету Лейпцига німецькомовна фотовиставка «Київський університет». Ця фотовиставка у Лейпцигу демонструвалась також на міжнародній конференції з питань навчання і виховання студентів. Власні фотовиставки в університеті проводили також студенти-чехословаки. Відбувались конкурси їх фото з фотороботами радянських студентів [19].

В КДУ ім. Т. Г. Шевченка організовували також виставки книг. Так у листопаді 1965 року університет разом з консульством Польської Народної Республіки в Києві провів виставку польської наукової книги, яку відвідали кілька тисяч киян. На її відкритті з привітанням виступив генеральний консул ПНР в м. Києві Щепан Стец і проректор Варшавського університету проф. Базилев Л. На виставці експонувалось кілька сотень наукових книг найвідоміших польських видавництв [5].

КДУ ім. Т. Г. Шевченка також надсилав до вузів країн «соціалістичного блоку» магнітофонні записи, які допомагали пропагувати українську культуру.

Для прикладу, наприкінці 1965 року цим вузам надіслано записи українських сучасних і народних пісень, а також музикальний альбом «Солов'їна Україна» [16].

Щоб підготувати кращих студентів, аспірантів і молодих викладачів для закордонного стажування (наказ Міністерства освіти СРСР від 30 травня 1961 р.) при університеті з 1 жовтня 1961 р. засновано 3-и місячні курси іноземних мов (на них вивчали в т.ч. німецьку мову). Тоді ж в університеті почали функціонувати групи з вивчення іноземних мов для професорсько-викладацького складу, хто готувався до довготривалих зарубіжних відряджень.

Завдяки згуртованому висококваліфікованому науково-педагогічному колективу, сформованій потужній матеріально-технічній базі, розробленому власному методичному забезпеченню, з другої половини 1960-х років студентів-чехословаків, поляків, болгар, німців почали активно приймати на навчання на профільні факультети університету. Найбільшим попитом у них користувались такі спеціальності як міжнародні відносини, російська мова та література, геологія, хімія, фізика, біологія. Станом на 1968 р. на профільних факультетах університету навчалось із 186 студентів-іноземців, країни «соціалістичного блоку» представляли: 7 болгар, 7 німців, 3 поляків, 6 угорців, 2 чехословаків [23, арк. 223].

Щодо радянських студентів, то більшу увагу приділено їх навчально-виробничій практиці в країнах «соціалістичного блоку». Так студенти-фізики і радіофізики вже традиційно проходили її на промислових підприємствах Лейпцига. Для студентів-біологів започаткували виробничі практики у Будапештському, хіміків – у Дебреценському, географів – у Краківському університетах. Радянські студенти виїздили до НДР, Чехословаччини, Польщі як з метою навчальною (стажування, практика) чи громадською (ознайомитись з побутом, звичаями, становищем народів, життям студентства) метою [20].

Окремі викладачі з країн «соціалістичного блоку» стажувались в Інституті підвищення кваліфікації. У свою чергу, аспіранти з цих країн щороку захищали кандидатські дисертації. Станом на 1968–1969 н/р. із 51 аспірантів-іноземців, 10 були болгарами, 1 німець і 1 чехословак [23, арк. 224].

Більше того, міжнародні зв'язки радянських студентів зі студентами із країн «соціалістичного блоку» намагались укріпляти за допомогою спільної праці. Відповідно до укладених угод з молодіжними організаціями (Спілка вільної німецької молоді (НДР), Союз польських студентів Ягеллонського університету (Польща) кожного літа «будівельні загони» (їх називали «Київ-Лейпциг-1968», «Київ-Краків-68») з кількома десятками найкращих студентів

вирушали на півтора місяці працювати разом з їхніми іноземними товаришами у польських та німецьких сільських господарствах та будовах. Там вони спільно проживали у таборах. Окрім праці, вони спілкувались, разом подорожували, проводили спортивні змагання. Прикметно, що в угорському Дебрецені студенти-хіміки допомагали будувати корпуси хімічного факультету місцевого університету. А зароблені гроші студенти, як правило, віддавали на благодійні цілі [4; 9; 27; 28].

Студенти університету з країн «соціалістичного блоку» працювали та відпочивали у таборах праці й відпочинку, спортивно-оздоровчих таборах, подорожували по містах України та Радянського Союзу, святкували радянські свята, зустрічались з відомими радянськими громадсько-політичними діячами, брали участь у художній самодіяльності. Уже традиційними для них стали спортивні змагання з радянськими студентами. Особливо популярними стали змагання з волейболу радянських студентів-хлопців і дівчат із колегами і колежанками із м. Брно, Ягеллонського, Дебреценського, Братиславського, Лейпцігського, Загребського університетів [1; 16].

Окрім цього в цей час КДУ ім. Т. Г. Шевченка активно відвідували політичні й громадські діячів з країн «соціалістичного блоку». Серед них були генеральний секретар польського товариства «Знання» Зігмунт Гавін, очолювана професором Георгом Майером делегація товариства німецько-радянської дружби, редактор українсько-словацького видавництва у Пряшеві Юрій Кунрад та інші [2, 3; 5; 8; 14; 15; 17; 18; 26].

У свою чергу, в цей час спостерігалась динаміка постійного зростання обміну навчальною, науковою, методичною і довідковою літературою КДУ ім. Т. Г. Шевченка з Братиславським університетом ім. Я. А. Коменського, Університетом ім. Я. С. Пуркіне в м. Брно (ЧССР), Дебреценським університетом ім. Л. Кошута (Угорщина), Загребським університетом (Югославія), Лейпцігським університетом ім. Карла Маркса (НДР), Ягеллонським університетом в м. Кракові (Польща) та академіями наук країн «соціалістичного блоку».

До середини 1970-х років в КДУ ім. Т. Г. Шевченка чисельність студентів-іноземців з країн «соціалістичного блоку» постійно зростала. Станом на 1 січня 1975 р. у ньому навчалось вже 303 особи. Найбільшими були студентські земляцтва ЧССР (52 особи), НДР (48 осіб), Болгарії (39 осіб), Угорщини (26 осіб). Більшість із них навчались на факультеті міжнародних відносин та міжнародного права, факультеті філології. Найбільш успішними були студенти з Угорщини та НДР [25, арк. 96].

Прикметно, що тепер найбільш здібні у науковій роботі студенти з країн «соціалістичного блоку» разом з науковими керівниками готували спільні публікації. У цьому вирізнялись викладачі юридичного факультету, факультету міжнародних відносин та міжнародного права, кафедри історії КНРС та політекономії [25, арк. 102-104]. В університеті аспіранти з країн «соціалістичного блоку» продовжували готувати кандидатські дисертації. У цьому вирізнявся філософський факультет, де над підготовкою дисертацій наполегливо працювали аспіранти з Польщі (А. Колесницька-Запарт, «Філософський аналіз концепції додатковості у сучасній фізиці»); Болгарії (В. Євтимов, «Розвиток засобів обробки структурних даних та їх застосування для вирішення деяких завдань проектування математичного забезпечення» і Т. Живкова «Біосинтез мігментного комплексу у різноманітних за холодостійкістю гібридів»). Загалом на навчання до університетської аспірантури з країн «соціалістичного блоку» щороку приймали 40-50 осіб [25, арк. 116].

Впродовж 1971–1975 рр. на рівні факультетів, кафедр й особистих зв'язків продовжувалась реалізація із факультетами, кафедрами й науковцями і викладачами з країн «соціалістичного блоку» спільних наукових проектів. Так декан хімічного факультету, проф. Бабичев і доц. Хиля В. П. й учені з Дебреценського університету разом розробляли тему «Фізіологічно активні природні і синтетичні речовини». Колектив кафедри слов'янської філології університету разом з колегами із кафедр славістики польських, болгарських і югославських університетів працювали над темою «Взаємодія слов'янських мов та літератур». Проф. Ремезовський Й. Д. разом з філософами із Лейпцігського університету розробляв тему «Керівна роль робітничого класу й марксистської партії у соціалістичному суспільстві». Проф. Толстой М.І. разом з геологами із Братиславського університету працював над темою «Порівняльна характеристика складу і фізичних властивостей новітніх плутонічних утворень в Карпатах». Акад. Бабичев разом із хіміками Лейпцігського університету розробляв тему «Синтез ціанінових фарбників з нових гетероциклів». Доц. Карагодова Є. А. разом із кібернетиками цього ж університету працювала над темою «Розробка автоматизованих систем управління промисловими підприємствами». Колектив кафедри німецької філології разом із науковими співробітниками Інституту ім. Гердера розробляли тему «Деякі актуальні питання сучасної германістики». Професор Танчер В. К. разом з професором Дебреценського університету І. Коня та польським професором Ярошевським досліджували тему «Релігія в умовах соціалізму». Кафедра біофізики

університету відповідно до плану науково-технічного співробітництва Ради Економічної Взаємодопомоги розробляли тему «Структурні й фізико-хімічні властивості, функції скорочувальних білків, морфологія скорочувального апарату». Станція оптичних спостережень штучних супутників Землі університетської обсерваторії відповідно до «договору про дружбу та співпрацю» між академіями наук країн «соціалістичного блоку» була задіяна у спостереженні за цими супутниками в межах програм «Інтеробс» і «Спін» [25, арк. 114-115].

У свою чергу, колектив історичного факультету КДУ ім. Т. Г. Шевченка разом із колегами з вузів країн «соціалістичного блоку» підготували збірник статей «Братська співпраця соціалістичних держав». Разом вони розробляли тему «Світова соціалістична тема – вирішальний фактор сучасної історії». Кафедра історії зарубіжних соціалістичних країн університету та загальної історії Дебреценського університету підготували «Нариси новітньої історії Угорщини» (Київ-Дебрецен, 1972). Результатом спільної роботи кафедри історії соціалістичних країн Київського і Краківського університетів стала колективна монографія «З історії інтернаціональних зв'язків польського, українського і російського народів у XVIII–XX ст.» (Краків, 1975) [13, с. 195].

Щоб студенти-іноземці з країн «соціалістичного блоку» успішно навчались, в КДУ ім. Т. Г. Шевченка різноманітно влаштовувати їх дозвілля, організація якого мала ідейно-виховне значення. З екскурсіями студенти відвідували Москву, Ленінград, Волгоград, фортецю-герой Брест, інші місця бойової слави радянської армії, музей Корсунь-Шевченківської битви, у Києві – музей історії Великої Вітчизняної війни, музей Київського військового округу, а також міста й села України, Білорусії, Узбекистану, Азербайджану, Грузії. Щоліта вони відпочивали й працювали у студентських будівельних загонах таборів праці й відпочинку в Кустанайській (Узбекистан), Смоленській (Росія), Кримській, Київській (Україна) областях. Керівництво університету відзначало, що «...у літній праці брали участь переважно студенти із соціалістичних країн...» [25, арк. 112].

Студентам-іноземцям з країн «соціалістичного блоку» організовували зустрічі з керівниками міста Києва, Київської області, УРСР, з ветеранами Другої світової війни, а також із відомими діячами культури, науки й мистецтва, космонавтами, спортсменами. Ці студенти долучались до святкування радянських свят, ювілейних дат (25 і 30-річчя Перемоги, 55-річчя жовтневої революції та ін.).

Для студентів-іноземців з країн «соціалістичного блоку» традиційно проводили ідеологічний лекторій «Радянський Союз – надійний оплот боротьби народів за мир, національну незалежність і соціалізм». В гуртожитках для них організовували «вечори запитань та відповідей», коли студенти могли запитати й почути аргументовані відповіді з актуальних питань діяльності компартії і уряду, зовнішньої і внутрішньої політики СРСР, міжнародного комуністичного і робітничого рухів. У формі кінолекторіїв їм демонстрували радянські художні та документальні фільми [25, арк. 112].

Аби урізноманітнено заповнити студентам-іноземцям з країн «соціалістичного блоку» позаурочний час, їм часто доручали виконання різноманітних громадських завдань. Студенти публікували статті у газеті «За дружбу». Багато з них займались художньою самодіяльністю. Великим успіхом у студентів-іноземців користувався створений ними «Ансамбль пісні і танцю народів світу». Більшість з них займались у секціях з різних видів спорту, брали участь в університетських спортивних змаганнях, виступали за університетські команди з баскетболу, футболу, легкої атлетики.

Про визнання міжнародного авторитету КДУ ім. Т. Г. Шевченка засвідчило обрання його ректора академіка Швеця І. Т. почесним доктором Дебреценського університету. Завідувач кафедри загального мовознавства професор Семчинський С. В. став почесним доктором Клузького університету (Румунія). У свою чергу, звання почесного доктора Київського університету було присвоєно професорам Братиславського університету ім. Я. Коменського Богуславу Цамбелу і Войтеху Філкорну, професорам Дебреценського університету ім. Л. Кошута Андрашу Рапчаку, Реже Богнару і Іштвану Коню, професорам Лейпцігського університету ім. К. Маркса Георгу Мюллеру і Георгу Майєру, професору Ягеллонського університету Мечиславу Климашевському.

За досягнення в налагодженні наукових і освітніх зв'язків КДУ ім. Т. Г. Шевченка з науковими установами й вузами країн «соціалістичного блоку» деякі викладачі університету були нагороджені іноземними орденами та медалями. Так проф. Шахова К. О. була нагороджена угорським орденом «За соціалістичну культуру» і золотим знаком товариства дружби «Угорщина – СРСР». Проф. Кізченка А. Ф. нагороджено бронзовою медаллю Братиславського університету. За досягнення в галузі болгаристики проф. В. А. Жебокрицького нагороджено болгарським хрестом «Кирило і Мефодія» І ступеня. За ефективну роботу доц. В. А. Рубана нагороджено східнонімецьким орденом «За заслуги перед Вітчизною». Заступника декана

факультету іноземних мов В. О. Лазню нагороджено східнонімецькою медаллю «За трудову відзнаку».

За видатні заслуги у зміцненні дружби й співробітництва КДУ ім. Т. Г. Шевченка з вузами країн «соціалістичного блоку» низці викладачів університету було присвоєно звання почесних докторів цих вузів. Так ректор, академік І. Т. Швець став почесним доктором Братиславського університету. Звання почесного доктора наук цього університету присвоєно також проф. Проценку Д. П., а почесного доктора наук Дебреценського університету – проф. Білому У. М. і проф. Всехсвятському С. К., почесного доктора Лодзинського університету – проф. Недбайлу П. О., почесного доктора Ягеллонського університету – проф. О. З. Голіку та проф. Масальському В. І. [11, с. 178].

Таким чином, завдяки колективу знаних та досвідчених наукових і науково-педагогічних працівників, розробленому методичному забезпеченню, добротній матеріально-технічній базі, КДУ ім. Т. Г. Шевченка в 1964–1975 роках продовжив розвивати з науковими установами й вузами країн «соціалістичного блоку» налагоджені раніше наукові й освітні зв'язки. Ректор, проректори і декани факультетів університету відвідували університети комуністичних Польщі, Чехословаччини, Східної Німеччини, Угорщини, Болгарії, Румунії для ознайомлення з організацією наукової і освітньої роботи. Натомість ректори цих вузів відвідували з аналогічною метою Київський університет.

До подій «празької весни» 1968 року науковці й викладачі КДУ ім. Т. Шевченка систематично брали участь у наукових заходах організовуваних у ЧССР. Разом з чеськими і словацькими колегами вони також виконували спільні наукові проекти. Опісля вони активніше долучались до участі в наукових заходах, організовуваних в НДР. Тоді ж практикувався обмін науковими публікаціями. Науковці й викладачі з країн «соціалістичного блоку» друкували статті у «Віснику» КДУ ім. Т. Шевченка. Натомість наукові й науково-педагогічні працівники університету публікували статті у виданнях країн «соціалістичного блоку». Вже традиційним для них стало стажування у Польщі і Чехословаччині. У свою чергу, в КДУ ім. Т. Г. Шевченка аспіранти з Польщі, Чехословаччини, Болгарії, Угорщини, які готували й захищали в університеті кандидатські дисертації. Наукові й освітні зв'язки надалі налагоджувались шляхом укладення угод про співпрацю між факультетами та кафедрами. Радянські студенти університету проходили виробничу практику на підприємствах НДР, Чехословаччини, Угорщині.

Чисельність студентів-іноземців з країн «соціалістичного блоку» в КДУ ім. Т. Г. Шевченка постійно зростала. Якщо в 1968 році в університеті навчалось 7 болгар, 7 німців, 3 поляків, 6 угорців, 2 чехословаків, то в 1975 році чисельність студентів-іноземців з країн «соціалістичного блоку» склала вже 303 особи. Більшість із них вивчали міжнародні відносини, російську мову та літературу, геологію, хімію, фізику, біологію. Найбільш успішними в навчанні були студенти-угорці та німці.

В цей час КДУ ім. Т. Шевченка продовжував здійснювати з Братиславським університетом ім. Я. А. Коменського, Університетом ім. Я. Є. Пуркіне в м. Брно, Дебреценським університетом ім. Л. Кошута, Загребським університетом (Югославія), Лейпцігським університетом ім. Карла Маркса, Ягеллонським університетом в м. Кракові книжковий обмін. Для популяризації української культури Університет надіслав їм підготовлену фотовиставку «Дорогами Тараса». Для популяризації української пісні їм надіслали магнітофонні записи українських пісень. Вже звичними стали міжнародні спортивні (особливо волейбольні) змагання. В межах взаємин між молоддю, студентські «будівельні загони» університету вирушали на будови, у сільські господарства Польщі й НДР.

У свою чергу, надалі перспективним у питанні міжнародних зв'язків КДУ ім. Т. Г. Шевченка залишилось його співробітництво з науковими установами та вузами країн «соціалістичного блоку» в 1975–1985 роках.

Список використаних джерел і літератури:

1. Візит делегації спортсменів Ягеллонського університету. – 1969. – 16 верес.
2. Візит дружби // Київський університет. – 1969. – 10 груд.
3. Візит редактора // Київський університет. – 1969. – 1 жовт.
4. Знайомтесь – Дебреценський університет // Київський університет. – 1968. – 2 жовт.
5. Зустріч з польськими друзями // Київський університет. – 1965. – 1 верес.
6. Історія Київського університету: монографія / Кер. авт. кол. В. Ф. Колесник. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2014. – 895 с.
7. Історія Київського університету / Ред. кол.: О. З. Жмудський (відп. ред.) та ін. – К.: Вид-во Київського університету, 1959. – 628 с.
8. Київ – Дебрецен // Київський університет. – 1968. – 10 січ.
9. Київ – Лейпциг // Київський університет. – 1968. – 26 жовт.
10. Київський ордена Леніна Державний університет ім. Т. Г. Шевченка. Довідник / За ред. доц. Г. Цветкова. – К.: Вид-во КДУ, 1961. – 132 с.
11. Київський університет за 50 років радянської влади / Ред. кол.: І. Т. Швець та ін. – К.: Вид-во Київ. у-ту, 1967. – 191 с.
12. Київський університет імені Тараса Шевченка: Сторінки історії і сьогодення / Заг. ред. В. В. Скопенко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 1984. – 285 с.
13. Киевский университет 1834–1984 / Под ред. М. У. Белого. – Киев: Изд-во Киев-го ун-та, 1984. – 203 с.

14. Лейпцігський університет імені Карла Маркса // Київський університет. – 1966. – 3 лист.
15. Міцніють міжнародні зв'язки // Київський університет. – 1967. – 29 берез.
16. На крилах пісні // Київський університет. – 1969. – 22 лист.
17. Наш гість Л. Богнар // Київський університет. – 1969. – 8 січ.
18. Наші гості // Київський університет. – 1969. – 9 берез.
19. Наш фотоконкурс // За радянські кадри. – 1963. – 1 трав.
20. Незабутні враження // За радянські кадри. – 1964. – 1 квіт.
21. Текстовий звіт про учбову, науково-дослідну та ідейно-виховної роботи університету за 1964–1965 н/р. – Архів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 239 арк.
22. Текстовий звіт про учбову, науково-дослідну та ідейно-виховної роботи університету за 1965–1966 н/р. – Архів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 242 арк.
23. Текстовий звіт про учбову, науково-дослідну та ідейно-виховної роботи університету за 1968–1969 н/р. – Архів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 225 арк.
24. Текстовий звіт про учбову, науково-дослідну та ідейно-виховної роботи університету за 1969–1970 н/р. – Архів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 168 арк.
25. Текстовий звіт про учбову, науково-дослідну та ідейно-виховної роботи університету за 1971–1975 н/р. – Архів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 116 арк.
26. Угорські і німецькі делегації // Київський університет. – 1966. – 18 жовт.
27. Угорщина – серпень // Київський університет. – 1968. – 2 жовт.
28. 50 днів у Польщі // Київський університет. – 1968. – 13 лист.

References:

1. Visit of the delegation of athletes of Jagiellonian University. (1969, 16 September). [In Ukrainian].
2. Visit of friendship. (1969, 10 December). *Kyiv University*. [In Ukrainian].
3. Visit of the University Rector. (1969, 1 October). *Kyiv University*. [In Ukrainian].
4. Meet the University of Debrecen. (1968, 2 October). *Kyiv University*. [In Ukrainian].
5. Meeting with Polish friends. (1965, 1 September). *Kyiv University*. [In Ukrainian].
6. Kolesnyk, V. et al. (2014). *History of Kyiv University: monograph*. Kyiv: Kyiv University. [In Ukrainian].
7. Zhmudskyi, O. (Ed.). (1959). *History of Kyiv University*. Kyiv: Kyiv University. [In Ukrainian].
8. Kyiv - Debrecen. (1968, 10 January). *Kyiv University*. [In Ukrainian].
9. Kyiv - Leipzig. (1968, 26 October). *Kyiv University*. [In Ukrainian].
10. Tsvietkov, G. (Ed.). (1961). *Kyiv Order of Lenin State University*. Shevchenko T. H. *Directory*. Kyiv: Kyiv State University. [In Ukrainian].
11. Shvets, I. (Ed. et al.). (1967). *Kyiv University under 50 years of Soviet rule*. Kyiv: Kyiv State University. [In Ukrainian].
12. Skopenko, V. (Ed.). (1984). *Taras Shevchenko University of Kyiv: Pages of History and Present days*. Kyiv: Kyiv State University. [In Ukrainian].
13. Bielyi, M. (Ed.). (1984). *University of Kiev 1834–1984*. Kyiv: Kyiv State University. [In Russian].
14. Karl Marx University of Leipzig. (1966, 3 November). *Kyiv University*. [In Ukrainian].
15. International relations are strengthening. (1967, 29 March). *Kyiv University*. [In Ukrainian].
16. On the wings of the song. (1969, 22 November). *Kyiv University*. [In Ukrainian].

17. Our guest is L. Bognar. (1969, 8 January). *Kyiv University*. [In Ukrainian].
18. Our guests. (1969, 9 March). *Kyiv University*. [In Ukrainian].
19. Our photography contest. (1963, 1 May). *For Soviet personnel*. [In Ukrainian].
20. Unforgettable impressions. (1964, 1 May). *For Soviet personnel*. [In Ukrainian].
21. *Text report on the educational, research and ideological and educational work of the university for 1964–1965*. 239 p., Archive of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine [In Ukrainian].
22. *Text report on the educational, research and ideological and educational work of the university for 1965–1966*. 242 p., Archive of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine [In Ukrainian].
23. *Text report on the educational, research and ideological and educational work of the university for 1968–1969*. 225 p., Archive of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
24. *Text report on the educational, research and ideological and educational work of the university for 1969–1970*. 168 p., Archive of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
25. *Text report on the educational, research and ideological and educational work of the university for 1971–1975*. 116 p., Archive of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
26. Hungarian and German delegations. (1966, 18 October). *Kyiv University*. [In Ukrainian].
27. Hungary - August. (1968, 2 October). *Kyiv University*. [In Ukrainian].
28. 50 days in Poland. (1968, 13 November). *Kyiv University*. [In Ukrainian].

Oleh Kupchyk,

Ph.D. (History), Associate Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

TARAS SHEVCHENKO KYIV STATE UNIVERSITY'S INTERNATIONAL COOPERATION WITH SCIENTIFIC AND EDUCATION INSTITUTIONS OF THE COUNTRIES OF SOCIALIST BLOC IN 1964–1975'S

Abstract. *The article reveals the international cooperation of the Taras Shevchenko Kyiv State University with scientific and educational institutions of the countries of the Socialist bloc in 1964–1975. The visits of the leadership of the universities of Czechoslovakia, Poland, Romania, Hungary, East Germany to Kyiv University to get acquainted with the organization of scientific, educational and pedagogical work, as well as the visits of rectors, vice-rectors, deans of the faculties of Kyiv University with a similar purpose to the universities of the Socialist bloc are mentioned. It is noted about the establishment of faculties and departments of Kyiv University international cooperation by concluding agreements with faculties and departments of universities of the countries of the Socialist bloc.*

The participation of scientific and scientific-pedagogical workers of the university in conferences, seminars, congresses, symposiums of Yugoslavia, Bulgaria, Czechoslovakia, East Germany, Hungary, Poland, Czechoslovakia, Romania is revealed. Topics of lectures and scientific reports at Kyiv University of German, Czechoslovak, Polish, Hungarian teachers and scholars are covered. It is informed about joint research projects of scientists of the Kyiv University with colleagues from the universities of Prague, Bratislava, Brno, Krakow, Leipzig, Debrecen. It is said that scientists and teachers of Kyiv University published articles in journals of the countries of the Socialist bloc. Instead, scholars and teachers from these countries published in the journal of Kyiv University. The topic of foreign internship is revealed. It is noted that Soviet students underwent internships in East Germany, Poland, and Hungary. It is informed that Czechoslovakian, Polish, Bulgarian and other students studied at the graduate school of Kyiv University, where they

prepared and successfully defended their dissertations. The international book exchange was mentioned. It's told about the cooperation of youth organizations, in particular about «building detachments» of Soviet students to Leipzig and Krakow. International sports competitions are mentioned. It is noted about the dynamic growth in Kyiv University during 1971–1975's the number of students from the countries of the Socialist bloc.

Keywords: visit, delegation, conference, book exchange, lection, agreement, university.

Надійшла до редколегії 09.10.2021

УДК 430.324.321.72(2021)

<https://doi.org/10.17721/2524-048X.2021.20.7>

Андрій Мартинов,

д-р іст. наук, професор, пров. наук. співроб.

Інститут історії України НАН України, Київ, Україна

НІМЕЦЬКА ПАРЛАМЕНТЬСКА ДЕМОКРАТІЯ ПІСЛЯ ВИБОРІВ 2021 РОКУ

Анотація. У статті досліджено вплив парламентських виборів 2021 року на німецьку парламентську демократію. Пандемія і зміни клімату вплинули на настрої німецьких виборців. Проаналізовано особливості активності німецьких парламентських партій під час виборчої кампанії. Німецькі виборці продемонстрували здатність приймати раціональні політичні рішення. Це дало можливість оновити склад бундестагу та зберегти професійність депутатів. Християнські демократи вважали, що Німеччина має стати кліматично нейтральною індустріальною державою. За підсумками виборів християнські демократи показали найгірший результат. Баварський Християнсько-соціальний союз зберіг свої політичні позиції. Переможці виборів соціал-демократи провели ідеальну виборчу кампанію. Партія зелених вела оптимістичну виборчу кампанію. Опоненти звинувачували зелених у неможливості поєднання збереження клімату та забезпечення економічного зростання. Опозиційна «Ліва партія» пропагувала кліматично дружній соціалізм. У новому складі бундестагу ліві представлені завдяки перемозі у двох мажоритарних округах. Партія «Альтернатива для Німеччини» провела пасивну виборчу кампанію. Це єдина партія, яка виступала за вихід Німеччини з Європейського Союзу. Проти «Альтернативи для Німеччини» вели кампанію усі парламентські партії. «Вільна демократична партія» провела активну та оптимістичну виборчу кампанію. За підсумками виборів соціал-демократи, партія зелених і вільні демократи створили «соціально-ліберальну зелену коаліцію». Канцлер Олаф Шольц обіцяв забезпечити спадковість розвитку соціальної ринкової економіки. Інновація стосувалася намірів партії зелених створити кліматично нейтральну німецьку економіку. У статті зазначається, що нова правляча німецька коаліція відкриває позитивні можливості для розвитку українсько-німецьких відносин. Збереження політичного балансу в Німеччині зберігає стабільність в Європейському Союзі.

Ключові слова: Бундестаг, вибори, коаліція, Німеччина, партійна система.

Постановка проблеми. Вибори німецького Бундестагу, які відбулися 26 вересня 2021 року, змінили політичний ландшафт Федеративної Республіки Німеччини. Виборча кампанія вперше в історії відбувалась за екстремальних обставин пандемії коронавірусу, певної втрати виборцями впевненості у сучасному та майбутньому. Внаслідок цього перед німецькою парламентською демократією постали унікальні завдання щодо знаходження нового суспільно-політичного консенсусу, знаходження балансу інтересів між різними соціальними групами та кластерами еліти. Від результату виборів бундестагу, зважаючи на значення німецької економіки для розвитку Європейського Союзу, залежить стабільність розвитку процесу європейської інтеграції. Зрештою, німецькі виборці вкотре продемонстрували здатність до прийняття раціональних політичних рішень. Завдяки такому прагматизму німецького електорату вдалося оновити склад депутатів бундестагу, але одночасно

відтворити професіоналізм обраних депутатів нижньої палати німецького парламенту. Оскільки вища палата парламенту – бундесрат, в якому представлені уряди федеральних земель формується за результатами виборів у кожній з федеральних земель, є втіленням спадковості політичного курсу держави – за результатами виборів 2021 року збережено баланс впливів між бундестагом і бундесратом. Це зберегло внутрішньополітичну стабільність у Німеччині та сприяло стабільності розвитку Європейського Союзу на середньо термінову перспективу.

Огляд публікацій. Німецька історіографія представлена дослідженнями, які детально висвітлюють особливості функціонування парламентської демократичної системи. На думку Г. Хефті німецька представницька демократія функціонує на основі певного послаблення ідеологічних масових «народних» партій, на заміну яким поступово приходять громадянські політичні ініціативні групи [26, с.18]. С.Маршалл вважає, що німецька політична система ефективно працює на засадах політичної відповідальності парламентських партій перед виборцями [36, с.44]. К.Кроуч аргументовано довів, що постмодерна демократія ґрунтується на фундаменті регулярної взаємодії інститутів представницької демократії, дієвої виборчої системи, контролю діяльності політичних партій неурядовими громадськими організаціями [14, с.29].

У цьому контексті Е. Ріхтер наголосив на важливості для представницької демократії політичної компетенції не тільки політиків, а й виборців [47, с.82]. Автори ведуть мову про ризики представницької демократії за умов звуження простору соціальної безпеки, кризи партійного представництва. Популісти намагаються позиціонувати себе як людей, які кажуть неправду менше за «системних» політиків. Опоненти цієї точки зору переконані, що популізм це «ярлик» на незгодних з формою європейської інтеграції та тих, хто критикує правлячі еліти [39, с.43].

У загальному історіографічному дискурсі стверджується думка, що масові «кадрові» народні партії йдуть в історію, але вони поки що залишаються фундаментом національної демократичної політичної системи [59, с.112]. Навіть наднаціональні представницькі органи влади, наприклад, в Євросоюзі працюють на засадах представницької демократії [56, с.115].

У Німеччині використовується змішана пропорційно-мажоритарна виборча система. Вважається, що пропорційна система розколює представництво і позбавляє главу держави міцної підтримки, потрібної для проведення реформ. Вона розширила б місце для ультраправих і ультралівих, а

отже, змусила б до створення коаліції урядових партій, як ми це бачимо в Німеччині, і це, на мій погляд, породило б сум'яття за ангажованості та політичну радикалізацію. Але цього не сталося за результатами виборів 2021 року. Далі з'ясуємо особливості цієї виборчої кампанії.

Мета статті полягає у висвітленні специфіки парламентської виборчої кампанії та її результатів.

Активна фаза виборчої кампанії після локдаунів стартувала із загострення соціальних протиріч. Наприклад, у середині серпня 2021 р. страйкували німецькі залізничники. Внаслідок цього Християнсько-демократичний союз і Християнсько-соціальний союз втрачали голоси на користь зелених і соціал-демократів. Ковід і зміни клімату впливали на настрої німецького електорату. Політичні технологи доводили, що виборці вимагають радикальних змін та хочуть бачити рішучого лідера. Цикл виборів 2021 р. розпочали вибори до ландтагів федеральних земель Баден-Вюртемберг і Рейнланд-Пфальц. За офіційними підрахунками вибори до бундестагу коштували 107 мільйонів євро [13, с.1].

6 червня 2021 р. відбулися вибори до ландтагу федеральної землі Саксонія-Анхальт. Християнські демократи там несподівано впевнено перемогли. ХДС 37,1%, AfD 20,8%, Linke 11%, SPD 8,4%, FDP 6,4%, Grüne 5,9% [29, с.1]. У середині липня 2021 р., коли популярність зелених зменшилась, сталася катастрофічна повінь у землі Рейнланд-Пфальц [38, с.1]. 20 серпня 2021 р. А.Меркель повернулась з Москви та на передвиборчому мітингу у Берліні заявила, що вірить у канцлерство А.Лашета. Але того ж дня були опублікована результати соціологічного опитування, які засвідчили, що ХДС і соціал-демократи мали однакову популярність на рівні 22 відсотки [57, с.1]. Наприкінці серпня 2021 р. німецькі експерти підраховали, що на рекламу партії вже витратили рекордні 8,4 млн. євро, причому лідером у цьому були вільні демократи [46, с.1].

29 серпня 2021 р. відбулися телевізійні дебати між християнським демократом А.Лашетом, соціал-демократом О.Шольцем, лідером партії зелених А-Л.Бербок. За опитування громадян, які стежили за дебатами, переміг Шольц, який на той час був міністром фінансів в уряді А.Меркель. На той момент Соціал-демократи мали близько 25%, Християнські демократи 21%, зелені 17% голосів виборців. Наприкінці серпня 2021 р. зовнішньополітичною проблемою, яка актуалізувала питання нелегальних мігрантів, стало виведення військ НАТО із Афганістану. Добудовано було газопровід «Північний потік-2»,

внаслідок чого польський президент А. Дуда 11 вересня 2021 р. не зустрівся у Варшаві з А.Меркель [22, с.1].

За два тижні до виборів п'ята частина німецьких виборців все ще не визначилась зі своїм політичним вибором. Це робило результат голосування не прогнозованим. За тиждень до голосування відбулись останні телевізійні дебати між Олафом Шольцем, Анна-Леною Бербок і Арміном Лашетом. Зелені і соціал-демократи декларували, що вони готові разом із вільними демократами, навіть без ХДС, збільшити кількість депутатів вже у наступному складі бундестагу, який має бути обраний восени 2026 року [53, с.1].

26 вересня 2021 р. також відбулися вибори до ландтагів землі Мекленбург Передня Померанія, де перемогли Соціал-демократи та партія «Альтернатива для Німеччини», а у Берліні перемогли Соціал-демократи і Партія зелених. Така розстановка сил мала значення з точки зору коаліційних переговорів, адже нова коаліція потребувала надійної підтримки своїх законодавчих ініціатив не тільки у Бундестазі, а й у верхній палаті - бундесраті.

Проаналізуємо, як функціонували парламентські німецькі партії в процесі виборчої кампанії та на етапі переговорів щодо формування нової правлячої коаліції. Християнсько-демократичний союз вступив у виборчу кампанію з новим лідером. 16 січня 2021 р. християнські демократи обрали лідером партії прем'єр-міністра федеральної землі Північна Рейн-Вестфалія Арміна Лашета [37, с.1]. Зрештою, 12 квітня 2021 р. президія ХДС офіційно висунула кандидатуру А. Лашета на посаду канцлера [45, с.1]. Фактично А.Лашет застрахувався на випадок відчутних поразок ХДС на виборах ландтагів східнонімецьких федеральних земель. Висунення на посаду канцлера від партії зелених Анни-Лени Бербок зафіксувало соціологічний факт, ХДС мала 21%, зелені 28%, тобто за Лашетом залишився тільки базис електорату ХДС [4, с.1]. Аби консолідувати християнських демократів А.Лашет запросив до передвиборчої партійної команди свого опонента Ф.Мерца [30, с.1]. Посилення консервативного крила ХДС додавало аргументів передвиборчій кампанії «Альтернативи для Німеччини» і партії зелених [44, с.1]. За місяць до голосування А. Лашет висунув умови для потенційних коаліційних партнерів: Німеччина має стати кліматично нейтральною індустріальною державою [31, с.1]. 26 вересня 2021 р. християнські демократи показали найгірший з 1949 р. результат тільки 18,9%, що дало 151 місце у Бундестазі. Це виключило партію з першого кола політичних сил, які ведуть переговори про створення нової правлячої коаліції.

Партнер ХДС баварський «Християнсько-соціальний союз» загалом зберіг свої політичні позиції. Баварський прем'єр-міністр Маркус Зедер мав амбіції балотуватись на посаду федерального канцлера. Але це було неможливо без згоди ХДС. Лідер ХСС Маркус Зедер не виключав того, що в разі створення після виборів коаліції ХДС і зелених, ХСС буде в опозиції [52, с.1]. Християнсько-соціальний союз не готовий був до коаліції із зеленими [1, с.1]. 21 червня 2021 р. М.Зедер і А. Лашет погодили передвиборчу програму ХДС-ХСС. Програма передбачала не збільшення податків, збільшення рівня пенсій, збереження клімату та консервативно центристський політичний курс [15, с.1]. За місяць на А. Лашета чекав «чорний лебідь» несподівана подія, яка змінила перебіг виборчої кампанії. Повінь та засоби масової інформації переконали німців, що А. Лашет нібито поганий кризовий менеджер [52, с.1]. Подолання наслідків катастрофічної повені позбавило А. Лашета характеристик «тефлонового кандидата». Зрештою, 26 вересня 2021 р. Християнсько-соціальний союз отримав 5,2% голосів виборців, що дало ХСС 45 мандатів у бундестазі.

Партнер «Християнсько-демократичного союзу» по великій коаліції «Соціал-демократична партія Німеччини» успішно провела виборчу кампанію. Виборча в соціал-демократичній партії розпочалась з питання оцінки участі партії у великій коаліції, яка виправдовувалась національними інтересами [16, с.1]. Кандидат есдеків на посаду канцлера Олаф Шольц закликав до центристської позиції щодо соціальних питань та кліматичної нейтральності німецької економіки [12, с.1]. Преференції соціал-демократам за опитуваннями віддавали до 13% етнічних турків [34, с.1]. Кандидат соціал-демократів на посаду канцлера О.Шольц пропагував утворення після виборів коаліції з християнськими демократами і зеленими [50, с.1]. Наприкінці квітня О.Шольц пропонував змінити темп досягнення карбонно-нейтральної економіки до 2030 року [51, с.1]. Зрештою, 26 вересня 2021 р. соціал-демократи перемогли на виборах, здобувши 25,7% голосів виборців та отримавши 206 місць у бундестазі. За конституцією президент ФРН Ф.-В. Штайнмайєр доручив соціал-демократам формувати нову правлячу коаліцію.

«Партія зелених» з великим оптимізмом вступила у виборчу кампанію. Проти партії зелених на цих виборах була застосована технологія спойлерів. Активісти радикальних екологічних рухів, на кшталт «Кліматичного списку», звинувачують уряд у будівництві автомагістралей та закликали вигнати лобістські групи з парламенту і дати громадянам можливість дійсно брати участь у демократії. На їхню думку, змінити власний спосіб життя шляхом

зменшення власного вуглецевого сліду недостатньо, потрібні також політичні зміни. Радикали вважають неможливим гасло зелених про поєднання економічного зростання і захисту клімату. На початку лютого 2021 р. 31-річний сирійський біженець Тарік Алауї став кандидатом від партії зелених у федеральній землі Північна Рейн-Вестфалія [55, с.1]. 19 квітня 2021 р. з'їзд партії зелених висунув на посаду канцлера 41-річну Анна-Лену Бербок [6, с.1]. Вона була відома як затята супротивниця російського газопроводу. Вона також виступила за посилення тиску на Росію та Китай [7, с.1]. Бербок виступила за обмеження терміну перебування федерального канцлера на посаді [5, с.1]. У питанні надання військової допомоги Україні зелені були тільки за допомогу у питанні розмінування на Донбасі.

На початку травня 2021 р. намітились розбіжності між ХДС і зеленими щодо темпу запровадження нової екологічної політики. А.Лашет виступав за відмову від вугілля не раніше 2038 року [33, с.1]. 8 травня 2021 р. було підписано коаліційну угоду між зеленими і ХДС у федеральній землі Баден-Вюртемберг. Представник партії зелених Вінфрід Кречман став головою земельного уряду [23, с.1]. Йошка Фішер заперечував можливість створення після виборів коаліції зелених, соціал-демократів і лівої партії [21, с.1]. Чорні виборчі технології були застосовані проти А.-Л. Бербок, якій закидали подвійну мораль, адже як депутат бундестагу вона отримала 25 тисяч євро бонусів [42, с.1]. Відмова зелених створювати ймовірну коаліцію з соціал-демократами і християнськими-демократами, так звану світлофорну коаліцію (за партійними кольорами) обмежувала можливість А.Бербок стати канцлером [54, с.1]. 13 червня 2021 р. передвиборчий з'їзд партії зелених затвердив програму партії до виборів. Ставлення до індустрії та екології різко відрізняла її від потенційних партнерів по коаліції Вільної демократичної партії. Партія зелених пропонувала створити «міністерство клімату», яке мало тотально контролювати економічну діяльність з правом вето на екологічно шкідливі проекти [24, с.1]. Таке міністерство не вписувалось у повноваження Конституційного суду ФРН. Вперше з березня 2021 р. рейтинг популярності партії зелених впав нижче 20% [25, с.1]. Бербок невдало висловилась, думаючи, що мікрофон вимкнений. 21 червня 2021 р. Бербок різко розкритикувала передвиборчу програму ХДС-ХСС, аби консолідувати навколо партії зелених усіх виборців, які втомились від консервативно-центристського курсу [11, с.1]. 25 червня 2021 р. Бербок закликала ЄС посилити тиск на Угорщину за заборону пропаганди ЛГБТ [9, с.1]. Мисливці на плагіат політиків звинуватили Бербок у плагіаті у її книзі «Jetzt» [43, с.1]. 15 серпня 2021 р. після відставки президента Афганістану М.

Гані А.-Л. Бербок зажадала, аби Німеччина прийняла афганців, які співпрацювали з бундесвером [10, с.1]. На останньому тижні виборчої кампанії Бербок звинуватила Росію у шантажу ЄС, коли Газпром домагався повного завантаження потужності «Північного потоку-2» [11, с.1]. 24 вересня 2021 р. партія зелених завершила виборчу кампанію гучними протестами проти зміни клімату у Гамбурзі та Берліні на мітинги вийшли до 20 тисяч екологічних активістів [62, с.1]. 26 вересня 2021 р. партія зелених здобула 14,8% голосів виборців, що дало їм 118 мандатів (включно з першою жінкою трансгендером, яка отримала депутатський мандат).

Інноваційні ідеї у виборчій кампанії намагалась втілити опозиційна «Ліва партія». Вона популяризувала ідеологію «кліматично дружнього соціалізму». Ліві не змогли цілком прихилити на свою сторону прекаріат [48, с.1]. Наприкінці лютого 2021 р. «Ліві» обрали нове подвійне керівництво партії у особі Жанін Вісслер і Сюзанни Хенніг-Вельсов [40, с.1]. Ліві не претендували на посаду канцлера реально, тому 10 травня 2021 р. партійний список очолили Жанін Вісслер та Дітер Барц [61, с.1]. У зовнішній політиці лівих звинуватили у надмірній ангажованості Китаєм [28, с.1]. У внутрішній політиці «Ліва партія» та Партія зелених не критикували захоплення бездомними пустих житлових приміщень, що викликало критику ХДС і ВДП [27, с.1]. 20 червня 2021 р. «Die Linke» провели он-лайн передвиборчий з'їзд та затвердили класичну соціально-популістську програму. Пропонувалось мінімальну соціальну пенсію встановити на рівні 1200 євро, виділити на соціальне житло щорічно 15 млрд. євро, скоротити робочі години без скорочення заробітної плати, досягнути кліматичної нейтральності вже до 2035 року [35, с.1]. 26 вересня 2021 р. Ліва партія не пододала 5% бар'єр, але здобула тільки 40 місць у бундестазі. Причому партія там була представлена завдяки тотальній перемозі на двох округах у Східній Німеччині.

Найбільш скандальна опозиційна партія «Альтернативна для Німеччини» провела досить пасивну кампанію. До дискредитації «Альтернативи для Німеччини» долучили Конституційний суд [41, с.1]. Наприкінці лютого 2021 р. стало відомо, що «Альтернатива для Німеччини», зважаючи на запеклу персональну конкуренцію у керівництві партії за лідерство, не висуватиме свого кандидата на посаду канцлера [2, с.1]. На початку березня 2021 р. Федеральна служба захисту конституції оголосила, що партія «Альтернатива для Німеччини» опинилась під її моніторингом як джерело загрози правого тероризму. Підстава для партії звинувачувати еліти у придушенні голосу народу [20, с.1]. 10 квітня 2021 р. на передвиборчому з'їзді «Альтернативи для

Німеччини» за умов присутності французької ультраправої Марін Ле Пен було оголошено про намір партії пропагувати вихід Німеччини з Євросоюзу [3, с.1]. У Саксонії політично споріднену з «Альтернативою для Німеччини» громадсько-політичну організацію «PEGIDA» визнали екстремістською [49, с.1]. Соціологічні опитування напередодні виборів ландтагу федеральної землі Саксонія-Анхальт свідчили, що «Альтернатива для Німеччини» конкурувала за перше місце з ХДС. 25 травня 2021 р. «Альтернатива для Німеччини» висунула лідера фракції партії у бундестазі Алісу Вайдель і федерального голову партії Тіно Хрупалла на чолі партійного списку до виборів [58, с.1]. Проти партії «Альтернатива для Німеччини» вели виборчу кампанію усі парламентські партії. Навіть на фініші виборчої кампанії А.Лашет називав цю партію найбільш неприйнятною для бундестагу [60, с.1]. 26 вересня 2021 р. «Альтернатива для Німеччини» отримала підтримку 10,3% виборців, що дало партії 83 депутатські мандати.

«Вільна демократична партія» інтенсивно та активно провела виборчу кампанію. Лідер «Вільної демократичної партії» К. Лінднер пропонував обмежити легіслативний період перебування канцлера на посаді максимум двома п'ятирічними термінами [17, с.1]. 14 травня 2021 р. вільні демократи провели передвиборчий з'їзд. Опція можливої «світлофорної» коаліції із зеленими та християнськими демократами була названа найменш оптимальною [18, с.1]. Вільні демократи виступили за захист німецьких виробників [19, с.1]. Зрештою, 26 вересня 2021 р. Вільні демократи здобули підтримку 11,5% виборців та 92 місця у бундестазі 20-го скликання.

Нова правляча коаліція має на свою підтримку набирати в бундестазі принаймні 379 мандатів. Соціал-демократи мають 206 мандатів (жінок 86 – 41,8%), ХДС-ХСС 196 мандатів (46 жінок – 23,5%), Зелені 118 місць (69 – 58,5%), Вільні демократи 92 мандати (жінок 22 – 23,9%), «Альтернатива для Німеччини» 83 мандати (11 – 13,3%), Ліва партія 39 мандатів (21 – 53,9%) [62, с.1]. Дві останні партії фактично автоматично стали правоконсервативною і ліво-ліберальною опозицією до будь-якого нового формату правлячої коаліції.

Висновки. Гіпотетичних варіантів правлячих коаліцій у новому складі бундестагу було принаймні п'ять, адже попередня «велика коаліція» соціал-демократів, християнських демократів і християнсько-соціального союзу настільки втомила за останні роки усіх її учасників, що вони розглядали її тільки як аварійний варіант. Вагомим фактором, який впливає на коаліційні переговори є підтримка коаліції у верхній палаті ФРН – бундесраті, адже новий уряд може бути паралізованим у своїй діяльності, якщо не матиме більшості

також у бундесраті. Зважаючи на це, новій гіпотетичній коаліції доводиться рахувати свої мандати не тільки у бундестазі, а й у бундесраті. Тим паче, що федеральні вибори 26 вересня відбулися одночасно з виборами ландтагів у східнонімецькій землі Мекленбург-Передня Померанія (там перемогли соціал-демократи і «Альтернатива для Німеччини») та Берлін (тут переможці соціал-демократи і зелені). Ці вибори підняли на політичному ринку партійні акції Соціал-демократів і партії Зелених як потенційних коаліційних партнерів.

24 листопада 2021 року у Берліні було презентовано коаліційну угоду між Соціал-демократичною партією Німеччини (партійні кольори червоні), Партією зелених (відповідно зелений партійний колір) і Вільною демократичною партією (жовтий партійний колір). Німецька преса традиційно за партійними кольорами назвала цю коаліцію «світлофорною». На початку грудня бундестаг офіційно проголосував за затвердження складу нового уряду на чолі з соціал-демократом Олафом Шольцем. Представники партії зелених отримали важливі урядові посади. Анна-Лена Бербок стала міністром закордонних справ, Роберт Хабек очолив міністерство економічної політики. Лідер Вільної демократичної партії Крістіан Лінднер став міністром фінансів. Зміст коаліційної угоди є компромісним варіантом передвиборчих програм суб'єктів нової коаліції. Партія зелених домоглася фіксації завдань радикалізації екологічної політики. Певним контрбалансом цієї політики німецька індустрія вважає вільних демократів. Саме за ними збереглися функції легітимації «зелених ініціатив» шляхом їхнього фінансування. Лінднер заради досягнення коаліційної угоди був вимушений погодитись на поетапне збільшення рівня оподаткування продажу бензину, що де-факто є націнкою на усі інші товари і послуги. Для німецької автомобільної індустрії не була сюрпризом ідея переходу від дизельних автомобілів до електрокарів. Показово, що на відміну від французів, які просувають ідею визнання в Євросоюзі атомної енергетики «зеленою», німецькі зелені наполягають на остаточному закритті німецьких атомних станцій. Пропонується більш активно фінансувати відновлювальні джерела електроенергії. Були також досягнуті коаліційні компроміси щодо питань безпеки та європейської інтеграції. Зокрема, передбачається збільшити фінансування потреб бундесверу. У контексті фінансування боргових зобов'язань країн Європейського Союзу вільні демократи домоглися проведення більш дисциплінованої фіскальної та фінансової політики. Однак вже зрозуміло, що одночасно вирішити ці завдання буде дуже складно. Пандемія коронавірусу радикально збільшили дефіцити національних бюджетів, так само як і бюджету Євросоюзу в цілому. Тож персони Бербок і

Лінднера будуть досить подразливими на рівні ЄС за ту політику, яку вони зобов'язались проводити.

Створення німецької «світлофорної коаліції» мала гучний міжнародний резонанс. Франція вимушено взяла тайм-аут щодо стратегічної активності у франко-німецькому тандемі до завершення влітку 2022 року власних парламентських і президентських виборів. Польща та Угорщина насторожено ставляться до оголошено ліберального європейського курсу нової німецької коаліції. Однак найбільш насторожено до німецької «світлофорної коаліції» поставилась Росія. Партія зелених і Вільні демократи традиційно критично ставляться до природи російського авторитарного режиму. Водночас партія зелених виступає проти сертифікації газопроводу «Північний потік-2». Коаліційна угода передбачає прагматичний підхід до цього питання. Скоріше за все, інвестовані в газопровід гроші не будуть затоплені на дні Балтійського моря. Але зелені мають нагоду показати свою екологічну принциповість щодо цього питання. Варто звертати увагу на персональний фактор. Бербок буде більш незручною співрозмовницею для Лаврова. Аналіз змісту коаліційної угоди засвідчує, що німецько-російські відносини найближчими роками не будуть такими прагматичними як за канцлера Меркель. Ймовірно вони більше нагадуватимуть «контрольоване стримування», яке властиве сучасним американсько-російським відносинам. Частіше, ніж за звичай, у німецько-російському діалозі з Берліну лунатиме критика Москви за порушення прав людини, за агресивну зовнішню політику, за використання енергетичної зброї та мігрантів у гібридних війнах. Тож у цьому сенсі німецька зовнішня політика стане більш послідовною і принциповою. Очікувано це може позитивно позначитись на тенденціях розвитку українсько-німецьких відносин. Це не означає, що німецькі інвестиції потоком поллються в українську економіку. Це буде можливим тільки радикального поліпшення інвестиційного клімату в Україні та більшої прогнозованості її податкової політики. Але натомість більше можливостей буде для тіснішої співпраці в сфері екологічно-чистих технологій. Таким взаємовигідним проектом могла б бути побудова сміттєспалювальних заводів спочатку хоч у найбільших містах України. «Водневий прорив» у цьому сенсі менш ймовірний, адже поки що існуючі технології для вироблення водню потребують спалювання інших викопних енергоносіїв. Але українська сторона має з німецькою у цьому напрямку працювати з першого дня роботи нового німецького уряду. Також варто пам'ятати, що зовнішня політика Німеччини є коаліційною з точки зору впливу на її формування правлячих та опозиційних партій. «Світлофорна коаліція»

отримала у бундестазі хоч і різнобарвну ідеологічно, але потужну опозицію. Це і християнські демократи, і «Альтернатива для Німеччини» і «Ліва партія», які стримуватимуть будь-які радикальні кроки, зокрема, на міжнародній арені. Тому тільки у випадку продовження прямої російської військової агресії проти України можливо розраховувати на перегляд німецької позиції щодо продажу летальної зброї. Нова коаліція планує радикально модернізувати озброєння німецького бундесверу, тому можливо загальнонімецька військова індустрія буде менш активною на міжнародному ринку озброєнь. В цілому Україна може мати обережний реалістичний оптимізм щодо нової німецької правлячої коаліції.

Список використаних джерел та літератури:

1. Alexander R. Warum sich Söder jetzt der Laschet – Strategie fügt [Electronic Resource] / R. Alexander. – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/deutschland/plus231788335/bundestagswahl-jetzt-fuegt-sich-soeder-der-laschet-strategie.html> (Last Access: 11.08.21). – Title from the Screen.
2. AfD will bei Bundesparteitag keinen Spitzenkandidaten küren [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article226872365/afd-will-bei-bundesparteitag-keinen-spitzenkandidaten-kueren.html> (Last Access: 14.08.21). – Title from the Screen.
3. AfD macht mit EU-Austritt Wahl Werbung [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.wienerzeitung.at/nachrichten/politik/europa/2099909-afd-macht-mit-eu-austritt-wahlwerbung.html> (Last Access: 15.08.21). – Title from the Screen.
4. An der CDU-Basis brodelt es [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.deutschlandsfunk.de/kanzler-kandidat-laschet-an-der-cdu-basis-brodelt-es.1939.de.html> (Last Access: 15.08.21). – Title from the Screen.
5. Auch Baerbock will Kanzler Amtszeit begrenzen [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article230745095/auch-annalena-baerbock-will-kanzler-amtzeit-begrenzen.html> (Last Access: 25.08.21). – Title from the Screen.
6. Baerbock spricht die weiblichen und jungen Wähler stärker an [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article230498937/annalena-baerbock-sie-spricht-die-weiblichen-und-jungen-waehler-staerker-am.html> (Last Access: 30.08.21). – Title from the Screen.
7. Baerbock plädiert für mehr Druck auf Russland und China [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article230640623/gruene-kanzlerkandidatin-baerbock-plaediert-fuer-mehr-druck-auf-russland-und-china.html> (Last Access: 30.08.21). – Title from the Screen.
8. Baerbock kritisiert Wahlprogramm von CDU/CSU als nutzlos [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article231987943/annalena-baerbock-nennt-wahlprogramm-von-cdu-und-csu-nutzlos.html> (Last Access: 31.08.21). – Title from the Screen.
9. Baerbock gegen einen EU-Austritt Ungarns [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.deutschlandsfunk.de/homophobie-baerbock-gegen-einen-eu-austritt-ungarns.1939.de.html> (Last Access: 11.09.21). – Title from the Screen.
10. Baerbock fordert – EU muss sich auf Afghanistan Flüchtlinge vorbereiten [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/ausland/article233141025/baerbock-fordert-eu-muss-sich-auf-afghanistan-fluechtlinge-vorbereiten.html> (Last Access: 15.09.21). – Title from the Screen.

11. Baerbock kritisiert Russland wegen der steigenden Gaspreise [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article233968930/nodr-stream-2-baerbock-kritisiert-russland-wegen-der-steigenden-gaspreise.html> (Last Access: 15.09.21). – Title from the Screen.
12. Breyton R. SPD will die Mitte zurückerobern – aber die ist schon besetzt [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article225916881/rede-von-scholz-spd-will-mitte-zurueckerobern-aber-die-ist-besetzt.html> (Last Access: 17.09.21). – Title from the Screen.
13. Bundestagswahl im Herbst wird so teuer wie nie [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article226824281/bundestagswahl-2021-wahl-im-herbst-wird-teuer-wie-nie.html> (Last Access: 27.08.21). – Title from the Screen.
14. Crouch C. Postdemokratie / C. Crouch. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2008. – 180 s.
15. Das sind die zentralen Punkten CDU-CSU Wahlprogramm [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article231982501/unions-wahlprogramm-die-zentralen-punkte-zum-steuern-klima-rente.html> (Last Access: 31.08.21). – Title from the Screen.
16. Doll N. Die Zentrale Figur im SPD Wahlkampf heißt Merkel – nicht Scholz [Electronic Resource] / N. Doll. – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article225770031/spd-und-die-bundestagswahl-die-zentrale-figur-heisst-angela-merkel.html> (Last Access: 31.08.21). – Title from the Screen.
17. FDP will Kanzler Amtszeit auf zehn Jahre begrenzen [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article227967049/konzeptpapier-fdp-will-kanzler-amtszeit-auf-zehn-jahre-begrenzen.html> (Last Access: 31.08.21). – Title from the Screen.
18. FDP-Parteitag: Die Ampel als ungeliebte Koalitionsoption [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.wienerzeitung.at/nachrichten/politik/europa/2104041-fdp-parteitag-die-ampel-als-ungeliebte-koalitionsoption.html> (Last Access: 31.08.21). – Title from the Screen.
19. FDP kritisiert fallen zum ersten Mal seit März unter 20 Prozent [Electronic Resource] – Mode of Access: https://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/innenpolitik/id_90220014/falsche-signale-fdp-kritisiet-angela-merkel-umgang-mit-usa.html (Last Access: 11.09.21). – Title from the Screen.
20. Finthammer V. Das rechtsextreme Lager wird sich bestärkt fühlen [Electronic Resource] / V. Finthammer. – Mode of Access: <https://www.deutschlandfunk.de/afd-wird-verdachtsfall-das-rechtsextremme-lager-wird-sich.720.de.html> (Last Access: 11.09.21). – Title from the Screen.
21. Fischer J. Grün-Rot-Rot keine ernsthafte Option [Electronic Resource] / J. Fischer. – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article231152371/bundestagswahl-joschka-fischer-gruenen-rot-rot-keine-ernsthafte-option.html> (Last Access: 11.09.21). – Title from the Screen.
22. Fritz P. Polens Präsident verweigert Angela Merkel die Ehre [Electronic Resource] / P. Fritz. – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/ausland/polens-praesident-verweigert-angela-merkel.html> (Last Access: 14.09.21). – Title from the Screen.
23. Grüne und CDU stimmen Koalitionsvertrag zu [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.deutschlandfunk.de/baden-wuerttemberg-gruene-und-cdu-stimmen-koalitionsvertrag.1939.de.html> (Last Access: 14.09.21). – Title from the Screen.
24. Grüne beschließen Wahlprogramm [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.deutschlandfunk.de/parteitag-gruene-beschliessen-wahlprogramm.1939.de.html> (Last Access: 24.09.21). – Title from the Screen.
25. Grüne fallen zum ersten Mal seit März unter 20 Prozent [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article/231830709/gruene-20-prozent-.html> (Last Access: 24.09.21). – Title from the Screen.
26. Hefty G. P. Das deutsche Politik Roulette. Bürgerwille, Parteiziele, Kandidaten, Koalitionen / G.P. Hefty. – München: Olzog Verlag, 2013. – 192 s.
27. Heinrich C. Grüne und Linke wollen nicht von «linksexremer gewallt» sprechen – Kritik von FDP und CDU [Electronic Resource] / C. Heinrich. – Mode of Access:

- <https://www.welt.de/politik/deutschland/article231922507/riger-strasse-und-linke-wollen-nicht-von-linksexremer-gewalt-sprechen.html> (Last Access: 24.09.21). – Title from the Screen.
28. Kalkhof M. Die Linke und ihre große Schwäche für Chinas Diktatur [Electronic Resource] / M. Kalkhof. – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/ausland/plus231937741/linkspartei-grosse-schwaecher-fuer-chinas-diktatur.html> (Last Access: 24.09.21). – Title from the Screen.
29. Landtagswahl Sachsen Anhalt 2021 [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/id-89756938/landtagswahl-sachsen-anhalt-news-hintergruende-umfrage.html> (Last Access: 14.09.21). – Title from the Screen.
30. Laschet holt Friedrich Merz ins CDU Wahlkampfteam [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/innenpolitik/id-89929014/bundestagswahl-2021-armin-laschet-holt-merz-ins-cdu-wahlkampfteam.html> (Last Access: 24.09.21). – Title from the Screen.
31. Laschet nennt erste Bedingungen für Koalitionspartner [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/deutschland/live232931519/bundestagswahl-2021-laschet-nennt-erste-bedingungen-fuer-koalitionspartner.html> (Last Access: 24.09.21). – Title from the Screen.
32. Laschet für Mehrheit der Deutschen ein schlechter Krisenmanager [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article232616799/armin-laschet-fuer-mehrheit-der-deutschen-ein-schlechter-krisenmanager.html> (Last Access: 12.09.21). – Title from the Screen.
33. Laschet will an Enddatum 2038 festhalten [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.deutschlandfunk.de/kohleausstieg-laschet-will-an-enddatum-2038-festhalten.1939.de.html> (Last Access: 12.09.21). – Title from the Screen.
34. Leubecher M. Warum viele Deutschtürken genug vor der SPD haben [Electronic Resource] / M. Leubecher. – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/deutschland/plus227330565/wahlpraeferenzen-warum-viele-deuschtuerken-genug-von-der-spd-haben.html> (Last Access: 22.09.21). – Title from the Screen.
35. Linke beschließt Programm für Bundestagswahl [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.deutschlandfunk.de/hoehere-renten-vermoegensabgabe-abkehr-von-hartz-iv-linke.1939.de.html> (Last Access: 22.08.21). – Title from the Screen.
36. Marschall S. Das politische System Deutschlands / S. Marschall. – Berlin: Rowohlt Verlag, 2014. – 292 s.
37. Merkel ruft ihre Partei zur Einigkeit auf [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.wienerzeitung.at/nachrichten/politik/europa/2088832-merkel-ruft-ihre-partei-zur-einigkeit-auf.html> (Last Access: 23.08.21). – Title from the Screen.
38. Militärischer Katastrophenalarm ausgelöst [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.deutschlandfunk.de/hochwasser-militaerischer-katastrophenalarm-ausgeloest.1939.de.html> (Last Access: 23.08.21). – Title from the Screen.
39. Mörschel T. (Hrsg.). Demokratie in Deutschland. Zustand – Herausforderung – Perspektiven / T. Mörschel. – Heidelberg: Universität Verlag, 2012. – 432 s.
40. Neue Doppelspitze gewählt [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.deutschlandfunk.de/die-linke-neue-doppelspitze-gewaehlt.1939.de.html> (Last Access: 23.08.21). – Title from the Screen.
41. Niederlage für AfD im Verfahren gegen Verfassungsschutz [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/parteien/id-89354776/afd-niederlage-fuer-im-verfahren-gegen-verfassungsschutz.html> (Last Access: 23.08.21). – Title from the Screen.
42. Oppermann T. Welch ein Doppelmoral [Electronic Resource] / T. Oppermann. – Mode of Access: <https://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/parteien/id-90074662/bonuszahlungen-fuer-gruenen-chefin-baerbock-welch-doppelmoral.html> (Last Access: 23.08.21). – Title from the Screen.

43. Plagiatjäger sieht vier weitere «Funde» in Baerbocks Buch [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article232210493/annalena-baerbock-plagiatsjaeger-sieth-vier-weitere-funde-in-ihrem-buch.html> (Last Access: 23.08.21). – Title from the Screen.
44. Poschardt U. Die Werte Union macht Wahlkampf für Afd und grüne [Electronic Resource] / U. Poschardt. – Mode of Access: <https://www.welt.de/debatte/kommentare/plus231488031/cdu-krise-die-werte-union-macht-wahlkampf-fuer-afd-und-gruene.html> (Last Access: 13.09.21). – Title from the Screen.
45. Pressekonferenz von Söder und Laschet nach der Klausurtagung [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article230157047/k-frage-in-der-union-pressekonferenz-von-soeder-und-laschet-nach-der-krlausurtagung.html> (Last Access: 22.09.21). – Title from the Screen.
46. Rekord vor der Bundestagswahl [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article233402657/millionensummen-rekord-an-grosspenden-an-parteien-vor-der-bundestagswahl.html> (Last Access: 22.09.21). – Title from the Screen.
47. Richter E. Was ist Politische Kompetenz? Politiker und engagierte Bürger in der Demokratie / E. Richter. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2011. – 282 s.
48. Sahin E. Die Linke hat schon lange ihre Basis verloren [Electronic Resource] / E. Sahin. – Mode of Access: <https://www.jungewelt.de> (Last Access: 22.09.21). – Title from the Screen.
49. Sächsische Verfassungsschutz stuft Pegida als extremistisch ein [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article230936931/pegida-vom-saechsischen-verfassungsschutz-als-extremistisch-eingestuft.html> (Last Access: 22.09.21). – Title from the Screen.
50. Scholz spricht Baerbock und Laschet Eignung für das Kanzleramt ab [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article230640737/scholz-spd-spricht-baerbock-und-laschet-eignung-fuers-kanzleramt-ab.html> (Last Access: 22.09.21). – Title from the Screen.
51. Scholz kündigt Gesetzesänderung an [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.deutschlandfunk.de/klima-urteil-scholz-kuendigt-gesetzesaeenderung-an.1939.de.html> (Last Access: 29.08.21). – Title from the Screen.
52. Söder will lieber in die Opposition statt Grün – Schwarz [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article231301915/csu-chef-soeder-will-lieber-in-die-opposition-statt-gruenen-schwarz.html> (Last Access: 29.08.21). – Title from the Screen.
53. SPD, FDP, Grüne wollen Wahlrechtsreform ohne Union angehen [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article233898796/bundestag-spd-fdp-und-gruene-wollen-wahlrechtsreform-ohne-union-angehen.html> (Last Access: 28.08.21). – Title from the Screen.
54. Schwennicke C. Warum Annalena Baerbock nicht Kanzlerin wird [Electronic Resource] / C. Schwennicke. – Mode of Access: https://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/innenpolitik/id_90129840/die-gruenen-und-ihr-traum-von-der-macht-annalena-baerbock-wird-nicht-kanzlerin.html (Last Access: 28.08.21). – Title from the Screen.
55. Syrischer Flüchtling kandidiert für Bundestag [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article225579735/tareg-alaows-gluechtling-kandidiert-fuer-bundestag.html> (Last Access: 12.09.21). – Title from the Screen.
56. Torney S. Vom Ende der Repräsentativen Politik / S. Torney. – Hamburg: Zeit Verlag, 2015. – 300 s.
57. Union und SPD im Umfragen mit 22 Prozent gleichauf [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/video233299939/bundestagswahlkampf-union-und-spd-im-umfragen-mit-22-prozent-gleichauf.html> (Last Access: 12.09.21). – Title from the Screen.

58. Weidel und Chrupalla zum Spitzelduo für die Bundestagswahl gewählt [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.deutschlandfunk.de/afd-weidel-und-chrupalla-zum-spitzenduo-fuer-die-1939.de.html> (Last Access: 12.09.21). – Title from the Screen.

59. Wiesendahl E. Volksparteien. Aufstieg. Krise. Zukunft / E. Wiesendahl. – Berlin: Taschenbuch Verlag, 2011. – 250 s.

60. Wir bekämpfen die AfD! Bis zum Ende [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article234016502/bundestagswahl-armin-laschet-wir-bekaempfen-die-afd-bis-zum-ende.html> (Last Access: 12.09.21). – Title from the Screen.

61. Wissler und Bartsch sind Spitzenkandidaten der Linken [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.deutschlandfunk.de/bundestagswahl-wissler-und-bartsch-sind-spitzenkandidaten.1939.html.de> (Last Access: 12.09.21). – Title from the Screen.

62. Zehntausende bei Klimaschutz Protesten [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.deutschlandfunk.de/fridays-for-future-zehntausende-bei-klimaschutz-protesten.1939.de.html> (Last Access: 29.09.21). – Title from the Screen.

References:

1. Alexander, R. *Warum sich Söder jetzt der Laschet – Strategie fügt*. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/plus231788335/bundestagswahl-jetzt-fuegt-sich-soeder-der-laschet-strategie.html>

2. AfD will bei Bundesparteitag keinen Spitzenkandidaten küren. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article226872365/afd-will-bei-bundesparteitag-keinen-spitzenkandidaten-kueren.html>

3. AfD macht mit EU-Austritt Wahl Werbung. Retrieved from: <https://www.wienerzeitung.at/nachrichten/politik/europa/2099909-afd-macht-mit-eu-austritt-wahlwerbung.html>

4. An der CDU-Basis brodeln es. Retrieved from: <https://www.deutschlandsfunk.de/kanzlerkandidat-laschet-an-der-cdu-basis-brodelt-es.1939.de.html>

5. Auch Baerbock will Kanzler Amtszeit begrenzen. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article230745095/auch-annalena-baerbock-will-kanzler-amtzeit-begrenzen.html>

6. Baerbock spricht die weiblichen und jungen Wähler stärker an. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article230498937/annalena-baerbock-sie-spricht-die-weiblichen-und-jungen-waehler-staerker-am.html>

7. Baerbock plädiert für mehr Druck auf Russland und China. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article230640623/gruene-kanzlerkandidatin-baerbock-plaedierte-fuer-mehr-druck-auf-russland-und-china.html>

8. Baerbock kritisiert Wahlprogramm von CDU/CSU als nutzlos. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article231987943/annalena-baerbock-nennt-wahlprogramm-von-cdu-und-csu-nutzlos.html>

9. Baerbock gegen einen EU-Austritt Ungarns. Retrieved from: <https://www.deutschlandsfunk.de/homophobie-baerbock-gegen-einen-eu-austritt-ungarns.1939.de.html>

10. Baerbock fordert – EU muss sich auf Afghanistan Flüchtlinge vorbereiten. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/ausland/article233141025/baerbock-fordert-eu-muss-sich-auf-afghanistan-fluechtlinge-vorbereiten.html>

11. Baerbock kritisiert Russland wegen der steigenden Gaspreise. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article233968930/nodr-stream-2-baerbock-kritisiert-russland-wegen-der-steigenden-gaspreise.html>

12. Breyton, R. *SPD will die Mitte zurückerobern – aber die ist schon besetzt*. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article225916881/rede-von-scholz-spd-will-mitte-zurueckerobern-aber-die-ist-besetzt.html>

13. Bundestagswahl im Herbst wird so teuer wie nie. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article226824281/bundestagswahl-2021-wahl-im-herbst-wird-teuer-wie-nie.html>
14. Crouch C. (2008). *Postdemokratie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. [in Deutsch].
15. Das sind die zentralen Punkten CDU-CSU Wahlprogramm. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article231982501/unions-wahlprogramm-die-zentralen-punkte-zum-steuern-klima-rente.html>
16. Doll, N. *Die Zentrale Figur im SPD Wahlkampf heißt Merkel – nicht Scholz*. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article225770031/spd-und-die-bundestagswahl-die-zentrale-figur-heisst-angela-merkel.html>
17. FDP will Kanzler Amtszeit auf zehn Jahre begrenzen. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article227967049/konzeptpapier-fdp-will-kanzler-amtszeit-auf-zehn-jahre-begrenzen.html>
18. FDP-Parteitag: Die Ampel als ungeliebte Koalitionsoption. Retrieved from: <https://www.wienerzeitung.at/nachrichten/politik/europa/2104041-fdp-parteitag-die-ampel-als-ungeliebte-koalitionsoption.html>
19. FDP kritisiert fallen zum ersten Mal seit März unter 20 Prozent. Retrieved from: https://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/innenpolitik/id_90220014/falsche-signale-fdp-kritisiet-angela-merkel-umgang-mit-usa.html
20. Finthammer, V. *Das rechtsextreme Lager wird sich bestärkt fühlen*. Retrieved from: <https://www.deutschlandfunk.de/afd-wird-verdachtsfall-das-rechtsextremem-lager-wird-sich.720.de.html>
21. Fischer, J. *Grün-Rot-Rot keine ernsthafte Option*. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article231152371/bundestagswahl-joschka-fischer-gruenen-rot-rot-keine-ernsthafte-option.html>
22. Fritz, P. *Polens Präsident verweigert Angela Merkel die Ehre*. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/ausland/polens-praesident-verweigert-angela-merkel.html>
23. Grüne und CDU stimmen Koalitionsvertrag zu. Retrieved from: <https://www.deutschlandfunk.de/baden-wuerttemberg-gruene-und-cdu-stimmen-koalitionsvertrag.1939.de.html>
24. Grüne beschließen Wahlprogramm. Retrieved from: <https://www.deutschlandfunk.de/parteitag-gruene-beschliessen-wahlprogramm.1939.de.html>
25. Grüne fallen zum ersten Mal seit März unter 20 Prozent. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article/231830709/gruene-20-prozent-.html>
26. Hefty, G. P. (2013). *Das deutsche Politik Roulette. Bürgerwille, Parteiziele, Kandidaten, Koalitionen*. München: Olzog Verlag. [in Deutsch].
27. Heinrich, C. *Grüne und Linke wollen nicht von «linksexremer gewallt» sprechen – Kritik von FDP und CDU*. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article231922507/riger-strasse-und-linke-wollen-nicht-von-linksexremer-gewallt-sprechen.html>
28. Kalkhof, M. *Die Linke und ihre große Schwäche für Chinas Diktatur*. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/ausland/plus231937741/linkspartei-grosse-schwaecher-fuer-chinas-diktatur.html>
29. Landtagswahl Sachsen Anhalt 2021. Retrieved from: <https://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/id-89756938/landtagswahl-sachsen-anhalt-news-hintergruende-umfrage.html>
30. Laschet holt Friedrich Merz ins CDU Wahlkampfteam. Retrieved from: https://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/innenpolitik/id_89929014/bundestagswahl-2021-armin-laschet-holt-merz-ins-cdu-wahlkampfteam.html
31. Laschet nennt erste Bedingungen für Koalitionspartner. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/live232931519/bundestagswahl-2021-laschet-nennt-erste-bedingungen-fuer-koalitionspartner.html>

32. Laschet für Mehrheit der Deutschen ein schlechter Krisenmanager. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article232616799/armin-laschet-fuer-mehrheit-der-deutschen-ein-schlechter-krisenmanager.html>
33. Laschet will an Enddatum 2038 festhalten. Retrieved from: <https://www.deutschlandfunk.de/kohleausstieg-laschet-will-an-enddatum-2038-festhalten.1939.de.html>
34. Leubecher, M. *Warum viele Deutschtürken genug vor der SPD haben*. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/plus227330565/wahlpraeferenzen-warum-viele-deuschtuerken-genug-von-der-spd-haben.html>
35. Linke beschließt Programm für Bundestagswahl. Retrieved from: <https://www.deutschlandfunk.de/hoehere-renten-vermoegensabgabe-abkehr-von-hartz-iv-linke.1939.de.html>
36. Marschall, S. (2014). *Das politische System Deutschlands*. Berlin: Rowohlt Verlag. [in Deutsch].
37. Merkel ruft ihre Partei zur Einigkeit auf. Retrieved from: <https://www.wienerzeitung.at/nachrichten/politik/europa/2088832-merkel-ruft-ihre-partei-zur-einigkeit-auf.html>
38. Militärischer Katastrophenalarm ausgelöst. Retrieved from: <https://www.deutschlandfunk.de/hochwasser-militaerischer-katastrophenalarm-ausgeloest.1939.de.html>
39. Mörschel, T. (Hrsg.), (2012). *Demokratie in Deutschland. Zustand – Herausforderung – Perspektiven*. Heidelberg: Universität Verlag. [in Deutsch].
40. Neue Doppelspitze gewählt. Retrieved from: <https://www.deutschlandfunk.de/die-linke-neue-doppelspitze-gewaehlt.1939.de.html>
41. Niederlage für AfD im Verfahren gegen Verfassungsschutz. Retrieved from: https://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/parteien/id_89354776/afd-niederlage-fuer-im-verfahren-gegen-verfassungsschutz.html
42. Oppermann, T. *Welch ein Doppelmoral*. Retrieved from: https://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/parteien/id_90074662/bonuszahlungen-fuer-gruenen-chefin-baerbock-welch-doppelmoral.html
43. Plagiatjäger sieht vier weitere «Funde» in Baerbocks Buch. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article232210493/annalena-baerbock-plagiatsjaeger-sieht-vier-weitere-funde-in-ihrem-buch.html>
44. Poschardt, U. *Die Werte Union macht Wahlkampf für Afd und grüne*. Retrieved from: <https://www.welt.de/debatte/kommentare/plus231488031/cdu-kriese-die-werte-union-macht-wahlkampf-fuer-afd-und-gruene.html>
45. Pressekonferenz von Söder und Laschet nach der Klausurtagung. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article230157047/k-frage-in-der-union-pressekonferenz-von-soeder-und-laschet-nach-der-klausurtagung.html>
46. Rekord vor der Bundestagswahl. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article233402657/millionensummen-rekord-an-grosspenden-an-parteien-vor-der-bundestagswahl.html>
47. Richter, E. (2011). *Was ist Politische Kompetenz? Politiker und engagierte Bürger in der Demokratie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. [in Deutsch].
48. Sahin, E. *Die Linke hat schon lange ihre Basis verloren*. Retrieved from: <https://www.jungewelt.de>
49. Sächsischer Verfassungsschutz stuft Pegida als extremistisch ein. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article230936931/pegida-vom-saechsischen-verfassungsschutz-als-extremistisch-eingestuft.html>
50. Scholz spricht Baerbock und Laschet Eignung für das Kanzleramt ab. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article230640737/scholz-spd-spricht-baerbock-und-laschet-eignung-fuers-kanzleramt-ab.html>

51. Scholz kündigt Gesetzesänderung an. Retrieved from: <https://www.deutschlandfunk.de/klima-urteil-scholz-kuendigt-gesetzesaenderung-an.1939.de.html>
52. Söder will lieber in die Opposition statt Grün – Schwarz. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article231301915/csu-chef-soeder-will-lieber-in-die-opposition-statt-gruenen-schwarz.html>
53. SPD, FDP, Grüne wollen Wahlrechtsreform ohne Union angehen. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article233898796/bundestag-spd-fdp-und-gruene-wollen-wahlrechtsreform-ohne-union-angehen.html>
54. Schwennicke, C. *Warum Annalena Baerbock nicht Kanzlerin wird*. Retrieved from: https://www.t-online.de/nachrichten/deutschland/innenpolitik/id_90129840/die-gruenen-und-ihr-traum-von-der-macht-annalena-baerbock-wird-nicht-kanzlerin.html
55. Syrischer Flüchtling kandidiert für Bundestag. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article225579735/tareg-alaows-gluechtling-kandidiert-fuer-bundestag.html>
56. Torney, S. (2015). *Vom Ende der Repräsentativen Politik*. Hamburg: Zeit Verlag. [in Deutsch].
57. Union und SPD im Umfragen mit 22 Prozent gleichauf. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/video233299939/bundestagswahlkampf-union-und-spd-im-umfragen-mit-22-prozent-gleichauf.html>
58. Weidel und Chrupalla zum Spitzelduo für die Bundestagswahl gewählt. Retrieved from: <https://www.deutschlandfunk.de/afd-weidel-und-chrupalla-zum-spitzenduo-fuer-die-1939.de.html>
59. Wiesendahl, E. (2011). *Volksparteien. Aufstieg. Krise. Zukunft*. Berlin: Taschenbuch Verlag. [in Deutsch].
60. Wir bekämpfen die AfD! Bis zum Ende. Retrieved from: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article234016502/bundestagswahl-armin-laschet-wir-bekaempfen-die-afd-bis-zum-ende.html>
61. Wissler und Bartsch sind Spitzenkandidaten der Linken. Retrieved from: <https://www.deutschlandfunk.de/bundestagswahl-wissler-und-bartsch-sind-spitzenkandidaten.1939.html.de>
62. Zehntausende bei Klimaschutz Protesten. Retrieved from: <https://www.deutschlandfunk.de/fridays-for-future-zehntausende-bei-klimaschutz-protesten.1939.de.html>

Andrii Martynov,

Dr. habil. (History), Professor

Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

GERMAN PARLIAMENTARY DEMOCRACY AFTER 2021 ELECTION

Abstract. *The article examines the impact of the 2021 parliamentary elections on German parliamentary democracy. The pandemic and climate change have affected the mood of German voters. The peculiarities of the activity of German parliamentary parties during the election campaign are analyzed. German voters have demonstrated the ability to make rational political decisions. This made it possible to renew the composition of the Bundestag and preserve the professionalism of the deputies. The «Christian Democrats» believed that Germany should become a climate-neutral industrial state. Following the election, the «Christian Democrats» showed the worst result. The Bavarian «Christian Social Union» maintained its political position. The winners of the election, the «Social Democrats», conducted an ideal election campaign. The «Green Party» ran an optimistic election campaign. Opponents have accused the Greens of failing to combine climate protection with economic growth. The opposition Left Party promoted climate-friendly socialism. In the new Bundestag, the left is represented by a victory in two majority districts. The «Alternative for Germany» party ran a passive election campaign. It is the only party to support*

Germany's withdrawal from the European Union. All parliamentary parties campaigned against «Alternatives for Germany». The «Free Democratic Party» conducted an active and optimistic election campaign. Following the election, the «Social Democrats», the «Green Party» and the «Free Democrats» formed a «social-liberal green coalition», Chancellor Olaf Scholz promised to ensure the heredity of the development of a social market economy. The innovation concerned the intentions of the «Green Party» to create a climate-neutral German economy. The article notes that the new ruling German coalition opens up positive opportunities for the development of Ukrainian-German relations. Maintaining the political balance in Germany maintains stability in the European Union.

Key words: *the Bundestag, coalition, election, Germany, system of party.*

Надійшла до редколегії 29.08.2021

УДК 94(477)«1922/1924»:355.231

<https://doi.org/10.17721/2524-048X.2021.20.8>

Ігор Срібняк,

д-р іст. наук, проф.

Київський університет імені Бориса Грінченка

Київ, Україна

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9750-4958>

Марина Палієнко,

д-р іст. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Київ, Україна

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9098-1142>

СПІЛЬНА ЮНАЦЬКА ШКОЛА АРМІЇ УНР В ПОЛЬЩІ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ ДІЯЛЬНОСТІ (1922–1924 рр.)

Анотація. Діяльність Спільної юнацької школи у таборах інтернованих Військ УНР є яскравою сторінкою жертовності та відданості своєму обов'язку її юнаків та старшин. Попри всі труднощі таборового життя, переїзди, відсутність ресурсів, коштів та приміщень, потрібних для організації нормального функціонування СЮШ, – фахова підготовка юнаків та їх національне освідомлення не припинялась ані на день.

Зусиллями її викладачів юнаки отримували ґрунтовні знання зі спеціальних (тактика, артилерія, фортифікація, військова адміністрація та ін., так і загальноосвітніх дисциплін (історія і географія України, військова історія, законодавство, українська та іноземні мови та ін.). Важливим було й те, що її вихованці на службі та поза нею принципово послуговувались українською мовою, та як могли – боролись із засиллям у таборах російської.

В умовах хронічного недофінансування Школи ледь неодиноким джерелом надходження гуманітарної допомоги для її постійного та перемінного складу стала грошові внески та подарунки жертводавців, якими виступали як українські благодійні та громадські організації, так і поодинокі особи. Їх допомога не покривала всіх потреб старшинства та юнацтва СЮШ, але завдяки цим виплатам її постійний склад мав можливість навчати, а юнаки – продовжувати вчитись.

Відтак СЮШ безперервно продовжувала підготовку юнацтва, здійснивши чотири випуски молодих старшин (загалом – 259 хорунжих), внісши в такий спосіб свій поважний внесок у розбудову старшинського корпусу Армії УНР. Кожному з випускників Школи у подальшому судилась своя доля, але закладені переважній більшості з них тривкі підвалини державницького розуміння потреб незалежної України вирішальним чином визначили їх подальше життя та діяльність.

Ключові слова: Спільна юнацька школа, хорунжий, юнак, навчання, табір Каліш, інтерновані вояки-українці, Польща.

Постановка проблеми. Організація військового навчання в Армії УНР під час її перебування у таборах інтернованих на теренах Польщі незмінно залишалось одним з найважливіших напрямків діяльності Державного Центру УНР в екзилі та командування військ, при чому головна увага приділялася фаховій освіті українського старшинства. Практичного здійснення цього

завдання вимагали невідкладні потреби військового будівництва української армії, бо з огляду на майже безперервні бої впродовж 1919–1920 рр. старшинський корпус Армії УНР практично не мав жодних умов для підвищення свого фахового рівня.

Винятково нагальною і невідкладною була й справа підготовки «молодого покоління» українського старшинства, бо довший час командні посади в Армії УНР заміщувались тими офіцерами, які мали російський або австро-угорський військовий вишкіл. Далеко не всі з них мали стійкі державницькі переконання, а залучення на українську військову службу офіцерів з «досвідом» служби в Добровольчій армії (або навіть у РСЧА) призводило до того, що до складу Армії УНР потрапляли особи, які відверто вороже ставились до українських національно-визвольних ідеалів.

У цій ситуації поповнення старшинського корпусу Армії УНР випробуваними у боях молодими старшинами, що мали вироблений національно-державницький світогляд, залишалось першочерговим завданням для її командування. Заміщення ними відповідних посад у війську дозволяло поліпшити моральний стан армії, що було вкрай важливим в умовах інтернування. Це завдання покладалось на фахову військово-освітню установу загальноармійського значення – «Кам'янецьку Пішу Юнацьку Школу» (з 27 липня 1921 р. – «Державна Спільна Юнацька Школа», СЮШ або Школа), яка була покликана підготувати для армії молодих старшин (хорунжих) для заміщення ними посад до командира сотні включно.

Завдяки безперервній роботі згадуваної Школи Армія УНР (хоч і перебуваючи в таборах) мала змогу поповнювати склад свого старшинського корпусу, здійснюючи фахову підготовку юнаків (курсантів), що відкривало для них можливість отримати перший старшинський ранг – хорунжого. Функціонування Школи стало однією з тих підвалин, які дозволили інтернованій Армії УНР зберегти свою організацію до серпня 1924 р., коли рішенням польської влади всі табори були ліквідовані, а вояки-українці переведені на цивільний стан.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове вивчення історії Кам'янецької пішої юнацької школи – Спільної юнацької школи було започатковано виходом монографії «Обеззброєна, але нескорена...», один з розділів якої («Військова-фахова і культурно-освітня робота в Армії УНР») містив стислу інформацію й про діяльність згадуваної Школи у Польщі. Її автор, зокрема, «пунктирно» простежив географію її переїздів з табору в табір

та подав відомості про кількісні параметри трьох її випусків (із зазначенням дат цих подій) [10, с.56–57].

Значно пізніше найголовніші віхи історії Спільної юнацької школи намагався відтворити Я.Тинченко, у загальновідомій книзі якого присутній цілий розділ з багатообіцяючою назвою («Спільна (Кам'янецька) юнацька школа, 1920–1924 рр.») [14, с.196–205]. Серед недоліків цього нарису слід відзначити невідповідність деяких наведених Я.Тинченком фактів, зокрема – уміщення хибної інформації про прихід наприкінці 1922 р. на посаду начальника школи полковника Костянтина Цурканова [14, с.205] (додамо, що останній ніколи не посідав цієї посади – *авт.*). Насправді обов'язки начальника СЮШ – після відставки М.Шаповала – виконували послідовно полковники Валентин Трутенко, Микола Лорченко і Леонтій Кепп.

Належиться також додати, що у науково-довідковому апараті цієї книги присутні окремі неточності – зокрема деякі назви статей (з обширу мемуарної літератури) дещо відрізняються від оригінальних. Разом з тим слід відзначити, що в його монографії наведено значний масив цінних фактологічних даних (у т.ч. поіменний розпис всіх чотирьох випусків СЮШ), а також зібрана інформація про життєві долі багатьох випускників Школи.

Слід відзначити джерельну вартість ще одного дослідницького проекту, підготовленого Я.Тинченко у співавторстві з О.Рудиченком, в якому наведено зображення нагрудних відзнак СЮШ (1-го і 2-го типів), а також Свідоцтво (видане підполковнику К.Цурканову), яке засвідчувало його право на її носіння [8]. У цьому дописі була подана стисла інформація про відомі колекціонерам відзнаки СЮШ 1-го типу, та коротко висвітлена передісторія появи її 2-го типу.

Відтак вивчення специфіки функціонування СЮШ Армії УНР залишається актуальним напрямом військово-історичної науки, причому цілісне та об'єктивне відтворення її «таборової» історії може бути досягнуто тільки шляхом максимального охоплення дотичних джерел. Цінна інформація про специфіку функціонування Кам'янецької пішої юнацької школи була синтезована у монографії А. Руккаса, яка містила цінний фактаж й в часі її перебування у таборах [9, с.385–387].

Натомість у розвідці С.Авхутської [1] практично відсутні будь-які нові дані про СЮШ (в часі її інтернування). Дослідниця обмежилась лише одним абзацом тексту аби розкрити специфіку роботи Школи у 1921 р., хоча за цей час СЮШ встигла побувати в трьох таборах (Ланцут-Вадовиці-Каліш). Не все

гарзд у цій статті було й з історіографічним аналізом, який мав виразно поверховий характер.

Лише останніми роками ситуація з вивченням таборової доби історії Школи змінилася на краще завдяки виходу кількох статей, підготовлених на основі широкого залучення матеріалів ЦДАВО України[11, 12, 13]. В них було висвітлено різні аспекти діяльності СЮШ у таборах інтернованих Військ УНР, проте зібраний в них фактаж також був далеко неповним, що обумовило потребу подальшої пошукової роботи з метою збагачення джерельної основи даної дослідницької проблеми.

Про різні аспекти діяльності Школи існує чимала мемуарна література[3, 4, 5, 6, 7, 28], що стосується здебільшого періоду її функціонування в Україні (1919–1920 рр.). Проте використання наведених в них фактів вимагає ретельного їх співставлення з даними, отриманими з інших джерел. У цьому відношенні слід окремо згадати про збірку документів «Армія за дротами», яка містить цілу низку цінних документів, і зокрема – повнотекстові копії рапортів генерала М.Шаповала, групове фото юнаків та старшин СЮШ (вересень 1921 р.) та поодинокі світлини останніх, а також відбитки програмок культурно-мистецьких імпрез, до організації яких долучались старшини та юнаки СЮШ[2, с. 23–26, 133–150, 347, 356].

Метою статті є розкриття особливостей функціонування Спільної юнацької школи Армії УНР на завершальному етапі її діяльності у таборі Каліш (Польща), а також встановлення кола інституцій та осіб, які надавали СЮШ безповоротну матеріальну допомогу, чим значною мірою уможливили її безперервну роботу в дуже складних умовах таборової ізоляції у 1922–1924 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перше півріччя перебування Спільної юнацької школи в таборі Каліш (Польща) виявилось одним з найскладніших в її історії, що було зумовлено майже повною відсутністю матеріальних ресурсів у Державного центру УНР в екзилі. Особливо дошкуляло юнакам недостатнє харчування, крім того – частина з них залишалися без взуття (старі чоботи розлізлися, а замінити їх не було можливості). Школа гостро потребувала навчальної літератури та різного приладдя для проведення занять, окремі вакансії лекторів не були заповнені. З огляду на такий стан начальник СЮШ генерал М.Шаповал неофіційно надавав декому з особливо потребуючих юнаків відпустки, надаючи їм в такий спосіб можливість поліпшувати свій матеріальний стан. Відтак станом на початок березня 1922 р. число присутніх у таборі юнаків зменшилося до 252 осіб[15, арк.20] (для

порівняння – списочний склад СЮШ на 28 березня ц.р. становив 400 юнаків, 68 старшин і 244 козаки)[16, арк.25].

Намагаючись привернути увагу командування до проблем Школи, М.Шаповал 20 березня 1922 р. подав рапорт (ч.266) 3-му генерал-квартирмейстеру Генерального штабу Армії УНР полковнику В.Сигаріву, в якому вкотре наголосив на надзвичайно тяжкому матеріальному стані Школи. В ньому, зокрема, зазначалось, що лише «непомірні труди та напруження всього керуючого апарату» Школи, на думку М.Шаповала, дозволяли уникати «спаралізування навчання або й просто розпаду». Лектори, яких з великими зусиллями вдавалось залучати до роботи в СЮШ, за деякий час припиняли виклади – бо не отримували жодних доплат за свою роботу та були змушені влаштуватися на приватні роботи аби мати хоч якусь кількість коштів для існування. Разом з тим всі клопотання юнаків організовано (у складі всієї Школи) виїхати на роботи – відхилялись командуванням Військ УНР, а забезпечувалась СЮШ всім необхідним, за оцінкою М.Шаповала, в останню чергу[17, арк.70зв.-71зв.].

Скудність харчування юнаків та складні побутові умови, в яких вони перебували, призводили до поширення в їх середовищі небезпечних хвороб: станом на 14 березня 1922 р. троє юнаків СЮШ знаходились в шпиталі (їм було діагностовано гостру стадію туберкульозу). Намагаючись підтримати їх в цій ситуації М.Шаповал клопотався про їх випуск зі школи разом із черговим випуском без іспитів[18, арк.8]. Про винятково складний стан Школи повідомляли своїми рапортами й підлеглі М.Шаповала. Так, зокрема, начальник гарматного відділу полковник В.Ленартович 16 березня 1922 р. відзначав «зростаючу більшість хорих на сухоти і легені», виснаженість організмів юнаків «зимовими холодами і не задовольняючою їжею», змушених до того ж готуватись до складання випускових іспитів[18, арк.11].

Через надзвичайно складний матеріальний стан 50 юнаків кінного дивізіону СЮШ 20 березня 1922 р. подали рапорти (однакового змісту) про їх відрядження до кінних частин Армії УНР, що уможливило би для них виїзд на роботу[16, арк. 25, 29, 30–77, 79]. Але всі клопотання генерала М.Шаповала у цій справі (і, зокрема, звернення до військового міністра Уряду УНР генерала А.Вовка) закінчились нічим – останній категорично відмовив у такій можливості, пообіцявши «поскільки дозволять можливості поліпшимо стан, щоби юнацтво закінчило освіту» (резолуція від 27 квітня 1922 р. на рапорті начальника СЮШ)[16, арк.109].

Іншим своїм рапортом у квітні 1922 р. (без зазначення точної дати – *авт.*) М.Шаповал звертав увагу військового міністра й на ту обставину, що наслідком

трьох своїх переїздів Школа опинилась у значно гірших умовах аніж інші частини Армії УНР в таборі Каліш. В силу того, що вона прибула до цього табору пізніше інших підрозділів – «всі життєві позиції з стосунках з польськими властями були вже зайняті представниками інших частин», які звикли до «провадження часто елементарної боротьби за звичні речі існування, за речі які видаються поляками при загальній їх недостатці». Наслідком цього стало те, що «боротьба за них часто в засобах не перед чим не зупиняється, що підкупи, дрібні хабарі, перекупка по ночам вугілля та дров» стали ледь не буденним явищем, але такі дії військових начальників Армії УНР (або уповноважених ними осіб) не могли вживатись начальником СЮШ з принципових міркувань. Він слушно вважав, що «втягувати юнаків у подібну боротьбу» було неможливо вже хоча би з «мотивів виховавчих-педагогічних»[15, арк.28].

В силу своєї незаангажованості до такої «підкилимної» боротьби – юнакам Школи «прийшлося пережити цю зиму в страшних умовинах», які були не до порівняння із забезпеченим побутом 2-ої Волинської та 3-ої Залізної дивізій. На думку М.Шаповала – кричущим було й те, що коли «цілий табор в протязі всієї зими був узутий», і що «в дивізіях на 2000 осіб коли й є сотка босих, то таких, які самі не хочуть бути взутими (бо щоразу випродають свої черевики», в Школі на 280 юнаків було 70-80 осіб «цілком босих, котрі весь час лежали закутані в коци»[15, арк.46].

Зрештою, ситуація з харчуванням навесні 1922 р. істотно поліпшилася, що було пов'язано із сезонним збагаченням раціону юнацтва. Ще одним позитивним сигналом було й відкриття на початку літа 1922 р. при Школі шевсько-кравецької майстерні, в якій ремонтувався та виготовлявся одяг для юнаків та старшин СЮШ. Начальнику Школи також «пощастило здобути на якийсь десяток черевиків грошей, закупити шкіри», знайти майстрів (трьох шевців та двох кравців)[15, арк.57].

Крім того, на допомогу час від часу приходили українські громадські інституції, і зокрема – Український Центральний Комітет (УЦК), який у кінці червня 1922 р. надав Школі грошову субвенцію (30.000 м.п.), яка була передана інспектору СЮШ полковнику М.Лорченку. Останній – за дорученням начальника Школи – був відряджений до Варшави з метою придбання необхідних для навчання приладів, але через відсутність достатньої суми коштів для витрат та організації їх перевезення, опинився у вкрай скрутному становищі. З цієї нагоди М.Шаповал висловлював УЦК щире подяку, яка

уможливила доставку усього закупленого до Калішу. Ще 10.000 м.п. на цю мету пожертвувало «Товариство допомоги збігцям з України»[15, арк.43, 44].

Допомога жертводавців сприяла успішному завершенню випусковим курсом СЮШ своєї програми навчання (до середини липня 1922 р.), у свою чергу – командування Армії УНР віднайшло кошти для надання їм матеріальної допомоги з нагоди їх випуску зі Школи та іменування хорунжими. Завдяки цьому стало можливим здійснити другий випуск молодих старшин СЮШ, який відбувся у присутності Головного отамана Військ УНР С.Петлюри 28 липня 1922 р.[3, с.18] Цього дня Школа випустила 114 хорунжих (83 – з пішого, 16 – з кінного і 15 з гарматного відділів Школи)[19, арк.123; 20, арк.100; 14, с.283–284].

Попри надходження цих коштів (для випускників СЮШ), ситуація з продовженням навчання юнаків молодших курсів була дуже скрутною. 26 липня 1922 р. начальник СЮШ М.Шаповал своїм рапортом (ч.804) доповідав 3-му генерал-квартирмейстеру про ситуацію в Школі та пропонував тимчасово (на один-два місяці) перервати в ній навчання через катастрофічне зменшення числа лекторів, які були змушені виїхати на роботи в пошуках хоча би мінімальних засобів для існування (у цей час їм було припинена виплата мінімальних сум за роботу в Школі). У свою чергу, це поставило під загрозу виконання навчального плану Школи, бо її командування фізично не могло забезпечити не те що повноцінну – будь-яку заміну цим викладачам.

Так, зокрема, СЮШ у цей час тимчасово втратила таких лекторів як генерал-хорунжий О.Пороховщиків (тактика), полковник Павло Крицький (фортифікація), генштабу підполковник Олександр Низієнко (тактика), сотник Григорій Миндюк (топографія), поручник Максимів (фортифікація), панотець Н.Никитюк (історія України), сотники І.Шеремет (іпология) і Ю.Федченко (дисциплінарний статут). Підполковник П.Ліпський (викладав матеріальну частину артилерії), який проживав досить далеко від Калішу, в липні 1922 р. взагалі припинив з'являтися в таборі з прозаїчної причини – відсутності взуття. Сотники І.Шеремет і Ю.Федченко виїхали на роботи поза табір. Невдовзі Школу мали залишити сотник О.Шебякин (підривна справа), прокурор Ружицький (законознавство), урядовець Крижанівський (креслення), поручник Василь Добровольський (географія України), полковник В.Ленартович (артилерія)[15, арк.53–53зв.; 16, арк.147–147зв.].

На думку М.Шаповала, Школа не опинилась би у такому загрозливому стані, якщо би продовжувала отримувати 4-5 тис. м.п. на місяць для виплат викладацькому складові. Ще однією причиною доцільності припинення роботи

СЮШ була, на думку М.Шаповала, «велика змореність решти лекторів, безперервність провадження навчання в Школі в протязі майже двох років», а також залучення більшості юнаків до польових робіт поза табором, бо тільки в такий спосіб юнаки могли забезпечити собі хоча би мінімальне існування[15, арк.53зв.; 16, арк.147зв.]. Але знов таки, ця пропозиція М.Шаповала не могла бути підтримана – через принципову позицію командування Військ УНР, яка полягала у тому, що юнаки мали регулярно навчатись аби стати старшинами Армії УНР (як вже зазначалось – попри пряму заборону цього значна частина юнаків все ж таки продовжувала працювати на різних роботах аби мати хоч якісь кошти на прожиття).

В пошуках потенційних благодійників, здатних матеріально підтримати Школу, М.Шаповал неодноразове звертався до різних осіб та організацій, сподіваючись на те, що хтось з них відгукнеться на його заклик допомогти СЮШ. 12 липня 1922 р. М.Шаповал відправив лист (ч.760) до проф. І.Свенціцького, який вже мав нагоду познайомитися з діяльністю СЮШ (у березні 1921 р. він проводив виклади юнакам Школи у Ланцуті). У ньому він просив проф. Свенціцького «про посередництво перед відповідними Комітетами і окремими особами», які були залучені до акції допомоги голодуючим в Україні та емігрантам з неї, в справі надання харчової допомоги юнакам Школи. М.Шаповал констатував, що з часу перебування проф. І.Свенціцького у Ланцуті «положення інтернованих далеко угіршилося, тяжкі обставини життя стали більш діймаючими і дуже руйнуючими для здоровля молодих організмів». На сухоти (та ще й безнадійно!) протягом зими захворіло 11 юнаків, які постійно перебували у шпиталі. Але не менш загрозливим, на думку М.Шаповала, було й те, що Школі було доволі багато тих, хто був схильний до цієї хвороби через загальну перевиснаженість свого організму[15, арк.45].

Порівнюючи ситуацію 1921 і 1922 рр. М.Шаповал відзначав, що другий рік інтернування позначився згортанням допомоги жертводавців (особливо після закриття львівського Горожанського комітету) та взагалі розривом контактів з більшістю благодійних організацій. Він висловлював сподівання, що «висока патріотичність українського громадянства Галичини і більша його національна зрілість не допустить забути нашу молодь в Наддніпрянщини й прийде з допомогою їй в найбільш гострих потребах національного й гуманітарно-культурного значення». Водночас у своєму листі М.Шаповал вдався до свідомої дезінформації проф. І.Свенціцького, зазначаючи, зокрема, що «вихід з інтернування цілком унеможливлений, поляки просто до не зрозуміння, на всі

заходи як окремих осіб, так і груп звільнень не дають, на полів та інші роботи, за невеличким винятком, не пускають»[15, арк.45–45зв.]. Між тим польська влада зі свого боку як раз широко дозволяла виїзд інтернованих на роботи у цей час (особливо у весняно-літній період), інша справа, що юнаки не могли скористатись цим в організований порядок – через заборону такої практики з боку українського командування.

Завершував свій лист М.Шаповал констатацією того, що в Школі «нужда і браки (нестача – *авт.*) так великі, що бере страх», з огляду на що він не знав «що важніше, які недостачі треба в першу чергу задовольнити». Але вже наступна фраза свідчила про те, що начальник СЮШ вичерпно знав найнагальніші потреби школи: по-перше, «недостача в книжках, переважно красного письменства, підручниках із предметів українознавства, газетах та журналах»; по-друге, 11 сухотників та 30 «запалих на здоровле» потребували «додаткового відживлення в формі сніданку чи підвечерка в ½ літри молока, 1 яйця, 3 деків (30 грамів – *авт.*) масла і ¼ [...]кілограма хліба на день» протягом 1,5–2 місяців. І зовсім вже невідкладним і першорядним для Школи була «недостача в річах – головним чином в черевиках і білизні», і хоча дехто з юнаків «крадькома побував на польових роботах і дещо запрацював (заробив – *авт.*) і направив собі черевики», залишалось ще 40 юнаків, які все ще не мали собі взуття. З них 10 були зараховані до складу Української господарської академії в Подєбрадах (ЧСР), і потребували взуття як найнагальніше. У кінці свого листа М.Шаповал висловлював сподівання, що проф. Свенціцький зможе привернути увагу галицької інтелігенції до вкрай скрутного становища постійного і перемінного складу Школи (старшин і лекторів – 52 особи, юнаків – 245, козаків – 60, старшинських дружин – 14, козацьких старшин – 8, дітей – 11)[15, арк.47–47зв.] та врятувати її від цілковитого колапсу хоча би мінімальною грошовою дотацією.

Слід відзначити, що проф. І.Свенціцький почув це звернення та зумів переконати представників секції допомоги емігрантам «Краєвого комітету помочи голодним України» (професорів Л.Білецького і Барвінського) у необхідності виділення 500 тис. м.п. для потреб Школи (липень 1922 р.)[15, арк.52, 60, 62, 64]. Крім того, згадуваний комітет допоміг отримати для Школи 10 пар черевиків та 42 книги для бібліотеки СЮШ[15, арк.63]. Крім того, товариство «Сокіл-Батько» у Львові подарувало Школі шість великих «образів» українського Львова, картину із зображенням козака-сурмача та кілька друкованих видань. Своім листом ч.874 у відповідь згадуваного Комітету М.Шаповал повідомляв, що отримані кошти будуть витрачені для придбання

харчів для «додаткового виживлення сухотним у Школі» та «запалим на здоровлю та малим дітям», купівлю ліків «для хорих і плату в деяких случаях за візитацію приватним лікарям»[15, арк.65]. Ще однією статтею видатків з отриманої суми мало стати придбання «шкіри для 10 пар черевиків та інших потрібних матеріалів для пошиття у шкільній майстерні цих черевиків». Передбачалось, що лектори отримують доплати (50 м.п. за годину) за свої виклади юнакам школи, а решта коштів буде спрямована на купівлю книжок та цивільного одягу для тих юнаків, які готувались до переїзду до ЧСР[15, арк.65].

Проте й ця сума не могла покрити всіх потреб Школи, що спонукало М.Шаповала шукати інших можливостей для підтримки її вихованців. Задля цього начальник СЮШ використав становище свого рідного брата – Миколи Шаповала, який у цей час очолював Український Громадський Комітет (УГК) у Празі, та мав широкі можливості для надання матеріальної підтримки ініційованих начальником Школи проектів. Одним з таких реципієнтів УГК став заснований і очолений генералом М.Шаповалом «Комітет допомоги інтернованим літераторам у Польщі», який виділяв невеличкі грошові допомоги для тих старшин Армії УНР, які звільнялись з таборів та вирушали на навчання до ЧСР[15, арк.59].

У «Листі витрат по видачі допомог на переїзд із таборів інтернованих в Польщі до Чехії», який було додано до листа згадуваного Комітету до УГК (від 14 вересня 1922 р.), зазначалось, що старшинам СЮШ з 31 липня до 29 серпня 1922 р. були виплачені різні суми (від 10 тис. м.п. сотнику Луці Коротченку – «для переїзду») до 20 тис. м.п. (сотнику Ю.Дарагану – «на придбання цивільного одягу[...] та чеських корон») і «на самий переїзд з табору до кордону Чехії» та 22 тис. м.п. поручнику Гордію Скубію – на аналогічні цілі). Юнак СЮШ Віктор Цимбал отримав 25 тис. м.п. матеріальної допомоги (без зазначення того, на що вони будуть витрачені)[21, арк.12], завдяки якій отримав можливість виїхати до ЧСР. Крім того ще кілька юнаків потайки покинули школу, перетнули польсько-чехословацький кордон і дісталася до Подебрадів, де вступили на навчання до Української господарської академії[14, с.205]. Траплялись й поодинокі випадки виїзду юнаків до радянської України (в рамках оголошеної більшовиками амністії). Нею ймовірно «скористались» юнаки Григорій Буцко і Петро Орловський[2, с.399, 418].

Але попри надходження до Школи обмеженої гуманітарної допомоги від українських благодійних організацій та окремих жертводавців СЮШ весь цей час долала перманентні труднощі, зумовлені нестачею усього самого необхідного для забезпечення навчального процесу. Як і раніше – частина

юнаків була змушена переривати навчання аби заробити собі кошти на прожиття, і насамперед – на поліпшення харчування та придбання найнеобхідніших речей. Прихід осінніх холодів значно звужував їх можливості у працевлаштуванні, тому вони повертались до табору та поновлювали своє навчання в Школі. Не всім з них вдавалось заpastись силами для щоденного навчання, виснаженість деякого з юнаків була настільки значною, що вони потрапляли до шпиталю, але й тут не мали достатнього харчування.

Прихід Різдвяних свят нового 1923 р. позначився приємною звісткою для юнаків СЮШ, на допомогу яким прийшли їх колишні побратими – студенти вищих шкіл в Чехословаччині, які отримували безстрокові відпустки та виїжджали сюди для продовження навчання. Останні дуже добре пам'ятали, в якому злиденному стані перебуває у таборі більшість юнацтва СЮШ, що спонукало їх організувати з нагоди Різдвяних свят збірку коштів «на допомогу по улiпшенню харчування» юнаків. Загалом було зібрано 187,7 корон чехословацьких (к.ч.), з яких 150 к.ч. вніс хорунжий Іван Грушецький, «на допомогу сухотним школи» надійшло ще 108 к.ч., а для хворої дружини сотника Винославського було зібрано ще 50 к.ч. У числі жертводавців були О.Шовгеніва, О.Русова, В.Маньківський, Антоніна Шаповал, В.Прохода, сотники Ю.Дараган і Г.Скубій, хорунжі Олександр Ломацький, Євген Корнилович, Юрій Руденко, Микола Кулик та ін. Ці кошти були частково видані за призначенням 22 січня 1923 р. (в день п'ятої річниці проголошення незалежності УНР), решта ж – була спрямована для поліпшення харчування юнаків СЮШ. Для цієї ж мети використовувались кошти (96,470 м.п.), отримані після проведення «вистави-балу», яка була влаштована «шкільним гуртком аматорів театрального мистецтва» (голова – юнак Едуард Віцке, секретар – юнак Микола Мезенцев)[22, арк.20–21зв.].

Відзначення релігійних та національних свят жодним чином не позначалося на внутрішньому порядку, який був заведений начальником Школи у відповідності до вимог Статуту внутрішньої служби Армії УНР. У СЮШ тривало щоденне навчання – для юнаків «збірної кляси» (до неї були зведені всі молодші класи СЮШ – 2-7), для якої станом на початок 1923 р. викладались наступні дисципліни: топографія (лектор – полковник Науменко), історія України (сотник Коршнівський), французька і німецька мови (генерал-хорунжий О.Пороховщиків), артилерія (полковник Ліпський), українська мова (генерал-хорунжий М.Шаповал). Аналогічні курси викладались й для юнаків восьмого (випускового) класу, щоправда їх перелік був значно більшим: загальну тактику майбутнім випускникам читав О.Пороховщиків,

законодавство і військову адміністрацію – сотник Науменко, кулеметне діло – сотник Луцький, фортифікацію – поручник Максимів, тактику артилерії – генерал-поручник С.Дядюша, іпологию – сотник Шеремет, тактику кінноти – підполковник К.Цурканів, історію українського письменства – сотник Крушинський, військова історія – полковник Науменко)[22, арк.3, 98, 101, 108, 111–119].

Щодня зранку – за підписом М.Шаповала – СЮШ віддавався наказ, яким на службу призначався добовий наряд (вартовий старшина в Школі, черговий в канцелярії, черговий бунчужний). Крім того, у наказах Школі уміщувались й витяги з наказів Головної команди Військ УНР, які стосувались СЮШ (підвищення у рангах, привітання С.Петлюри війську з нагоди свят тощо)[22, арк.7–9зв.].

Копії наказів виготовлялись у друкарні СЮШ в типографській спосіб, і нині являють собою цінне джерело для відтворення життя і повсякдення Школи. В них присутня інформація про покарання юнаків СЮШ за різні дисциплінарні проступки. Так, зокрема, 10 лютого 1923 р. наказом ч.42 юнаки М.Гаврусевич і Іван Дехтяренко були покарані однією добою таборової гауптвахти за самовільну відлучку, а юнак Дорошенко отримав дві доби гауптвахти за залишення ним місця чергування[22, арк.37–37зв.].

13 лютого 1923 р. наказом Школі ч.45 М.Шаповал дозволив заснування при Школі школи для неписьменних (анальфабетів), вчителі та учні якої (10 козаків та три жінки-«служниці») отримали можливість безоплатно користуватись усіма підручниками та приладдям, які мала Школа. Завідувачем школи неграмотних був призначений сотник 1-ої пішої сотні СЮШ Файчук. М.Шаповал у наказі особливо відзначив, що єдиною прийнятною підставою для невідвідування школи неграмотних могла бути тільки хвороба її учня (яка мала бути засвідчена довідкою лікаря)[22, арк.40–40зв.]. В іншому наказі Школі йшлося про заснування при СЮШ шкільних крамниць, діяльність яких мала щомісячно перевірятися комісією, що призначалась начальником Школи[22, арк.55].

Зафіксовані у наказах й важливі віхи приватного життя постійного та перемінного життя Школи, у т.ч. радісні події (коли на початку лютого 1923 р. у родині поручника Дехтяра народилась дитина)[22, арк.34], а також й сумні (коли 26 лютого 1923 р. у таборовому шпиталі Щипіоно помер від сухот юнак кінного дивізіону Школи Іван Бортніцький)[22, арк.56].

Таборові негаразди жодним чином не применшували бажання у юнаків навчатись та здобувати в такий спосіб нові знання. Аналогічну настанову мала

більшість старшин з постійного складу СЮШ, на підтвердження чого свідчить відрядження у березні 1923 р. сотника Петра Луцького для навчання на Академічних курсах Генерального штабу Армії УНР[23, арк.8].

Як і раніше, на допомогу особливо потребуючим юнакам і старшинам СЮШ приходив генерал М.Шаповал, якій продовжував отримувати для цього значні фінансові дотації від УГК. Але виїзд до ЧСР все більшого числа вояків (і не лише зі складу СЮШ) негативно сприймалось частиною командування Армії УНР, як, зрештою, й польською владою. З огляду на це справа його відставки із займаної посади була лише справою часу. 5 квітня 1923 р. М.Шаповал підписав останній свій наказ Школі (ч.94), після чого він виїхав до Праги, а виконання обов'язків начальника Школи було покладено на полковника В.Трутенка[22, арк.88, 89].

Заходами останнього та всіх викладачів Школа продовжила свою діяльність, долаючи повсякчасні труднощі таборового існування. Велике значення для постійного і перемінного складу СЮШ моральна допомога, яка надавалась жіночою громадою Школи. Заходами її членів у таборі регулярно проводились різні гуманітарні акції, одним із головних завдань яких був збір коштів для нужденних категорій таборян (не лише юнаків СЮШ). Так, зокрема, 16 червня 1923 р. жіноча громада влаштувала у приміщенні таборового театру «концерт-баль» «на користь сухотних» (хворих на туберкульоз – *авт.*), в якому взяли участь кращі артисти-аматори Калішу та польські митці Марія і Михайло Вількомирські[24, арк.7зв.].

Напередодні чергового випуску молодих старшин СЮШ до їх матеріально-речового забезпечення долучився Генерального штабу Армії УНР: 10 липня 1923 р. його начальник генерал-хорунжий В.Куц підтримав клопотання полковника В.Трутенка про виділення 2,4 млн. м.п. (у розрахунку 50 тис. м.п. допомоги на кожного) 48 майбутнім випускникам Школи, і зокрема придбання для них одягу та білизни (з огляду на цілковиту зношеність одностроїв юнаків)[22, арк.121].

Третій випуск у кількості 48 хорунжих Армії УНР відбувся у Школі 28 серпня 1923 р.[19, арк.123; 20, арк.100] З цього приводу своїм наказом № 24 від 31 серпня 1923 р. начальник Генерального штабу генерал В.Куц відзначив, що це стало можливим «завдяки сумлінному відношенню до справи» начальника СЮШ (донедавна) генерала М.Шаповала, його помічника полковника В.Трутенка і інспектора класів полковника М.Лорченка. Завдяки зусиллям останніх «навчання у школі ані на день», а головне – були «розшукані необхідні матеріальні засоби для її постачання». Побажавши останньому

випуску молодшої старшини бути чесними і наполегливими у своїй майбутній старшинській службі, В.Куц відзначив, що «не може бути старшини без освіти, армії без старшини, а без армії не може бути у народу і державного існування»[25, арк.67].

Здійснивши черговий випуск молодих старшин, СЮШ й надалі продовжувала справу підготовки юнаків, які були зараховані до її складу у вересні 1922 р. Восени 1923 р. (докладніших відомостей бракує) полковник В.Трутенко подав у відставку з посади начальника СЮШ, після чого її очолив полковник М.Лорченко, але теж ненадовго, що було пов'язано з його від'їздом у безтермінову відпустку до ЧСР (кінець 1923 р.) для викладання в Українському високому педагогічному інституті імені М.Драгоманова в Празі. Відтак з 31 грудня 1923 р. виконання обов'язків начальника Школи було покладено на полковника Леонтія Кеппа[26, арк.1–2, 6].

Прихід 1924 р. практично нічого не змінив у житті юнаків, які й в зимовий період відривались від занять аби виїхати у складі робітничих команд з метою заробляння коштів для власного прожиття у таборі. Але перебуваючи поза табором на роботах юнаки і випускники Школи завжди пам'ятали про своїх побратимів, які залишалися в Каліші в «пекельних умовах», «в холоді та голоді». Так, зокрема, відряджені на роботу до Томахівської цукроварні (с. Бабино Рівненського повіту на Волині) юнаки і старшини СЮШ – «знаючи пекучу потребу [...]таборової Гімназії й її учнів у матеріальній допомозі» – утворили хор старшин і юнаків СЮШ та влаштували коляду, завдяки чому для Школи було зібрано 30 млн. м.п., про що повідомляв у своєму листі від 12 січня 1924 р. староста хору хорунжий Степан Паламарчук[27, арк.14–14зв.].

Станом на 7 березня 1924 р. у складі Школи перебувало 10 юнаків і 44 старшини різних рангів (від полковника до хорунжого – з виразною кількісною перевагою останніх – 28 осіб), а також кількох приряджених до школи козаків (як допоміжний персонал). У цьому зв'язку можна припустити, що частина хорунжих третього випуску так і не була переведена до частин Армії УНР і продовжувала залишатись прирядженою до СЮШ[26, арк.13зв.-14].

Процес скорочення постійного складу Школи продовжував скорочуватися й у відповідності до наказу генерал-інспектора Військ УНР від 28 березня 1924 р., який був покликаний максимально скоротити чисельність Армії УНР перед ліквідацією таборів. На його виконання станом на серпень 1924 р. апарат Школи мав бути згорнутий до 10 осіб (начальник Школи полковник Л.Кепп, його ад'ютант поручник Кирило Балицький, командир пішого куреня Аркадій Валійський, командир кінної сотні Тодось Добровольський та ін.)[26, арк.21].

Але попри усвідомлення невідворотності ліквідації СЮШ її постійний та викладацький склад продовжував свою роботу, що уможливило здійснити у червні 1924 р. останній – четвертий – випуск 32 хорунжих[14, с.205], після чого Спільна Юнацька школа припинила свою діяльність (насправді кількість випускників була меншою принаймні на одну особу – Петра Орловського, який скористався більшовицькою амністією та повернувся до радянської України орієнтовно у 1923 р.)[2, с.418].

Висновки. Діяльність Спільної юнацької школи у таборах інтернованих Військ УНР являє собою яскраву сторінку жертвовності та відданості своєму обов'язку переважної більшості її юнаків та старшин. Попри всі труднощі таборового існування, переїзди, відсутність ресурсів, коштів та приміщень, потрібних для організації нормального функціонування СЮШ – фахова підготовка юнаків та їх національне освідомлення не припинялась ані на день. Цим Школа завдячувала як своєму начальнику – генерал-хорунжому М.Шаповалу, так і курсовим старшинам та лекторам, які не отримували за свою роботу практично жодних грошових виплат.

Слід відзначити, що у різний час заняття з юнаками СЮШ проводили такі відомі військові фахівці Армії УНР як генерали С.Дядюша, М.Коваль-Медзведський, А.Масляний, О.Порохівщиків, полковники Крицький, Сігарів, А.Ліпський, Ленартович, С.Роцицький, Б.Сулковський, Мишаків, Ковальський, підполковник К.Цурканів, Чабанівський та ін.), які мали на меті виховати свідомого, національно-розвиненого старшину-громадянина. Їх зусиллями юнаки отримували ґрунтовні знання зі спеціальних (тактика, артилерія, фортифікація, іпология, зв'язок, «стрілецьке діло», військова адміністрація та ін., так і загальноосвітніх дисциплін (історія і географія України, військова історія, законодавство, українська та іноземні мови та ін.).

З числа інших підрозділів Армії УНР Школу вигідно вирізняло те, що її вихованці на службі та поза нею принципово послуговувались українською мовою, та як могли – боролись із засиллям у таборах російської, що часом навіть призводило до конфліктів із старшинами з інших частин. Виведення російської мови з ужитку юнацтва було насамперед заслугою начальника Школи М.Шаповала, який викладав юнакам курс української мови та зумів переконати їх у доцільності завжди у всіх ситуаціях маніфестувати свою відданість Україні.

В умовах хронічного недофінансування Школи ледь неодиноким джерелом надходження гуманітарної допомоги для її постійного та перемінного

складу стала грошові внески та подарунки жертводавців, якими виступали як українські благодійні та громадські організації, так і поодинокі особи. Одним з найбільших жертводавців для СЮШ став Український громадський комітет (Прага), завдяки допомозі якого переважна більшість постійного складу Школи, а також й особливо потребуючі юнаки, отримували нерегулярну матеріальну допомогу. І хоча вона не покривала всіх потреб старшинства та юнацтва СЮШ, завдяки цим виплатам її постійний склад мав можливість навчати, а юнаки – продовжувати вчитись. Але й у цьому випадку дехто з юнаків був змушений тимчасово переривати навчання в Школі аби влаштуватись на приватні роботи та заробити собі хоча би мінімальні матеріальні засоби для існування в таборі.

Відтак СЮШ безперервно продовжувала підготовку юнацтва, здійснивши чотири випуски молодих старшин (загалом – 259 хорунжих), внісши в такий спосіб свій поважний внесок у розбудову старшинського корпусу Армії УНР. Їх подальше відрядження до дивізій позитивно вплинуло на моральний стан інтернованого українського вояцтва – поява в частинах молодих хорунжих з відповідною військово-спеціальною підготовкою, які до того ж мали практичний досвід для успішного проходження служби, зримо свідчила про те, що українська армія продовжує існувати й діяти. Кожному з випускників Школи у подальшому судилась своя доля, але закладені переважній більшості з них тривкі підвалини державницького розуміння потреб незалежної України вирішальним чином визначили їх подальше життя та діяльність.



Рис. 1. Група старшин і лекторів Спільної юнацької школи разом з комендантом табору Вадовиці підполковником Мечиславом Полковским (сидить в центрі з квітами) під час побуту останнього у Каліші (оригінальний надпис на звороті фотографії: «Старшини С.В.Ю.Школи з довідкою обозу інтернованих в Вадовицях. Знімок в Каліші. Під час приїзду його на гостину до Школи. 1923 рік»). Українська Бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі (Франція), ф.29.1 (колекція фотографій «Українська Станиця в Каліші, Польща» Ріти Дешко, США), Р-10.

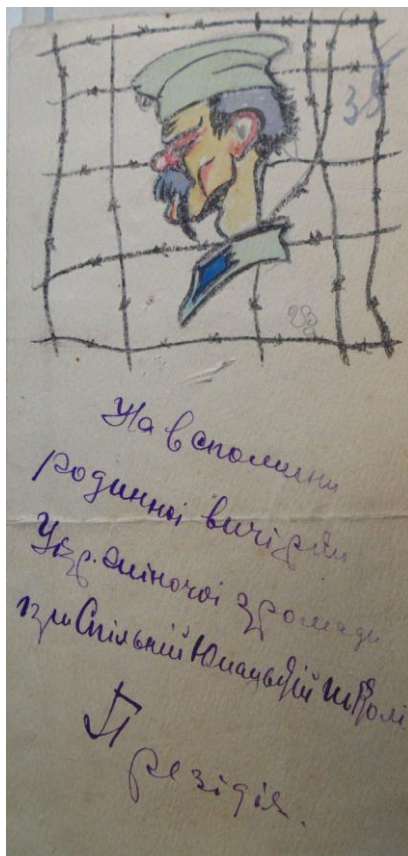


Рис. 2. Дружній шарж на юнаків Спільної юнацької школи. Фрагмент зворотної сторінки запрошення на «родинну вечірку» (оригінальний надпис: «Навспомини родинної вечірки Української жіночої громади при Спільній Юнацькій Школі», б.д., б.м. ЦДАВО України, ф.3947, оп.1, спр.18, арк.35).



Рис. 3. Нагрудний знак випускника Спільної юнацької школи (1-го типу), друга половина 1930-х рр. З приватної колекції, фото А.Руккаса.

Список використаних джерел та літератури:

1. Авхутська С. До проблеми діяльності спільних військових юнацьких шкіл для підготовки старшин Армії УНР (1919-1921 рр.) / С. Авхутська // Емінак. – 2017. – № 4 (2). – С. 47–51.
2. Армія за дротами. Збірка документів / редактор-упорядник В. Моренець. – Кам'янець-Подільський, 2018. – С.23–26, 133–150, 347, 356.
3. Буткевич Л. Спільна військова школа / Л.Буткевич // Тризуб. – Нью-Йорк, 1977. – Ч.81 (травень-червень-липень). – С.16–18.
4. Євтимович В. До історії кам'янецької спільної юнацької школи // В. Євтимович / Літопис Червоної Калини. – Львів, 1936. – Ч. 4 (квітень). – С.4–6.
5. М. А. В Юнацькій Школі // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – Ч. 10 (жовтень). –С. 18–20.
6. Миронович М. Спільна військова юнацька школа (Короткий історичний начерк) / М. Миронович // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1936. – Ч. 2 (лютень). – С.3–5.
7. Отрешко-Арський М. Воєнні школи армії УНР (Спільна Військова Школа – Спільна Юнацька Школа) / М. Отрешко-Арський // Тризуб. – Нью-Йорк, 1973. – Ч.71 (квітень-травень-червень). – С.9–18.
8. Рудиченко А.И. Знаки и награды Украины. Учредительные документы, изготовление, практика награждений, типы и разновидности [Электронный ресурс] / А.Рудиченко, Я.Тинченко. – Раздел 1. Награды и знаки армии УНР; 19. Знак Объединенной военной (бывшей Юнацкой) школы. – Режим доступа: <https://www.arudichenko.com/ukr-r-1-syush> (Дата обращения: 01.09.2021 р.). – Название с экрана.
9. Руккас А.О. «Разом з польським військом»: Армія Української Народної Республіки 1920 р. (структура, організація, чисельність, уніформа) / А.О.Руккас. – Київ, 2015. – С.385–387.
10. Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.) / І.Срібняк. – Київ-Філядельфія, 1997. – С.56–57.
11. Срібняк І. Таборове повсякдення курсантів та старшин Спільної юнацької школи Армії УНР в Каліші (Польща) у першій половині 1922 р. / І.Срібняк // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. – К., 2016. – Вип. 12. – С. 338–364.
12. Срібняк І. Особливості функціонування Спільної юнацької школи Армії УНР у травні-жовтні 1921 р. під час інтернування в Польщі («вадовицька доба») / І.Срібняк // Вісник Черкаського університету. Серія: «Історичні науки». – Черкаси, 2017. – № 4. – С. 71–76.
13. Срібняк І. Кам'янецька піша юнацька школа Армії УНР у січні-травні 1921 р.: початок інтернування в Польщі («ланцутська доба») / І.Срібняк // Уманська старовина. – Умань, 2017. – Вип. 4. – С. 38–43.
14. Тинченко Я. Старшинський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921) / Я.Тинченко. – К., 2011. – Кн.2. – С.196–205.
15. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф.2292, оп.2, спр.84.*
16. *ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.304.*
17. *ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306.*
18. *ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.295.*
19. *ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.810.*
20. *ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.1047.*
21. *ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.146.*
22. *ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.316.*
23. *ЦДАВО України, ф.2292, оп.2, спр.104.*
24. *ЦДАВО України, ф.2292, оп.2, спр.74.*
25. *ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.246.*
26. *ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.317.*

27. ЦДАВО України, ф.2467, оп.1, спр.4.

28. Яськевич С. Кілька поправок до історії «Камянецької спільної юнацької школи» / С.Яськевич // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1936. – Ч. 7–8 (липень-серпень). – С.28.

References:

1. Avkhuts'ka, S. (2017). Do problemy diyal'nosti spil'nykh viys'kovykh yunats'kykh shkil dlya pidhotovky starshyn Armiyi UNR (1919-1921 rr.) *Eminak*, 4 (2), 47–51.
2. *Armiya za drotamy* (2018). Zbirka dokumentiv / redaktor-uporyadnyk V. Morenets'. Kam'yanets'-Podil's'kyu.
3. Butkevych, L. (1977, traven'-cherven'-lypen'). Spil'na viys'kova shkola *Tryzub*. 81, 16–18.
4. Yevtymovych, V. (1936, kviten'). Do istoriyi kamyanets'koyi spil'noyi yunats'koyi shkoly *Litopys Chervonoyi Kalyny*. 4, 4–6.
5. M. A. (1931, zhovten'). V Yunats'kiy Shkoli *Litopys Chervonoyi Kalyny*. 10, 18–20.
6. Myronovych, M. (1936, lyuten'). Spil'na viys'kova yunats'ka shkola (Korotkyi istorychnyy nacherk) *Litopys Chervonoyi Kalyny*. 2, 3–5.
7. Otreshko-Ars'kyu, M. (1973, kviten'-traven'-cherven'). Voyenni shkoly armiyi UNR (Spil'na Viys'kova Shkola – Spil'na Yunats'ka Shkola) *Tryzub*. 71, 9–18.
8. Rudichenko, A., & Tinchenko, Ya. Nagrady i znaki armii UNR; 19. Znak Ob'yedinennoy voyennoy (byvshey Yunatskoy) shkoly. *Znaki i nagrady Ukrainy. Uchreditel'nyye dokumenty, izgotovleniye, praktika nagrazhdeniy, typy i raznovidnosti*. Retrieved from <https://www.arudichenko.com/ukr-r-1-syush>.
9. Rukkas, A.O. (2015). «Razom z pol's'kym viys'kom»: *Armiya Ukrayins'koyi Narodnoyi Respubliky 1920 r. (struktura, orhanizatsiya, chysel'nist', uniforma)*. Kyiv.
10. Sribnyak, I. (1997). *Obezbroyena, ale neskorena: Internovana Armiya UNR u taborakh Pol'shchi y Rumuniyi (1921-1924 rr.)*. Kyiv-Filyadel'fiya.
11. Sribnyak, I. (2016). Taborove povsyakdennya kursantiv ta starshyn Spil'noyi yunats'koyi shkoly Armiyi UNR v Kalishi (Pol'shcha) u pershiy polovyni 1922 r. *Problemy vyvchennya istoriyi Ukrayins'koyi revolyutsiyi 1917-1921 rokiv*. 12, 338–364.
12. Sribnyak, I. (2017). Osoblyvosti funktsionuvannya Spil'noyi yunats'koyi shkoly Armiyi UNR u travni-zhovtni 1921 r. pid chas internuvannya v Pol'shchi («vadvoyts'ka doba») *Visnyk Cherkas'koho universytetu*. Seriya: «Istorychni nauky». 4, 71–76.
13. Sribnyak, I. (2017). Kam'yanets'ka pisha yunats'ka shkola Armiyi UNR u sichni-travni 1921 r.: pochatok internuvannya v Pol'shchi («lantsut's'ka doba») *Umans'ka starovyna*. 4, 38–43.
14. Tynchenko, Ya. (2011). *Starshyns'kyu korpus Armiyi Ukrayins'koyi Narodnoyi Respubliky (1917-1921)*. Kyiv.
15. *Centralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy (CDAVO Ukrainy)*, f.2292, op.2, spr.84.
16. *CDAVO Ukrainy*, f.1078, op.2, spr.304.
17. *CDAVO Ukrainy*, f.1078, op.2, spr.306.
18. *CDAVO Ukrainy*, f.1078, op.2, spr.295.
19. *CDAVO Ukrainy*, f.1075, op.2, spr.810.
20. *CDAVO Ukrainy*, f.1075, op.2, spr.1047.
21. *CDAVO Ukrainy*, f.4007, op.1, spr.146.
22. *CDAVO Ukrainy*, f.1078, op.2, spr.316.
23. *CDAVO Ukrainy*, f.2292, op.2, spr.104.
24. *CDAVO Ukrainy*, f.2292, op.2, spr.74.
25. *CDAVO Ukrainy*, f.1078, op.2, spr.246.
26. *CDAVO Ukrainy*, f.1078, op.2, spr.317.
27. *CDAVO Ukrainy*, f.2467, op.1, spr.4.

28. Yas'kevych, S. (1936, lypen'-serpen'). Kil'ka popravok do istoriyi «Kamyanets'koyi spil'noyi yunats'koyi shkoly». *Litopys Chervonoyi Kalyny*. 7–8, 28.

Ihor Sribnyak,

*Dr. habil. (History), Professor,
Borys Grinchenko Kyiv University
Kyiv, Ukraine*

Maryna Paliienko,

*Dr. habil. (History), Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Ukraine*

**JOINT CADET SCHOOL OF THE UPR ARMY IN THE FINAL STAGE
OF ITS FUNCTIONING IN POLAND (1922–1924)**

Abstract. *The activity of the Joint Cadet School (JCS) in the camps of the interned military forces of the Ukrainian People's Republic (URP) appears to be an outstanding example of self-sacrifice and devotion to duty among the majority of cadets and officers. Despite all difficulties of existence in camps along with resettlements, a lack of resources, funds, and facilities necessary for JCS proper functioning, cadets' vocational training, and their national awareness had never ceased.*

Thanks to teachers' endeavors, cadets acquired in-depth knowledge on special (tactics, artillery, fortification, military administration, etc.), as well as general education courses (history and geography of Ukraine, military history, jurisprudence, the Ukrainian and foreign languages, and so forth). Importantly, JCS students on service and off-duty spoke Ukrainian as a matter of principle and fought as best as they could against the dominance of the Russian language in camps.

In the circumstances of JCS chronic underfunding, it's almost sole source for humanitarian aid was financial contributions and gifts from benefactors who acted as Ukrainian charitable and non-governmental organizations, as well as individuals. Their support did not cover all JCS officers' and cadets' needs, but thanks to these payments, its permanent personnel had a possibility to teach while cadets had an opportunity to study.

Consequently, the Joint Cadet School ceaselessly continued cadet training resulting in four class graduation of young officers (in total, 259 standard-bearers), thus, making its honorable contribution in the enlargement of the UPR Army officer corps. Each of the JCS graduates had a destiny of his own, but solid foundations of statehood awareness in terms of independent Ukraine's needs decisively impacted the majority of them, determining the rest of their lives and activity.

Key words: *Joint Cadet School, standard-bearer, cadet, studies, camp Kalisz, Ukrainian interned soldiers, Poland.*

Надійшла до редколегії 20.09.2021

УДК [94:327](474)“1991/2014”

<https://doi.org/10.17721/2524-048X.2021.20.9>

Andrei Valodzkin,
Ph.D (History), Associate Professor
Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus,
Minsk, Belarus

IDENTITY FACTORS IN THE MAKING OF BALTIC STATES' FOREIGN POLICY COURSE IN 1991–2014

Abstract. *Foreign policies of Estonia, Latvia and Lithuania in post-Soviet decades have been prominent for their continuity and consistency. Since identity is usually considered as one of the major factors of consistency and continuity of politics, the goal was set to examine the role of different identity factors in formation of foreign policies of the three Baltic states in the period from international recognition of their independence in August 1991 to the Ukrainian Crisis of spring 2014 in European politics.*

The analysis of literature and sources suggests some assumptions on how identity-related factors influenced foreign policies of Estonia, Latvia and Lithuania, They could be summarized in a hypothesis that making of the Baltic foreign policies was deeply influenced by “ethnocratic” nature of political regimes, established in Baltic states, ideological constructs based on their historical memories and memory politics as well as geopolitical identities of being “small states” and being influenced by the “Baltic unity” idea.

Examining of these assumptions allows to conclude that effects of some identity factors, like ethnic identities, are often overestimated, while others really played very important, sometimes decisive, role in developments of major foreign policy vectors of Estonia, Latvia and Lithuania. The deterioration of their relations with Russia in the period under review was largely determined by ideological constructs of legal state continuity and Soviet occupation deeply rooted in the XX century historical memories of Baltic states. While Western vectors of their foreign policies and first of all their relations with the USA developed in line with the logic of securitization based on self-perception of Baltic political elites of being “small states”.

Keywords: *Baltic states; foreign policy; historical memories; national identity; geopolitical identities*

Introduction

Historical retrospective of foreign policies of the three Baltic states of Estonia, Latvia and Lithuania since restoration of their independence reveals a very remarkable consistency and continuity of their major foreign policy vectors. It could be found either in their strong commitment to Euro-Atlantic integration or in long-lasting complex contradictions in their relations with Russia, sometimes described as a “small Cold War” [29]. Both these tendencies could be traced back as far as early 1990s. And such a consistency is even more remarkable if compared with flexible and often occasional foreign policies of the neighboring Eastern European states of the same period – the states which shared with Estonia, Latvia and Lithuania at least half a century of common past within the Soviet system (if not to deepen further in pre-modern history). So why have Baltic foreign policies been so different from those of their Eastern European post-Soviet neighbors?

The most likely explanation of this lays in the field of identity studies. Or more exactly in discovering and analyzing the influences of identity-related factors on developments of Lithuanian, Latvian and Estonian foreign policy over the three post-Soviet decades. To support such a view there could be brought some quotations of prominent scholars in the field of foreign policy analysis and international relations theory which clearly link continuity in foreign policy to identity factors. For instance Wendt conceptualizes identity as “relatively stable, role specific understandings and expectations about self” [32, p. 397]. According to Hopf identities are so important because they “strongly imply a particular set of interests or preferences in respect of choice of action” [19, p. 175]. Flockhart describes identity as “the agent’s understanding of self, its place in the social world and its relations with others”. And continues, that an “understanding of ‘self’ is always dependent on an ‘other’ for its constitution and, although relatively stable, is a condition that is always in a process of reconstitution and is always supported by a narrative to ensure biographical continuity that makes any changes seem natural” [17, p. 87].

So all these scholars underline that identity is a crucial factor in maintaining continuity of state policies, because it is considered more stable and deeply rooted than interests. And the impact of identity is especially visible in the field of foreign policy, where decision-making on interactions with “others” takes place. Its most evident effect is prescribing of certain roles and images in state policies to external actors that paves the way for dividing them in categories of “friends”, “enemies” etc. And since such role-prescribing is very characteristic of Baltic foreign policies of post-Soviet decades, identity factors seem to be very likely reasons for their continuity in this period.

But the topic of contemporary identities formation in the Baltic states with all its variety and complexity is definitely a subject of another research and lays beyond the focus of this paper. Since this is not an identity study, but the one dedicated to the history of foreign policies of Lithuania, Latvia and Estonia, its purpose is to discover and analyze the impact of identity-based ideological constructs on developments of some directions of Baltic foreign policies and their dynamics over the historical period under review. This period covers almost a quarter of century: starting from the international recognition of Estonian, Latvian and Lithuanian independence from the USSR in the end of August 1991 and up to the international crisis in Europe of spring 2014, often mentioned in literature as the Ukrainian Crisis, that changed the whole security environment in the Europe’s East and paved the way for a rapid securitization of Baltic foreign policies.

Historiography review

Due to popularity of constructivist approach in theory of international relations and foreign policy analysis, interconnections between identity and foreign policy have become a recurring topic of studies since 1990s (see, e.g., Wendt [32]; Hopf [19]; Neumann [26]; Hansen and Waever [14] etc.). Since chronologically rise of interest to identity studies coincided with growing attention to transition states of the Europe's East, these countries often appeared in focus of such works [16; 25; 27]. In his comparative study Fawn examined and discussed the role of ideology and national identity in foreign policies of six post-communist states from both Central and Eastern Europe (CEE) and post-Soviet regions (although Estonia was the only Baltic state included in this survey). His main conclusion was that since ideology of Marxism-Leninism collapsed in post-communist states, it was quickly replaced with revived nationalism and “the year 1989 responded to 1789 with the end of official political state ideologies and the rebirth of nationalism” [16, p. 36]. Also the importance of engagement in integration to Western institutions, first of all the EU and NATO, was emphasized since this process made some post-communist states to revise and moderate their initial nationalistic policies and to develop them in line with more inclusive civic forms of nationalism corresponding “to the values of Europe” [16, p. 36].

As for studies of the Baltic states' foreign policies, security issues still prevail there over identity-related. Yet there is already a number of publications focused on some identity aspects in foreign policies of these states. First of all the collective work prepared by Berg and Ehin. The authors contributing to that volume (Morozov, Kasekamp, Mälksoo, Jakniūnaitė etc.) concentrated on how the Baltic states' integration into the EU influenced dynamics of identity-based issues in the most troublesome and antagonistic direction of their foreign policies – relations with Russia. Baltic-Russian relations in 1990s – 2000s brought a very vivid example of clashing identities. As the editors point out in the first chapter “continuously poor state of Baltic-Russian relations can be explained by the fact that the national identity constructions of the Baltic states and Russia, together with the historical narratives they are based on, are incompatible and (...) include truth claims that are mutually exclusive” [20, p. 9].

Unlike Fawn, they describe the role of European integration as a very controversial one, since “contrary to what was expected, EU membership appears to have added new conflict dimensions and expanded the arenas of contestation. Europeanization has not helped the parties to ‘put the past behind them,’ as optimistic end-of-history scenarios foresaw.” [20, p. 1]. Most chapters of the book address the

issues of memory politics in Russia and Baltic states, including Baltic-Russian “memory wars”, as well as competition between them for support to their particular “national” visions of XX century history and historical claims to each other on the EU level. Despite some controversies and differences in opinions of its contributors, the main purpose of that volume could be summarized as drawing attention to the crucial role that antagonistic interpretations of not so distant past still do play in Baltic-Russian relations.

Also there should be mentioned the article of Fabrikant on contemporary national identity in Estonia, Latvia and Lithuania [15]. Her vast sociological study based on public opinion survey presents broad analysis of a number of parameters indicating attitudes of inhabitants of these three countries and significance that they attribute to different criteria of national identity (such as national language, statehood etc.). Provisions of this paper are very instrumental in debates on “ethnocratic” tendencies in Baltic domestic and foreign policies as they contribute a lot to understanding of the balance between civic and ethnocultural elements in contemporary national identities of Lithuania, Latvia and Estonia. And these aspects have direct impact on Baltic foreign policies formation since national ideologies in these states provide a solid long-lasting base for political elites and public consensus on major foreign policy priorities and strategies. Besides Fabrikant’s work contributes to understanding of the complex topic of alleged mistreatment of the Russian-speaking minorities in Latvia and Estonia and their alleged disloyalty to these states that have formed the core of Baltic-Russian conflict almost since the very restoration of Baltic independence.

The collective monograph of Galbreath, Lamoreaux and Lašas on developments of Estonian, Latvian and Lithuanian foreign policies in the first four years after their joining the EU also points out the importance of “ideational factors” for foreign policy formation in Baltic states. The authors put in this category “determinants that underlie the perceptions of action, power and size, such as history, identity and rhetoric” [18, p. 14]. However, the main focus of this work is still on the role of structure and agents in formation of Baltic foreign policies while ideational factors largely remain in the background. Besides it is interesting to note that such an important characteristic for policy-making in Baltic states, as “small state” approach is largely considered within the category of instrumental factors, which the authors define as “those forming a part of the traditional rational approach to international relations” and set against the ideational factors [18, p. 15].

This point is challenged by Beržiūnas who analyzes the impact of such factors as being a “small state” and being situated between Russia and the West on the national

foreign policy discourse of Lithuania[13,p. 5]. He investigates the role of these factors, traditionally considered as “geopolitical” and therefore constituting part of the rational realist approach, from the new, ideational perspective – as laying the ideological basis for Lithuanian foreign policy. Beržiūnas reveals that throughout the Lithuanian history similar actions by Russia and Western powers often met very different response from Lithuania and concludes, that such a situation could be attributed to the overall threat perceptions established in Lithuanian political discourse with deeply rooted images of the “enemy” to the East and “allies” to the West and seeking for an influential patron on international arena arising from self-perception as a small state with very limited resources[13, p. 8].

Apart from Beržiūnas the role of identity in making of Lithuanian foreign policy studied Karpavičiute. She mostly focused on the role of national identity in the evolution of Lithuanian foreign policy and made some interesting observations about its developments in 1990s– early 2010s and the role of national identity in changing its agenda. According to Karpavičiute the main dichotomy of “we” and “the other” developed over this period in Lithuanian foreign policy from simplified opposition “Lithuania (with the West) vs. Russia” to more complex structure involving different levels of identity (national, regional, European) and different forms of interaction on international arena [22].

Conducted analysis of literature and sources suggests some assumptions on how identity-related factors influenced foreign policies of Estonia, Latvia and Lithuania. They could be summarized in a hypothesis that making of the Baltic foreign policies was deeply influenced by: 1) “ethnocratic” nature of Baltic states; 2) ideological constructs based on their historical memories and memory politics; 3) geopolitical identities of being “small states”. In the context of geopolitical identities there could be also considered the role of the “Baltic unity” idea, discussed in works of Butkus[11] and Jurkynas[21]. The following chapter of the article is aimed at examining these hypothesis.

Results and discussion

Ethnic relations and foreign policies of Baltic states. To describe the extent to which ethnic identities can influence political system, political scientists developed terms “ethnocracy” and “ethnic democracy”. Although both of them have been used long before the restoration of Baltic independence, since the mid 1990s they have been applied to describe politics of Baltic states more often than of any other European state. First of all this happens due to persistent efforts by Russian and Russophone authors from Estonia and Latvia to draw particular attention to the fact that since the early 1990s substantial parts of Russophone minorities in these two

countries (namely settlers of the Soviet period) have been excluded from political process because Estonian and Latvian governments denied to grant them citizenship rights automatically and introduced rather long procedures of naturalization instead [see e.g.; 3; 5; 6]. These authors define such policies as “ethnocracy” and often characterize them as the initial source of long-lasting deterioration in Baltic-Russian relations. Some Western scholars also recognize ethnically exclusive nature of political regimes established in Estonia and Latvia, but attribute to them milder definition of “ethnic democracy” [see e.g.:28].

From the first glance this situation can be viewed as a sign of a deep ethnic conflict in two Baltic states. But upon closer examination it does not fit into the classic definitions of ethnic conflict. First of all because since Latvian and Estonian independence there has never been documented any violence on ethnic or cultural ground – all the protests and clashes had political reasons, mostly related to official politics of memory (like the so called “Bronze Night” in Tallinn in April 2007). Second, political exclusion was based not on purely ethnic grounds – since, at least formally, the reasons for denying a person automatic citizenship right was not his or her ethnicity, but the period when this person settled in Latvia and Estonia. Therefore it affected not the whole Russophone communities of these two states but only those who settled there in the period of Soviet rule (which national ideologies of all the three Baltic states clearly proclaim illegal) irrespective of the person’s ethnicity.

Third we shall pay attention to citizenship politics of the last Baltic state – Lithuania, that was completely different from Latvian and Estonian – Lithuania granted its citizenship to all permanent residents of the country living on its territory on the moment of independence restoration. Of course to some extent this difference could be explained by historical background. As Auers noted in his monograph, Latvian and Estonian national movements faced in XIX – early XX centuries serious opposition from small but powerful minority of Baltic Germans [10, pp. 12–14]. And fast increasing over the Soviet period Russophone communities evoked in their national movements on the edge of 1980s – 1990s old fears of powerful disloyal minorities having support from a strong neighboring state. But this was not the case in Lithuania since it has never been dominated by a minority of foreign origin. Although to some extent a role of “disloyal minority” there was played by polonized local nobility of late XIX – early XX centuries which in disputes between Lithuanian and Polish national movements often took Polish side, thus paving the way for the long Vilnius/Wilna conflict between Lithuania and Poland.

Yet the decisive factors in choosing one or another policy on citizenship were not historical differences or repercussions of old ethnic conflicts in the region, but

pragmatic calculations of new political elites based simply on the share of Russophone minorities in the total population of each republic. Due to specific policies of Lithuanian communist authorities during the Soviet rule, the number of Russians increased just slightly and never exceeded 10 % of the entire population of this republic – so they remained only the second largest minority after Lithuanian Poles [5, pp. 257–258; 9]. While in the rest two Baltic countries number of Russophones multiplied and by the end of Soviet rule constituted almost 1/3 of the entire population in Estonia and more than 40 % in Latvia [4, p. 17].

The popular view that national identities in Baltic states strictly follow the classic model of ethnic nationalism is also challenged by Fabrikant, who reflects in her study that in contemporary Baltic states some traditionally ethnic markers, such as language, have transformed in mass consciousness from original indicators of belonging to certain ethnocultural community to symbolic markers of political loyalty to the national statehood. Therefore: “In today’s Baltics, the model of ethnic nationalism may resonate with some preconceived ideas and expectations, but not necessarily reflect the current state of affairs, especially at the less articulated level of mass consciousness” [15, p. 308]. Fabrikant argues that in contemporary Baltic states “loyalty and willingness to stay in the country” is considered much more important than “preservation of the so-called ethnic purity” and therefore “the institutional criteria for national identity should come to matter more than cultural ones” [15, p. 310].

Yet public opinion surveys in Baltic states of the second half of 1990s and the first half of 2000s reveal clear discrepancies between respondents representing title nations and Russophone minorities regarding their attitudes to such major foreign policy issues as NATO and EU accession or relations with Russia – the former expressed much greater support to official positions of their respective state on these issues than the latter [2, pp. 38–39]. However these surveys also demonstrated dramatic fluctuations in public support to those foreign policy priorities. And this brings us to the conclusion that it was not consensus among general public, but among political elite that made possible such a remarkable continuity in Baltic foreign policies. Such a conclusion is supported by argumentation of Vilpišauskas, who remarks, that before the EU accession major foreign policy issues in Baltic states remained almost entirely the “affairs of political elites”, which were reluctant to bring them for broad public debates, but instead rather preferred to reach quick consensus among themselves [31].

So, to summarize, there is no evidence that ethnic factors played any substantial role in making of Baltic foreign policies during the period under review. Even such

issues as exclusion of some part of Russophone minorities in Latvia and Estonia from political life of these countries, that provoked very negative reaction from Russia and indeed contributed a lot to deterioration of Baltic-Russian relations, have been rather caused by ideological factors, such as memory politics and national history narratives of new political elites of Baltic states, than by any ethnic prejudices of general public.

The role of historical memories and memory politics. Historical traumas of the XX century, such as losing independence in 1940 and subsequent periods of Soviet, German and once again Soviet rule, caused great importance of historical memories and narratives for making of national ideologies of Lithuania, Latvia and Estonia in the post-Soviet period – the ideologies that formed the basis for broad and lasting consensus of Baltic political elites on major strategic goals of their states' domestic and foreign policies. And the most important ideological constructs there have been the principle of state legal continuity and the concept (in wording of Simonyan [8] and Vorotnikov [2] – “doctrine”) of Soviet occupation.

The roots of the state legal continuity principle can be traced back to the works of B. Meissner and D. Loeber of 1950s – 1960s. Their student, Latvian emigrant E. Levits (the President of Latvia since 2019), brought their ideas in late 1980s to Baltic Popular Fronts [12]. Supporters of this principle pay very much attention to the date of 23 August 1939, when the so called Molotov-Ribbentrop Pact was signed between the USSR and Nazi Germany with secret protocols to it, prescribing German and Soviet zones of interest in Eastern Europe, that paved the way for subsequent Soviet annexation of Estonia, Latvia and Lithuania. And since both signing of these secret protocols and the subsequent annexation were declared violating fundamental principles of international law and therefore illegal, the conclusion was made that *de jure* Estonia, Latvia and Lithuania continued their existence as sovereign states [24]. So the movements for national independence of these three republics of the late 1980s didn't need to create their national statehood anew – just to restore the one there had already existed in the Interwar period.

This principle soon became dominating in the Baltic movements for national independence. Already in spring of 1990 Supreme Councils of all the three Baltic republics adopted Acts on the State Sovereignty where fully in line with the principle of state legal continuity emphasized that they are restoring their prewar statehood, not creating it anew. Implementation of such a model had important consequences for both their domestic and foreign policies. First of all, as Van Elsuwege points out, rhetoric of continued statehood was actively used by Baltic diplomats and politicians since the beginning of 1990s to persuade Western policy-makers that Estonia, Latvia and Lithuania belong to the CEE region like Poland and other states of the dismissed

Warsaw Pact, but not to the post-Soviet space like other republics of the former USSR [30, p. 102]. This symbolic act had obvious political benefits: already in January 1992 the EU moved Baltic states from the area of its TACIS program, aimed to limited assistance to post-Soviet states, to the PHARE program, designed for strong support of the CEE countries transition. And this step helped Estonia, Latvia and Lithuania to be included later into the EU Eastern enlargement process (while none of post-Soviet states, even such actively aspiring as Ukraine and Georgia, have managed to achieve this goal so far).

The principle of state legal continuity implied not just regaining of independence, but also restoring state institutions and legislation, that existed in Baltic states in prewar period, including continuity of citizenship. The most consistent here was Latvia. In 1993 it restored its prewar Constitution of 1922 and in 1994 adopted on this basis the Law on Citizenship. Estonia in 1992 adopted on a referendum new Constitution, but it contained some references to the Constitution of 1938. Besides Estonia restored parts of its prewar legislation including the Law on Citizenship of 1938 [4, p. 19]. So both in Latvia and Estonia citizenship was granted automatically only to those residents, who were citizens of the prewar republics and to their direct descendants.

Therefore implementation of the principle of state legal continuity on the issue of citizenship, that affected large portion of Russophone population of Latvia and Estonia was much more responsible for worsening of their relations with Russia than any ethnic contradictions within these states. Though Lithuanian example again challenges the inevitability of such policy, since Lithuania also declared the principle of state legal continuity, but did not extend it to the issues of citizenship.

The concept of Soviet occupation is closely linked to the principle of state legal continuity. Its primary purpose could be summarized as explaining the nature of a half a century break in the history of independent national statehood of Estonia, Latvia and Lithuania from the view of their contemporary national ideologies. Another aims are to glorify national resistance and to create the pantheon of national heroes that is very important for maintaining any national myth. The institutionalization of this concept in Baltic states has taken the form of creating museums and memorials of occupation and establishing special commissions for assessment of damages from Soviet occupation in each state.

As for foreign policy effects of this concept, since the very beginning it has strongly determined Baltic policies vis-à-vis Russia. Already at the first meeting with Russian President B. Yeltsin, V. Landsbergis, who at that moment was the head of the Lithuanian Supreme Council, advanced claims for compensation from Russia, as

the USSR successor state, for the damages of Soviet occupation in Lithuania. And political leaders of Estonia and Latvia followed him soon with similar claims [5, p. 99]. But much more important than those claims was that the concept of Soviet occupation directly challenged fundamental Russian historical memory concepts regarding the role of Soviet Union in the World War II (WW II) and opened the way for a series of “memory wars” between Baltic states and Russia in 1990s – 2000s.

Another foreign policy effect of this concept implementation were efforts of Baltic politicians to play more active role in the making of European memory politics through promotion of their national historical narratives in European structures. They tried to make European institutions to condemn the crimes of communism in Europe and to equate the historical assessments of both Nazi and communist totalitarian regimes. These efforts were particularly persistent in the first years after Baltic accession to the EU, especially after the Russian-Georgian war of 2008 marked a Russian turn to more offensive foreign policy. In 2005 – 2009 they resulted in adoption of some OSCE and European Parliament resolutions supporting such a vision of memory politics.

Yet paying too much efforts to glorifying participants of their anti-Soviet resistance resulted for Baltic states in unexpected challenge to their European aspirations. The vast rehabilitation of all those, suffered from the prosecution of Soviet authorities, regardless of the reasons for such a prosecution, that took place in the first years of regained Baltic independence provoked accusations from international Jewish organizations, such as the Simon Wiesenthal Center and its famous activist E. Zuroff, as some of those rehabilitated persons, honored as national heroes, appeared to be active collaborators with Nazis during the WW II, who participated in Holocaust on the territory of Baltic states.

Especially acute this issue was for Lithuania, where such a collaboration had taken much greater scale than in Latvia and Estonia. Therefore during his visit to Israel in 1995 Lithuanian President A. Brazauskas had to repeatedly apologize for mass participation of Lithuanians in crimes of Holocaust and to pledge that all the guilty ones will be prosecuted [7, p. 146; 1, pp. 472–480]. A. Ažubalis (former chair of the Foreign affairs committee of the Lithuanian parliament and Foreign Minister of Lithuania in 2010–2012) remarked during a personal communication with the author (Vilnius, October 3, 2019) that in times of negotiations on the EU accession Western diplomats informally suggested Baltic politicians to be more compliant with claims of Jewish organizations and avoid any accusations of denial their share of guilty for Holocaust, if they want to move faster to the EU membership. This made Baltic political elites to realize that integration into Western community had its costs,

implying serious revision of some national myths which contradict the values of community.

Geopolitical identities and Baltic foreign policies. In this paper the term “geopolitics” is considered solely from identity perspective – as a set of self-perceptions of political subject about its own role in the international system, relations with “others” and locating images of its “friends” and “enemies” on the map. From all such self-perceptions most relevant to the Baltic states are the “small states” identity and the idea of “Baltic unity”.

The category of “small states” is usually considered in terms of security and balance of power which is characteristic of political realism. In such terms this factor in the context of Baltic foreign policies considered Galbreath, Lašas and Lamoreaux [18; 23]. But this view is challenged by Beržiūnas, who argues that: “a number of characteristic historical examples, however, suggest that neither the size of a state or its population nor other material resources predetermine the state’s ability to ensure its own security” [13: p. 8]. Therefore small state identity according to him rests on the “intersubjective perception of self”. Regarding collective identity of Lithuanian foreign policy decision-makers there are distinguished two main markers of their small state identity: recognition of self as small, weak and defenseless, inevitably requiring a strong ally to guarantee security and perception of the presence of a menacing other from whom an ally has to defend. Then Beržiūnas gives three examples of foreign policy decisions based on these two narratives: Lithuanian joining NATO (only a strong ally can guarantee country’s security vis-à-vis great and dangerous Russia); the decision to support the USA in the Iraq war (Lithuania must unconditionally support its key allies as its security completely depends on them); Lithuanian striving for a leadership in the region (although Lithuania is weak and defenseless, it’s still a pro-active country and is able to offer something to its American ally) [13, p. 19]. Although he considers solely Lithuanian situation, this conclusions and examples are equally appropriate for Estonian and Latvian cases. So distinguishing a small state identity of policy-makers in all the three states provides a broad framework for explaining all their major foreign policy steps in Western direction and the lasting “securitization” of their Western policies.

As for the idea of Baltic unity, its development started in the beginning of XX century simultaneously with national ideas of Estonia, Latvia and Lithuania and often by the same figures – J. Tõnisson, K. R. Pusta etc. (Butkus 2008). Over the 1920s – 1930s there took place a series of multilateral negotiations on this issue. But a moderate success in the form of rather loose trilateral defence alliance known as the Baltic Entente was achieved only in 1934. But surprisingly, as Z. Butkus remarks,

Soviet times made Lithuanians, Latvians and Estonians closer to each other than ever before – especially during the struggle for restoration of their independence, when Popular Fronts of three Baltic nations closely cooperated with each other and coordinated their activities. The years of seeking international recognition (1990–1991) were also a period of intensive institutionalization of trilateral Baltic cooperation – there were established such bodies as the Baltic Council and Baltic Assembly. Later in the mid 1990s they were followed by several projects of trilateral Baltic defencecooperation(BALTBAT, BALTRON, BALTDEFCOL etc.).

Also the idea of Baltic unity developed as an external stereotype. For instance, the EU simultaneously recognized independence of all the three states, then included them all to the PHARE program, concluded together Trade and Cooperation Agreements, European Agreements on Association etc. [see:30]. While the U.S. presidents during their visits abroad in 1990s – early 2000s never met with their colleagues from Baltic states one by one –all the meetings were held in multilateral format with all the heads of Baltic states simultaneously. The first President of post-Soviet Lithuania A. Brazauskas argues in his memoirs that American leaders applied this practice so as “not to provoke unnecessary competition between immature Baltic democracies” for the role of priority U.S. ally in the region [1, p. 453]. Though it seems more likely that both EU and U.S. policies in this respect were caused by deeply rooted perceptions of Baltic states as a single “triune” political entity speaking in one voice and having the same goals.

But whether this idea really had such decisive influence on foreign policies of Baltic states? Apart from the above-mentioned trilateral institutions there were very few examples of using the rhetoric of Baltic unity in the foreign policy discourse of Estonia, Latvia and Lithuania during the historical period under review. First it was used in the mid 1990s in several political declarations to express joint commitment of the three states to integration into major Western international institutions. Next, after decision of the EU summit in Luxemburg to divide candidate countries in two groups and to include Estonia to the group of priority first wave candidates, while Latvia and Lithuania were left in second group with unclear accession perspectives, Estonian foreign minister (and future president of the country) T. H. Ilvesin his famous speech in Stockholm in December 1999 justified this decision,claiming that unlike Latvia and Lithuania Estonia belongs to Nordic, not Baltic states. And finally rhetoric of Baltic unity was used twice to discourage Baltic leaders from attending anniversary Victory parades in Moscow. First in 1995Estonian President L. Meri accused Lithuanian President A. Brazauskas of betraying the Baltic unity for his plans to visit parade in Moscow instead of London. Supported by Lithuanian conservatives he

succeed in discouraging Brazauskas from this step [7, pp. 151–152]. Then in 2005 the same accusations were advanced against Latvian President V. Vike-Freiberga. But unlike Brazauskas she didn't retreat and on the contrary declared, that there is no more any particular Baltic unity, since Latvia, Lithuania and Estonia are sovereign nations and should pursue their own policies [6,p. 97].

Conclusions

To summarize, the impact of identity factors on developments of the Baltic states' foreign policies during the period under review was very complex and controversial. Importance of some of them (e.g. ethnic identity and ethnocentric tendencies) is often exaggerated, while others really played decisive role in development of some dimensions in Baltic foreign policies and defining their prevailing trends.

For instance historical memories and memory politics of Baltic states played decisive role in determining conflicts in their relations with Russia through ideological constructs of state legal continuity and of the Soviet occupation which respectively provided the basis for exclusion of a large portion of Russophone population of Latvia and Estonia from legal political process, thus infuriating Moscow, and for long-term clash of Baltic and Russian historical narratives of the World War II which play fundamental role in contemporary national ideologies of both sides.

As for the Western vectors of Baltic foreign policies, their developments could be explained on the basis of geopolitical identities of Estonia, Latvia and Lithuania – their self-perception as “small states”, vulnerable and defenseless in face of the enormous threat from the East and therefore needing a strong ally to protect them. Of course such a protection must have its costs and Baltic political elites understand them as unconditional political loyalty to their protector on the international arena. Such a scheme is very characteristic of the Baltic relations with the USA where this “small states” identity definitely plays a crucial role. But European vector of Baltic foreign policies is much more complex – “small states” identity obviously has some influence on it but is only one of numerous factors, determining Baltic policies in this direction.

Finally some words should be said about the role of the “Baltic unity” idea based on inspiring myth about three small but brave nations successfully fighting together for their freedom against huge Soviet empire. Emerged from close trilateral Baltic cooperation during struggle for independence from the USSR on the edge of 1980s–1990s, this concept soon became an external stereotype deeply rooted in EU and U.S. policies towards Baltic states. While in Baltic states themselves since

gaining their independence attractiveness of the idea of “Baltic brotherhood” has been weakening and has been used by political leaders very selectively.

Sources:

1. Бразаускас А. Пять лет президента: события, воспоминания, мысли. / А. Бразаускас. – М.: ЗАО Унипринт, 2002. – 623 с.
2. Володькин А. А. Интеграция Латвии, Литвы и Эстонии в ЕС и НАТО (1991 – 2014 гг.) / А. А. Володькин. – Минск: Беларуская навука, 2016. – 212 с.
3. Воротников В. В. Прибалтийские этнократии между Россией и Европой: поиск консенсуса в условиях экономического кризиса / В. В. Воротников // Международные отношения. – 2013. – № 6 (33). – С. 25–33.
4. Вушкарник А. В. Проблемы отношений России со странами Балтии (1990-1996 гг.) / А. В. Вушкарник. ДИЕ РАН, №36. – М.: ИЕ РАН, 1997. – 72 с.
5. Носович А. А. История упадка. Почему у Прибалтики не получилось / А. А. Носович. – М.: ООО «ТД Алгоритм», 2015. – 432 с.
6. Розенфельд И. Эстония до и после «бронзовой ночи» / И. Розенфельд. – Тарту-С-Пб.: «Крипта», 2009. – 576 с.
7. Сакалаускайте Р. На ринге литовской политики. / Р. Сакалаускайте / Пер. с литовского Б. Синочкина. – М.: Худож. лит., 2011. – 336 с.
8. Симонян Р. Х. Оккупационная доктрина в странах Балтии: содержательный и правовой аспекты / Р. Х. Симонян // Государство и право. – 2011. – № 11. – С. 106–114.
9. Симонян Р. Х. Страны Балтии в годы горбачевской перестройки / Р. Х. Симонян // Новая и новейшая история. – 2003. – № 2. – С. 44–65.
10. Auers D. Comparative politics and government of the Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania in the 21st century / D. Auers. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015. – 269 p.
11. Baltijos valstybių vienybės idėjų praktika 1918–1940 metais: dokumentų rinkinys / Z. Butkus (ed.). – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008. – 882 p.
12. Beinerte V. Izlaidanās no cietuma. Saruna ar Egilu Levitu [Electronic resource] // Latvijas Avīze. – 2015.05.08. – Mode of access: <https://www.la.lv/saruna-egils-levits> (Last access: 25.02.2021). – Title from the screen.
13. Beržiūnas V. Lithuanian Foreign Policy Formation and the Factors of Identity / summary of doctoral dissertation: social science, political science (02 S) / V. Beržiūnas. – Vilnius, 2017. – 37 p.
14. European Integration and National Identity: The Challenge of the Nordic States / Hansen L., Waever O. (eds). London: Routledge, 2002. – 248 p.
15. Fabrykant M. National identity in the contemporary Baltics: comparative quantitative analysis / M. Fabrykant // Journal of Baltic Studies. – 2018. – Vol. 49, No. 3. – P. 305–331.
16. Fawn R. Ideology and National Identity in Post-Communist Foreign Policies / R. Fawn // Journal of Communist Studies and Transition Politics. – 2003. – Vol. 19, No. 3. – P. 1–41.
17. Flockhart T. Constructivism and foreign policy // Foreign Policy: Theories, Actors, Cases / Eds. S. Smith, A. Hadfield, T. Dunne. – Oxford University Press, 2016. – P. 79–94.
18. Galbreath D. J. Continuity and Change in the Baltic Sea Region: Comparing Foreign Policies / D. J. Galbreath, A. Lašas, J. W. Lamoreaux. – Amsterdam – New York, NY 2008. – 185 p.
19. Hopf T. The Promise of Constructivism in International Relations Theory / T. Hopf. // International Security. – 1998. – No. 23. – P. 171–200.
20. Identity and foreign policy: Baltic-Russian relations and European integration / E. Berg, P. Ehin (eds). – Routledge Ltd, 2016. – 217 p.
21. Jurkynas M. How Deep Is Your Love: the Baltic Brotherhood Re-Examined / M. Jurkynas. – Vilnius: Vilnius University, 2007. – 196 p.

22. Karpavičiute I. Kaitairnacionalinė tapatybės žingsnių politikos studijos: Lietuvos atvejis / I. Karpavičiute // Vytauto Didžiojo universitetas. Politikos mokslų almanachas. – 2013. – P. 99–134.
23. Lamoreaux J. W. The Baltic States As ‘Small States’: Negotiating The ‘East’ By Engaging The ‘West’ / J. W. Lamoreaux, D. J. Galbreath // Journal of Baltic Studies. – 2008. – Vol. 39, No. 1. – P. 1–14.
24. Loeber D. A. Consequences of the Molotov-Ribbentrop Pact for Lithuania of Today International Law Aspects [Electronic resource] / D. A. Loeber // Lithuanian Foreign Policy Review. – 1999. – Vol. 4. – Mode of access: <http://lfpr.lt/wp-content/uploads/2015/07/LFPR-4-Loeber.pdf> (Last access: 09.07.2021).
25. Nationalism and Nationalities in the New Europe / Ch. Kupchan (ed.). – Ithaca, NY: Cornell University Press, 1995. – 224 p.
26. Neumann I. B. Uses of the Other: ‘The East’ in European Identity Formation // I. B. Neumann. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998. – 248 p.
27. Prizel I. National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia, and Ukraine / I. Prizel. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 460 p.
28. Smith G. The Ethnic Democracy Thesis and the Citizenship Question in Estonia and Latvia / G. Smith // Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity. – 1996. – No. 24(2). – P. 199–216.
29. Smith K. C. Baltic-Russian Relations: Implications for European Security / K. C. Smith. – Washington, D.C.: Center for Strategic & International Studies, 2002. – 61 p.
30. Van Elsuwege P. From Soviet Republics to EU Member States: A Legal and Political Assessment of the Baltic States' Accession to the EU / P. Van Elsuwege. – Leiden and Boston: Martinus Nijhoff, 2008. – 589 p.
31. Vilpišauskas R. The Final Stage of the EU Accession Game: The Baltic States, Likely Victims of their own Success? / R. Vilpišauskas // A draft paper for the Eighth Biennial International Conference of the European Union Studies Association, Nashville, Tennessee, March 27–29, 2003. – Vilnius: Institute of International Relations and Political Science, 2003. – 22 p.
32. Wendt A. Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics / A. Wendt // International Organization. – 1992. – No. 46. – P. 395–421.

References:

1. Brazauskas, A. (2002). *Pyat' let prezidenta: sobytiya, vospominaniya, mysli* [Five years of the President: events, memories, thoughts]. Moscow: Uniprint [in Russian].
2. Valodzkina, A. A. (2016). *Integratsiya Latvii, Litvy i Estonii v ES i NATO (1991–2014 gg.)* [Integration of Latvia, Lithuania and Estonia into the EU and NATO (1991–2014)]. Minsk: Belaruskayanavuka [in Russian].
3. Vorotnikov, V. V. (2013). Pribaltiiskije etnokratii mezhdu Rossiej i Evropoj [Baltic ethnocracies between Russia and Europe]. *Mezhdunarodnye otnosheniya = The International Relations*, 6 (33), 25–33 [in Russian].
4. Vushkarnik, A. V. (1997). *Problemy otnosheniy Rossii so stranami Baltii (1990–1996 gg.): Doklady Instituta Evropy RAN, No 36.* [Problems of relations between Russia and Baltic states (1990–1996): Reports of the RAS Institute of Europe, No 36]. [in Russian].
5. Nosovich, A. A. (2015). *Istoriya upadka: Pochemu u Pribaltiki ne poluchilos'* [The history of decay: why Baltic states didn't succeed]. Moscow: AlgoritM [in Russian].
6. Rozenfeld, I. (2009). *Estonija do i posle “bronzovoj nochi”* [Estonia before and after the “Bronze Night”]. Tartu: Kripta [in Russian].
7. Sakalauskaitė, R. (2011). *Na ringelitovskojo politiki* [On the ring of Lithuanian politics]. Moscow: Khudozh. lit. [in Russian].
8. Simonyan, R. KH. (2011). Okkupatsionnaya doktrina v stranakh Baltii: sodержatel'nyi i pravovoi aspekty [The Occupation Doctrine in Baltic states: content and legal aspects]. *Gosudarstvo i pravo*, 11, 106–114 [in Russian].

9. Simonyan, R. KH. (2003). Strany Baltii v gody gorbachevskoy perestroiki [Baltic states in the years of the Gorbachev's perestroika]. *Novaya i noveyshaya istoriya*, 2, 44–65 [in Russian].
10. Auers, D. (2015). *Comparative politics and government of the Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania in the 21st century*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
11. Butkus, Z. (Ed.). (2008). *Baltijos valstybių vienybės idėjų praktika 1918–1940 metais: dokumentų rinkinys [Idea and practice of the Baltic unity in 1918–1940: documents collection]*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla [in Lithuanian].
12. Beinerte, V. (2015). *Izlaušanās no cietuma. Saruna ar Egilu Levitu [Breaking out of prison. Conversation with Egils Levits]*. Latvijas Avīze, May 8. Retrieved from <https://www.la.lv/saruna-egils-levits> [in Latvian].
13. Beržiūnas, V. (2017). *Lithuanian Foreign Policy Formation and the Factors of Identity: Summary of Doctoral Dissertation*. Vilnius: Vilnius University.
14. Hansen, L., & Waever, O. (Eds.). (2002). *European Integration and National Identity: The Challenge of the Nordic States*. London: Routledge.
15. Fabrykant, M. (2018). National identity in the contemporary Baltics: comparative quantitative analysis. *Journal of Baltic Studies*, 49 (3), 305–331.
16. Fawn, R. (2003). Ideology and National Identity in Post-Communist Foreign Policies. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 19 (3), 1–41.
17. Flockhart, T. (2016). Constructivism and Foreign Policy. In: T. Dunne, S. Smith, A. Hadfield (Eds.), *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*. Oxford: Oxford University Press, 79–94.
18. Galbreath, D. J., Lašas, A., & Lamoreaux, J. W. (2008). *Continuity and Change in the Baltic Sea Region: Comparing Foreign Policies*. Amsterdam: Rodopi.
19. Hopf, T. (1998). The Promise of Constructivism in International Relations Theory. *International Security*, 23, 171–200.
20. Berg, E., & Ehin, P. (Eds.). (2016). *Identity and Foreign Policy: Baltic-Russian Relations and European Integration*. Burlington: Ashgate.
21. Jurkynas, M. (2007). *How Deep Is Your Love: the Baltic Brotherhood Re-Examined*. Vilnius: Vilnius University.
22. Karpavičiute, I. (2013). *Kaitair nacionalinė tapatybės užsienio politikos studijose: Lietuvos atvejis [Change and national identity in foreign policy studies: the case of Lithuania]*. Vytauto Didžiojo universitetas. Politikos mokslų almanachas, 99–134 [in Lithuanian].
23. Lamoreaux, J. W., & Galbreath D. J. (2008). The Baltic States as 'Small States': Negotiating the 'East' by Engaging the 'West'. *Journal of Baltic Studies*, 39(1), 1–14.
24. Loeber, D. A. (1999). Consequences of the Molotov-Ribbentrop Pact for Lithuania of Today International Law Aspects. *Lithuanian Foreign Policy Review*, 4. Retrieved from <http://lfpr.lt/wp-content/uploads/2015/07/LFPR-4-Loeber.pdf>.
25. Kupchan, Ch. (Ed.). (1995). *Nationalism and Nationalities in the New Europe*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
26. Neumann, I. B. (1999). *Uses of the Other: 'The East' in European Identity Formation*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
27. Prizel, I. (1998). *National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia, and Ukraine*. Cambridge: Cambridge University Press.
28. Smith, G. (1996). The Ethnic Democracy Thesis and the Citizenship Question in Estonia and Latvia. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 24(2), 199–216.
29. Smith, K. C. (2002). *Baltic-Russian Relations: Implications for European Security*. Washington D.C.: Center for Strategic & International Studies.
30. Van Elsuwege, P. (2008). *From Soviet Republics to EU Member States: A Legal and Political Assessment of the Baltic States' Accession to the EU*. Leiden: Martinus Nijhoff.
31. Vilpišauskas, R. (2003). *The Final Stage of the EU Accession Game: The Baltic States, Likely Victims of their own Success?* A draft paper for the Eighth Biennial International Conference of the European Union Studies Association, Nashville, Tennessee, March 27–29, 2003.

32. Wendt, A. (1992). Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics. *International Organization*, 46, 395–421.

Андрій Володькін,

канд. іст. наук, доц.

Інститут історії Національної академії наук Білорусі,

Мінск, Білорусь

ФАКТОРИ ІДЕНТИЧНОСТІ У ФОРМУВАННІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ ДЕРЖАВ БАЛТІЇ У 1991–2014 РР.

***Анотація.** Зовнішня політика Естонії, Латвії та Литви в пострадянські десятиліття відрізнялася безперервністю та послідовністю. Оскільки ідентичність зазвичай розглядається як один із головних чинників послідовності та безперервності політики, було поставлено за мету дослідити роль різних чинників ідентичності у формуванні зовнішньої політики трьох балтійських держав у період від міжнародного визнання їх незалежності у серпні 1991 року до Української кризи весни 2014 року в європейській політиці.*

Аналіз літератури та джерел висуває деякі припущення щодо того, як фактори, пов'язані з ідентичністю, впливали на зовнішню політику Естонії, Латвії та Литви. Їх можна підсумувати у гіпотезі про те, що на формування балтійської зовнішньої політики глибоко вплинула «етнократична» природа політичних режимів, створених в країнах Балтії, ідеологічні конструкції, засновані на їхній історичній пам'яті та політиці пам'яті, а також геополітична ідентичність «малих держав» і ідея «балтійської єдності».

Вивчення цих припущень дозволяє зробити висновок, що вплив одних факторів ідентичності, наприклад етнічної ідентичності, часто переоцінюється, тоді як інші дійсно відігравали дуже важливу, іноді вирішальну роль у розвитку основних зовнішньополітичних векторів Естонії, Латвії та Литви. Погіршення їхніх стосунків з Росією в досліджуваній період значною мірою зумовлювалося ідеологічними конструктами правової спадкоємності держави та радянської окупації, які глибоко вкорінені в історичних спогадах країн Балтії ХХ століття. Тоді як західні вектори їхньої зовнішньої політики і насамперед відносини з США розвивалися відповідно до логіки сек'юритизації, заснованої на самосприйнятті балтійськими політичними елітами своїх країн як "малих держав".

***Ключові слова:** країни Балтії; зовнішня політика; історичні спогади; національна ідентичність; геополітичні ідентичності*

Надійшла до редколегії 07.09.2021

UDC 94(477–25):(=134.2–057.87)

<https://doi.org/10.17721/2524-048X.2021.20.10>

Nataliya Shevchenko,

*Ph.D (History), Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine*

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2967-2607>

Yuliia Shemeta,

*Ph.D (History), Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine*

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0698-8374>

SPANISH STUDENTS AT THE TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV: THE LATE 20th AND EARLY 21st CENTURIES

Abstract. *The issue of academic mobility based on analysis of documents and biographies of Spanish students at the end of the 20th and the beginning of the 21st century as an important component of educational process of the Taras Shevchenko National University of Kyiv has been studied. The purpose of the study was to investigate why Spanish students found themselves in the University, circumstances of their apprenticeship and stay there, as well as specifics of their everyday life in Kyiv. It has been found out that despite the seclusion of the Soviet society, students from capitalist countries, in particular Spain, were studying at the University of Kyiv. Background of such phenomenon is analyzed and assumptions are made as to why this became possible, as well as the ways how Spanish students could enter the University are described. In particular, based on available documents in the University's archive, it has been brought to light, that all Spanish citizens who studied at the University of Kyiv, were guided by both ideological and material needs, expressed their wish to come to the USSR for study and carried it out with a help of the Union of Soviet Friendship Societies and Cultural Relations with Foreign Countries. The most popular specialties that Spanish students aspired to acquire were identified, such as Russian philology, philosophy, economics, and law.*

With a disruption of former communication models in the Taras Shevchenko National University of Kyiv, new ones based on students exchange have been established according to cooperation agreements signed between universities. As of the beginning of the 21st century there is information about internship of Spanish students and postgraduate students for a certain time, however unfortunately there is no possibility to study their personal files.

The University of Kyiv is confirmed to have long traditions of academic mobility, which history assumes further development prospects.

Key words: *the University of Kyiv, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Spanish students, students' everyday life, classes, academic mobility.*

Introduction. Academic mobility is an important part of university life. It has become very important for the Taras Shevchenko National University of Kyiv (hereinafter referred to as the KNU) at the present stage due to active involvement of the University into global educational processes. However, it should be noticed that the origins of this phenomenon date back to the Soviet era, and then it had a few specifics, in particular an ideological content.

Of particular interest is the analysis of such academic mobility with Spanish side in the late 20th – early 21st centuries in terms of the prospects for deepening cooperation. For example now the KNU has contacts with the University of Granada and the University of Cadiz.

Some aspects of this topic have been discussed in a number of articles of Ukrainian researches[21; 22].

The issue of apprenticeship training of foreigners in universities of the former USSR [24] and after the restoration of Ukraine's independence still remains an understudied topic in national historical studies. We should mention Vasyl Hrusyuk's research [20] on the formation and development of preparatory faculties in universities of the Ukrainian SSR and of independent Ukraine. For the first time in national studies this research has suggested a periodization of pre-university apprenticeship training of foreigners. As a practitioner and organizer of educational process for foreigners, Tetyana Tabenska studied the history of development of pre-university apprenticeship training in the University of Kyiv [26]. Issue of international cooperation is touched in a number of studies which concern anniversaries, as well as a few specialized publications [23] which analyze education of foreign nationals in the University of Kyiv [27; 28].

Despite some development in research of organization of educational process of foreigners in national universities, there are many issues still unresearched, such as specifics of education of national groups of foreign students. However, there was no comprehensive analysis of the staying of Spanish students at the University of Kyiv.

While writing this article the authors used documents of the KNU's archive, in particular the personal files of students and postgraduates as well as materials of the International Office of the University of Kyiv.

Meeting protocols of the Academic Council of the University, orders of the Department of International Cooperation of the University, which contain a lot of statistical information, were also used.

The purpose of the article is to investigate the specifics of studies of students from Spain at the University of Kyiv in the late 20th and early 21st centuries. The tasks of the authors were to explore motives of the students to study in the USSR and Ukraine, including circumstances that contributed to this, to analyze how exactly Spanish students found themselves in Kyiv, to trace the specifics of their studies and everyday's life.

How they applied to the University

Admission of foreign students to the University of Kyiv has a long history and has been initiated in the Soviet period. The first cases of mobility in this direction can

be considered the contacts in 1955, when three students from Spain have attended our university having a high scholarship – it almost equaled a teacher's salary. We also know that a professor of the Faculty of Geography Petr Zamorij was scheduled to participate at the Fifth International Congress of the International Association for Study of the Quaternary Period in Madrid and Barcelona in 1957.

Until beginning of the 1990s, the USSR has been ranked as a third in the world by the number of foreigners who received education there [27, p. 1020]. It is known that during the Soviet era, “non-currency” students exchange have been practiced, and within one year 200–300 students of both sides were involved in such exchanges under framework of the University of Kyiv.

During 1986–1988 our university planned to conclude an agreement with universities of Oviedo (Asturias), Valencia and Santiago, the Madrid University (Complutense). Unfortunately, some of these negotiations were unsuccessful (for example, with Valencia and Oviedo) [1, p. 171]. In 1990 a cooperation agreement with the University of Granada was signed, then successfully renewed several times and is still valid now. According to this agreement the maintenance of Spanish students should be carried out by the Ukrainian side, including accommodations, meals, and scholarships. Spanish students who studied in Kyiv in the mid-1990s have been here most likely based on other agreements, not related directly to our university. These agreements were concluded by the USSR with various social and cultural organizations. A special organization founded in the USSR in 1925 has been transformed in 1958 into the «Union of Soviet Societies of Friendship and Cultural Relations with Foreign Countries» (hereinafter referred to as the SSOD). Friendship societies in other countries cooperated with this Organization. In Spain, it was a society «Association of Spain – the USSR». Representatives of this Society had ties with the Soviet Union and they had right to decide whether to recommend people who wanted to study in the Soviet Union for a scholarship. Members of the SSOD in the USSR followed their recommendations [7, p. 7].

We assume that the intensity of contacts between the USSR and Spain increased after the World Festivals of Youth and Students hold in 1957 (6th) and in 1985 (12th). They contributed to popularity of the USSR in the world and in Spain. It has also been influenced by the restoration of diplomatic relations in 1977, which became possible after Franco's death. The first intergovernmental agreement for cultural and scientific cooperation between the USSR and Spain has been signed in 1979 [24, p. 111].

In 1976 the Faculty of International Relations and International Law has been reformed. It incorporated a so called «Preparatory Faculty». Its main task was to

prepare foreign students for their studies at Soviet universities. They studied Russian language and specialized disciplines related to their future specialties there. The Center for Preparation of Foreign Citizens was founded at the University of Kyiv in 1992, and in 1998 – the Preparatory Faculty, which educated foreigners on commercial basis.

In the 1970s – early 1990s those Spanish students, who wanted to study in the Soviet Union, had to submit their applications to substantiate their wish to the «Association of Spain – the USSR» [2, p. 18–19; 4, p. 33]. As a rule they should have had a higher education and a bachelor's degree according to the Spanish education system [2, p. 11; 5, p. 6]. Sometimes they began to study in Spanish universities and decided to change their plans. Besides, most of them studied the Russian language for 1–2 years. They did it at language schools or courses in Spain or courses organized by the radio «Moscow» [4, p. 8; 10, p. 13]. Some candidates were members of the Association. Some of them became members of the Communist Party of Spain (Izabel G. Q. [in order to keep confidentiality, names from archive files are given in abbreviated form]; Emilia C. E.; Fernando C. G.) [3, p. 15; 14, s. p.; 4, p. 33]. After receiving a scholarship for studying in the Soviet Union they prepared required applications (certificate of secondary education, medical certificate, a certificate stating which discipline they plan to study etc.) and sent them to Moscow. The Soviet Ministry of High and Secondary Education studied them and decided to which city and which university Spanish students should be sent for further studies. Actually after arriving to the USSR Spanish students were obliged to study at the Preparatory department where they were specifically learning the Russian language.

After they graduated the Preparatory Faculty at the University of Kyiv, they were sent for further studies to various high schools in Kyiv and other cities according to a special order. For example, it is known that Emilia C. E. from Valencia who graduated the Preparatory Faculty at our university continued her studies at the Kyiv Polytechnic Institute majoring in «Applied Mathematics» in 1989–1990. According to files, she did not like her specialty and asked for a transfer to the University of Kyiv to continue studying the «Russian philology» [14, [s. p.].

Students drafted curriculum vitae sometimes in Spanish and sometimes in Russian. From those, we learn that a part of Spaniards came from families, which parents were factory workers. Sometimes they came from families of officials, economists, doctors, and teachers [4, p. 23; 7, p. 16; 8, p. 6]. There was no representative of an aristocratic family except for one trainee from the group of 10 interns in 1989. That group studied Russian at 5-months courses. It was Juan Luis M. del C. G., born in 1948, a native of Cadiz [17, s. p.]. He was educated in Switzerland.

We need to mention that students who studied here did not obtain education outside of Spain. The only exception were these trainees. Out of ten, only two persons studied in Switzerland and the UK.

Almost all students came from large families. While substantiating their wish to study in the Soviet Union, they pointed out that lack of financial resources did not allow them to study in their country. Therefore it means that some of Spaniards went to the Soviet Union to obtain education, as we would say nowadays, due to grants from the USSR. Part of them was guided by ideological motives: they wanted to deepen relations between the USSR and Spain or become better acquainted with advantages of socialist way of life (Maria Jose M. B., the son of a farmer and a housewife) [13, [s. p.]. Some Spaniards showed interest in Slavic studies and said that they could not obtain such education in Spain (Cristina L. A.) [10, s. p.]. Some of them pointed out several reasons that prompted them to go to the Soviet Union for study.

After graduating the Preparatory Faculty Spanish students went to study a chosen specialty showing various degrees of success – from excellent to sufficient. The most popular faculties for Spaniards were Philosophy, Philology, and the Faculty of International Relations. Other faculties were less popular. Some students after finishing a full 5 years course of study obtained Master's Degree of the University of Kyiv, although Master's Degree for Ukrainian students has not been provided yet. Some students were dismissed for various reasons. Very often dismissals happened in the early and mid-1990s, when old system of relations was destroyed and Spaniards could not continue their studies without payment.

Students' accommodations and studies

During their studies Spanish students received a scholarship of 80–100 rubles [9, p. 3; 11, s. p.]. This amount was larger than an average salary in Ukraine, however, in the early 1990s their scholarships were devaluated by inflation. Apart from that they also received a place in a hostel, however not a very comfortable one in those times. Most likely they paid costs of accommodation, meal in a canteen, public transport (which was small) from their scholarships. They were also provided with warm clothes and some household items (for example jackets, hats, scarves, gloves, socks, boots, soap, detergent were among them) [2, p. 17; 4, p. 9; 7, p. 11]. Such things were often imported and were difficult to buy in the USSR. The cost of such supply equaled approximately 3–4 salaries of a librarian with higher education.

Stay of Spaniards in the USSR was strictly regulated. They could not go home or to another city in the USSR without a special permission. If they received a permission to go to Moscow to visit their Embassy, they could only reside in

dormitories of the Moscow University. If they went to visit friends, they had to name their home address where they can be found by Security service. They could go on a trip to various cities of the USSR. They also invited friends from Moscow or Leningrad but such action required a special permit too. A trip home was long and uncomfortable – by train to Poland or Bulgaria, and then by airplane via Greece to Spain, alternatively they could fly via Moscow [6, p. 24; 5, p. 23].

Spanish students created a community here which coordinated all their actions. Every 3 months they could receive parcels from home on favorable terms (for a small fee). If there were two parcels they had to pay a full fee.

For many of them a poor knowledge of Russian language was still an issue. They wrote with mistakes, some students could hardly speak, and this caused troubles in education. At the same time there were Spaniards who spoke and wrote Russian very well (Fernando G. C. read Russian literature in original language) [4, p. 33].

Since the late 1990s the situation with Spanish nationals has somewhat changed. Since then they came to Ukraine according to agreements, Spanish government paid for their trip both ways (the same did Ukraine for its students in Spain). The University of Kyiv provided students with accommodation on the territory of Ukraine. Students were picked up at the Boryspil airport by car, provided with accommodation at the University's hotel, paid for meal (in full or in part) and for travelling by public transport, as well as seen off to the airport (Paloma S. M., 2000, Daniela K., 2005) [19, [s. p.]. They received an increased scholarship without tax deduction, but unfortunately it was small. Then they took internships of the disciplines they were interested in, which lasted between a few months and a full year. It means they did not complete a full course of study. However we had a double diploma agreement with the University of Granada, and a student Simon Jose Suarez Costa., Slavacist was the first who received a bachelor degree in Granada and Kyiv of the specialty «Ukrainian Philology» in 1999 [25, p. 3].

As for graduate students, there is a piece of information about 3 post-graduate students who drafted their theses at the KNU in the early 1990s, but according to our data, none of these students defended them.

It is not possible to accurately define the number of Spanish students during early 1990s. We currently have files of 14 students, 3 postgraduate students, 10 interns, but we assume there were more. We have information about such persons from other sources, however their personal files are absent in the KNU archive. Moreover, there is no access to personal files of those students who are studying at the University of Kyiv now.

CONCLUSIONS AND DIRECTIONS FOR FUTURE RESEARCH

Consequently it can be noted that tradition of relationships between the University of Kyiv and Spain have, albeit not a too large, but a long history, and that they changed according to requirements of time. Based on available sources it has been defined that the main motives for education in the USSR were of ideological and material nature. It is studied out that students came to Kyiv thanks to the Friendship Society between Spain and the USSR, later in the 1990s – based on cooperation agreements concluded between Ukrainian and Spanish universities. It is defined that Spanish students have chosen mainly such specialties as economy, philosophy, philology and law, as well as had internships as philologists at the University of Kyiv. Living conditions of Spanish students in Soviet times have been analyzed, and they have been proved as relatively good. A mandatory pre-study of the Russian language, obtaining a master's degree if students complete a full course of study, expulsions of students in the early 1990s can be mentioned among specific features of their studies.

In this paper we merely presented an interesting point of view to the history of relations in the academic sphere between Spanish and Ukrainian universities using the example of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. As a summary we can state that this experience of academic mobility in the KNU is useful in deepening cooperation with Spanish universities in future. Moreover, whereas Spanish students chose the faculties according to ideological and propaganda motives in the past, there are prospects of cooperation in areas of mutual interest now: underwater archeology, history, high technologies etc. Continuing this research it would be also interesting to study the issue of stay of Spanish students at other universities of Ukraine as well as of Ukrainian students in Spain.

Spanish students at the Taras Shevchenko National University of Kyiv, whose personal records are available in archive

	Name	Place of birth	Years of study	Specialty
1.	Luis A. de J.	Madrid	1986–1992	Economy
2.	Migel C. M.	Madrid	1991–1993	International law (International relations)
3.	Fernando C. G.	Valladolid	1984–1990	Russian philology
4.	Estibaliz M. M.	Baracaldo	1987–1993	International law
5.	Antonia O. del P.	Purullena	1986–1990	Philosophy
6.	Mercedes R. L.	Barcelona	1984–1990	Philosophy
7.	Thomas G. A.	Palma de Mallorca	1988–1994	Philosophy

8.	Jose Maria R. F.	Palma de Mallorca	1988–1994	Economy (International relations)
9.	Cristina L. A.	Lugo	1990–1992	International relations
10.	Irene C. S.	Prague	1989–1995	Russian philology
11.	Jose Maria M. B.	Murcia	1989–1995	Russian philology
12.	Emilia E. C.	Valencia	1989–1991	Russian philology
13.	Izabel G. Q.	Toledo	1988–1990	Russian philology
14.	Mercedes S. S.	Citizen of Venezuela, arrived from Spain	1982–1991	International law (International relations)

**Spanish students on probation (the Institute of International relations
of the Taras Shevchenko National University of Kyiv)**

2 persons	Granada	1997–1998
1 person		1998–1998
1 person		1998–1999
1 person	Granada	2000–2001
1 person	Granada	2001, Philology
3 persons		2002–2003
1 person	Granada	2004–2005

Список використаних джерел та літератури:

1. Архів Відділу діловодства та архіву КНУ (АВДА КНУ), ф. 1246, оп. 28, [ненумерована справа], арк. 171
2. АВДА КНУ, ф. 1246, оп. 28, спр. 1.
3. АВДА КНУ, ф. 1246, оп. 28, спр. 2.
4. АВДА КНУ, ф. 1246, оп. 28, спр. 3.
5. АВДА КНУ, ф. 1246, оп. 28, спр. 4.
6. АВДА КНУ, ф. 1246, оп. 28, спр. 5.
7. АВДА КНУ, ф. 1246, оп. 28, спр. 6.
8. АВДА КНУ, ф. 1246, оп. 28, спр. 18.
9. АВДА КНУ, ф. 1246, оп. 28, спр. 19.
10. АВДА КНУ, ф. 1246, оп. 28, спр. 20.
11. АВДА КНУ, ф. 1246, оп. 28, спр. 25.
12. АВДА КНУ, ф. 1246, оп. 28, спр. 27.
13. АВДА КНУ, ф. 1246, оп. 28, спр. 33.
14. АВДА КНУ, ф. 1246, оп. 28, спр. 51.
15. АВДА КНУ, ф. 1246, оп. 28, спр. 55.
16. АВДА КНУ, ф. 1246, оп. 28, спр. 56.
17. АВДА КНУ, ф. 1246, оп. 28, спр. 57.
18. АВДА КНУ, ф. 1246, оп. 28, спр. 58.
19. Поточний архів Відділу міжнародних зв'язків КНУ, наказ № 1324-33 від 11.11.1997; наказ ; 443-36 від 19.09.2000.

20. Груцяк В. Развитие системы довузовского образования иностранных граждан в Украине / В. Груцяк. – Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2011. – 90 с.
21. Денисов Є. Гості з Гранади/ Є. Денисов // Київський університет. – 1993. – 14 травня. – № 9. – С. 1.
22. Київський університет як осередок національної духовності, науки, культури: матеріали науково-теоретичної конференції, присвяченої 165-річчю університету. – Київ: ВЦ Київського університету, 1999. – 184 с.
23. Купчик О. Про підготовчий факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1960–1965 роки) [Електронний ресурс] / О. Купчик // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2012. – Вип. 109. – С. 28–32. – Режим доступу: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/10.23.10.100/db/ftp/visnyk/istoriya_109_2012.pdf/ (Дата звернення: 25.08.2017).
24. Маклакова Е. Российско-испанские отношения в области образования: нормативно-правовой аспект [Электронный ресурс] / Е. Маклакова // Научные исследования в образовании. – 2007. – № 3. – С. 110–114. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/contents.asp?issueid=810047>; <https://cyberleninka.ru/article/n/rossiysko-ispanskie-otnosheniya-v-oblasti-obrazovaniya-normativno-pravovoy-aspekt> (Дата обращения: 12.05.2017).
25. Студент Гранадського університету - перший іспанський студент з українським дипломом // Київський університет. – 1999. – № 6 (2046). – С. 3.
26. Табенська Т. Підготовче відділення/Т. Табенська // Київський університет. – Київ: Київський університет, 2008. – Березень. – № 3. – С. 6.
27. Шевченко Н. Міжнародна співпраця Київського університету (1944-1991) / Н. Шевченко // Історія Київського університету. – Київ : ВПЦ «Київський університет, 2019. – Т. 2. – С. 1017–1059.
28. Шевченко Н. Підготовка іноземних громадян в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (1991–2011 рр.) / Н. Шевченко // Актуальні проблеми міжнародних відносин: зб. наук. праць у 2-х ч. – 2013. – Вип. 112, ч. 1. – С. 113–120.

References:

1. *ArxivViddiludilovodstvataarxivuKNU* (AVDAKNU), f. 1246, op. 28, [nenumерована справа], ark. 171
2. AVDA KNU, f. 1246, op. 28, spr. 1.
3. AVDA KNU, f. 1246, op. 28, spr. 2.
4. AVDA KNU, f. 1246, op. 28, spr. 3.
5. AVDA KNU, f. 1246, op. 28, spr. 4.
6. AVDA KNU, f. 1246, op. 28, spr. 5.
7. AVDA KNU, f. 1246, op. 28, spr. 6.
8. AVDA KNU, f. 1246, op. 28, spr. 18.
9. AVDA KNU, f. 1246, op. 28, spr. 19.
10. AVDA KNU, f. 1246, op. 28, spr. 20.
11. AVDA KNU, f. 1246, op. 28, spr. 25.
12. AVDA KNU, f. 1246, op. 28, spr. 27.
13. AVDA KNU, f. 1246, op. 28, spr. 33.
14. AVDA KNU, f. 1246, op. 28, spr. 51.
15. AVDA KNU, f. 1246, op. 28, spr. 55.
16. AVDA KNU, f. 1246, op. 28, spr. 56.
17. AVDA KNU, f. 1246, op. 28, spr. 57.
18. AVDA KNU, f. 1246, op. 28, spr. 58.
19. *Potochnyj arxiv Viddilu mizhnarodnyx z'yazkiv KNU, nakaz № 1324-33 vid 11.11.1997; nakaz ; 443-36 vid 19.09.2000. [In Ukrainian]*

20. Grucjak, V. I. (2011). *Razvitie sistemy dovuzovskogo obrazovanija inostrannyh grazhdan v Ukraine*. HNU imeni V. N. Karazina, 2011. [In Russian]
21. Denysov, Ye. (1993, 14 travnja). *Hosti z Hranady. Kyyivs"kyj universytet*, 9, 1. [In Ukrainian]
22. *Kyyivs"kyj universytet yak oseredok nacional"noyi duxovnosti, nauky, kul"tury: materialy naukovo-teoretychnoyi konferenciyi, prysvyachenoyi 165-richchyu universytetu*. (1999). VC Kyyivs"koho universytetu. [In Ukrainian]
23. Kupchuk, O. (2012). Pro pidhotovchij fakul"tet Kyyivs"koho derzhavnoho universytetu im. T. H. Shevchenka (1960-1965 roky). *Visnyk Kyyivs"koho nacional"noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. 109, 28–32. Retrieved from http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/10.23.10.100/db/ftp/visnyk/istoriya_109_2012.pdf [In Ukrainian]
24. Maklakova, E. V. (2007). Rossijsko-ispanskie otnoshenija v oblasti obrazovanija: normativno-pravovoj aspect. *Nauchnye issledovanija v obrazovanii*. 3, 110–114. [In Russian]
25. Student Hranads"koho universytetu – pershyj ispans"kyj student z ukrayins"kyj dypломom. (1999). *Kyyivs"kyj universytet*. 6 (2046), 3. [In Ukrainian]
26. Tabens"ka T. (2008, Berezen"). *Pidhotovche viddilennya. Kyyivs"kyj universytet*. 3, 6. [In Ukrainian]
27. Shevchenko, N. (2019). Mizhnarodna spivpracya Kyyivs"koho universytetu (1944-1991). *Istoriya Kyyivs"koho universytetu* (pp. 1017–1059). VPC «Kyivskiy universytet». [In Ukrainian]
28. Shevchenko N. I. (2013). *Pidhotovka inozemnyh hromadyan v Kyyivs"komu nacional"nomu universyteti imeni Tarasa Shevchenka (1991–2011 rr.). Aktual"ni problemy mizhnarodnyh vidnosyn*. 112 (1), 113–120. [In Ukrainian]

Наталія Шевченко,

канд. іст. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

м. Київ, Україна

Юлія Шемета,

канд. іст. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

м. Київ, Україна

ІСПАНСЬКІ СТУДЕНТИ В КИЇВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: КІНЕЦЬ 20 – ПОЧАТОК 21 СТОЛІТТЯ

Анотація. Досліджено актуальну та важливу складову освітнього процесу Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а саме – проблему академічної мобільності – на підставі аналізу документів та біографій іспанських студентів кінця 20-го – початку 21 століття. Метою дослідження було з'ясувати, яким чином іспанські студенти опинилися в університеті, дослідити особливості їхнього перебування тут, навчання, а також, за можливістю, висвітлити особливості їхнього повсякденного життя у Києві. З'ясувалося, що, попри замкнутість радянського суспільства, в Київському університеті навчалися студенти з капіталістичних країн, зокрема й з Іспанії. Проаналізовано причини такого явища та зроблено припущення, чому це стало можливим, а також розкриваються механізми, за допомогою якого студенти потрапляли до університету. Зокрема, на підставі наявних в архіві вишу документів було виявлено, що всі громадяни Іспанії, які навчалися у Київському університеті, керуючись як ідеологічними (майбутні студенти виявляли прихильність до російської культури та радянського способу

життя), так і матеріальними потребами (зокрема, неможливістю сплачувати за отримання вищої освіти вдома і розрахунки на безкоштовну освіту в СРСР), виявили бажання поїхати до СРСР на навчання та реалізували його. Відбувалося це за підтримки Союзу радянських товариств дружби та культурного зв'язку із зарубіжними країнами (російською мовою – ССРСР). Визначено найбільш затребувані спеціальності, здобути які прагнули студенти-іспанці, зокрема, це були російська філологія, філософія, економіка, право. Досліджено особливості їхнього навчання і повсякденного життя, зв'язки всередині земляцтва. З'ясовано, що зі змінами, що настали на початку 1990-х рр. і з руйнуванням старих типів зв'язків в КНУ, згодом, на основі угод про співпрацю, укладених між українськими та закордонними університетами, було створено нові типи міжнародної співпраці. Вони базувалися на обміні студентами і часто не передбачали повного циклу навчання студентів-іноземців. Станом на початок XXI сторіччя є відомості про проходження стажування іспанських студентів та аспірантів в Київському університеті протягом певного часу, проте, на жаль, немає можливості вивчити їхні особисті справи. На прикладі навчання студентів-іспанців підтверджено, що Київський університет має давні традиції академічної мобільності та, виходячи з їхньої історії, перспективи розвитку.

Ключові слова: Київський університет, іспанські студенти, повсякденне життя студентів, навчання, академічна мобільність.

Надійшла до редколегії 17.07.2021

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

ЄВРОПЕЙСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

ЕЛЕКТРОННЕ НАУКОВЕ ВИДАННЯ

2021 – № 20

Комп'ютерна верстка: Скульська Ірина Петрівна / Коваль Андрій Павлович

Коректор: Понипаляк Олександр Дмитрович

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей. Тексти подаються в авторській редакції.